

VIGILIA

1996 / 5

A társadalmi konfliktusok és az egyház
(Hogyan látják az emberek az egyház tevékenységét ma
Magyarországon? Egy közvélemény-kutatás tanulságai)

András Imre, Cselényi István Gábor, Horányi Özséb,
Révay Edit és Tamás Pál írásai

Bélyácz Iván és Kemenes Egon a szociálpolitikáról

Ilse Aichinger és Mensáros Zoltán elbeszélése

LUKÁCS LÁSZLÓ:	Társadalmi konfliktus — missziós parancs	321
TAMÁS PÁL—		
HORÁNYI ÖZSÉB:	A társadalmi konfliktusok és az egyház	322
TAMÁS PÁL:	Egyházi mozgásterek a társadalomban	328
RÉVAY-EDIT:	A megújuló egyház építőkövei	343
CSELÉNYI ISTVÁN GÁBOR:	Az új szerepvállalás	348
ANDRÁS IMRE:	Az egyház belső képe	353

A SZOCIÁLPOLITIKÁRÓL

KEMENES EGON:	Hazánk szociálpolitikai helyzete	358
BÉLYÁ CZ IVÁN:	Üzleti aktivitás vagy társadalmi szolidaritás	362

SZÉP/ÍRÁS

HEINRICH VON KLEIST:	A magasabb béke; Az angyal az Úr sírjánál (<i>versek; Tatár Sándor fordításai</i>)	369
ILSE AICHINGER:	A hely, ahol lakom (<i>Fürjes Gabriella fordítása</i>)	371
MEZEI BALÁZS:	Barlangszerű; Kerestem, nem találtam (<i>versek</i>)	374, 375
MENSÁROS ZOLTÁN:	Kelepce (<i>elbeszélés</i>)	376

A VIGILIA BESZÉLGETÉSE

RÓNAY LÁSZLÓ:	Pálmai Kálmánnal	384
---------------	------------------	-----

MAI MEDITÁCIÓK

ROCHLITZ KYRA:	Ítélet alatt	388
----------------	--------------	-----

SZEMLE

(a részletes tartalomjegyzék a hátsó borítón)	392
---	-----

Társadalmi konfliktus — missziós parancs

LUKÁCS LÁSZLÓ

A II. Vatikáni zsinat vetette föl, hogy az Isten akaratát kereső keresztényeknek nemcsak a Szentírást és a Szentagyományt kell tanulmányozniuk, hanem az „idők jeleit” is. Két megfontolás is sürgeti azt, hogy az egyház egynek érezze magát az őt körülvevő emberiséggel, amelyben maga is benne él, amelynek szerves részét alkotja. Az egyik az, hogy „bensőséges és szoros kapcsolat fűzi az emberiséghez és múltjához”, „nincs tehát olyan igazán emberi érzés, amely szívükben visszhangra nem találna” (GS 1). Másrészt viszont küldetése arra szól, hogy Krisztus örömhírét, tanításával és tevékenységével adja át a világnak. Ezt a hivatását csak akkor tudja hatékonyan betölteni, ha ismeri azt a környezetet, amelyikben megszólal, tud beszélni hallgatóinak nyelvén, érti gondolatait és vágyait. Végül pedig — mivel az egyház maga is a földön élő, emberekből álló közösség — tisztában kell lennie önmagával is, saját belső lehetőségeivel, adottságaival.

A Magyar Katolikus Püspöki Kar Tömegkommunikációs Bizottságát a fenti szempontok késztették arra, hogy vizsgálni kezdjen: hol és hogyan helyezkedik el az egyház a mai magyar társadalomban? Tudjuk, a szociológia sokáig tiltott, később is csak megtűrt tudomány volt az elmúlt évtizedekben, a vallásszociológia még inkább. Amikor az első vizsgálatok eredményei napvilágra kerültek, gyanakvás fogadta őket egyházi oldalról is. E gyanakvásnak kettős oka volt, egy gyakorlati és egy teológiai: egyrészt éltek a gyanúperrel, hogy a fölmérések egyházellenes céllal készültek, hiszen a számokat sokféleképpen lehet értelmezni. Másrészt viszont hitünk tanítása szerint az egyház egyszerre emberi, a történelemben élő és isteni, kegyelmi valóság — ezért a humán tudományok (köztük a szociológia, a politológia és a történettudomány) minden megállapítása csak töredékes, részigazságokat állapíthat meg az egyházzal.

Hiba volna azonban mindenestül elutasítani ezeket a kutatásokat: már csak józan emberi és tudományos megfontolásból is, hiszen minden lehető módon célszerű volna többet tudni arról, hányadán állunk a körülöttünk lévő világgal és önmagunkkal. De az egyház hiteles, a hagyományra épülő felfogásától is eltér, aki azt csupán kegyelmi valósággént próbálja értelmezni, elvileg vagy a gyakorlatban tagadva vagy elhanyagolva, hogy az egyház „Isten vándornépe”, a történelemben vándorló közösség is. „Ezek emberi és isteni elemekből álló egyetlen összetett valóságot alkotnak” (LG 8). Az egyháznak „ismernie és értenie kell azt a világot, amelyben élünk: várakozásait, törekvéseit és sokféle formában megmutatkozó drámaiságát” (GS 4).

A társadalmi konfliktusok és az egyház

TAMÁS PÁL—
HORÁNYI ÖZSÉB

Az a vizsgálat, amelynek első eredményeiről az alábbiakban számolunk be, az egyházakat — természetesen — „közéleti szervezeteknek” tekinti, s ezek jelen mozgásterét kutatja. A kutatás kérdőívét Tamás Pál (MTA Társadalmi Konfliktusok Kutatóközpontja) készítette a Tömegkommunikációs Bizottság szakértői köre (Horányi Özséb, Lukács László, Nagy Endre és Tomka Miklós) ajánlásainak és tanácsainak felhasználásával. A terepmunkákat a SZONDA-IP-SOS koordinálta. A számítógépes feldolgozás Ferencz Zoltán (MTA TKK) munkája. A továbbiakban e kutatás munkaközi anyagaiból közlünk részleteket. A vizsgálat teljes anyaga megjelenik önálló kötetben.

A (társadalmi) konfliktusról

Az egyház maga — önértelmezése szerint is — emberi közösség is: érvényesülnek benne azok a törvényszerűségek, amelyek a társadalmi intézményeket, közösségeket jellemzik. Vagyis az egyház benne él a világban és a történelemben, egyszerre része és alakítója. Következik ebből egyrészt, hogy az egyház a társadalom egyik intézményeként is működik; másrészt, hogy a keresztények a társadalom polgáraiként (is) élnek.

Ha ennek figyelembevételével keressük arra a kérdésre a választ, hogyan tudja az egyház teljesíteni ma küldetését, azaz hirdetni az Evangéliumot; vagyis azt a kérdést tesszük fel, hogy mik az egyház mai cselekvési lehetőségei, akkor a válaszhoz egyaránt tisztában kell lennie saját belső erőivel, adottságaival és esetleges gyöngéivel, de ugyanígy ismerni kell azt a társadalmi mozgásteret, az egyházat körülvevő társadalom, a mai magyar valóság legfőbb konfliktus-zónáit, kihívásait is, a társadalmi közösségek szabályai mentén tárva fel ezeket, vagyis ismernie kell azt a „világot”, amelyben él, azaz tanulnia kell az „idők jeleiből” is.

A Magyar Katolikus Püspöki Kar Tömegkommunikációs Bizottságának felkérésére a fenti megfontolások alapján abból a szempontból kezdjük vizsgálni a mai magyar társadalmat, hogy melyek azok a konfliktusok, amelyeknek a kezelésében az egyház szerepet vállalhat; hogyan tud az egyház a lehető legharmonikusabban részt venni a társadalom életében, vagyis mit tud a társadalomkutatás ma arról mondani, hogy az egyház hogyan tudja a leghatékonyabban teljesíteni misszióját.

Mozgásterek és társadalmi konfliktusok

A társadalom szabad vagy legalábbis szabadságra képes emberek közösségeként épül föl, nem akarat nélküli bábuk kollektívuma. Ennek egyenes következménye az, hogy a különböző embereknek különbözőek a véleményeik, a vágyaik, az érdekeik, az alkotó ötleteik. Természetes, hogy e különböző nézetek, cselekvési törekvések és cselekvések egymástól eltérnek, sőt időnként egymással összeütközésbe is kerülnek. Ezek a feszülések, konfliktusok — bár veszélyessé, sőt pusztítóvá is válhatnak — elkerülhetetlenek, sőt szükségesek: ezek biztosítják a társadalom mozgásait és fejlődését. Karl Rahner egyenesen úgy fogalmaz, hogy elképzelhetetlen „súrlódásmentesen” működő világ itt a földön (Karl Rahner: *Autoritát*, 9.). A „tár-

sadalom rendje” s az ezért felelős állam hivatott arra, hogy megfelelő szabályozással biztosítsa a társadalom életében jelentkező „sűrűlódások”, konfliktusok mederben tartását, s azt, hogy jótekonnyan, ne pedig rombolóan hassanak a társadalomra.

A kihívás/válasz modellről

Ha azonban túlszabályozzák a társadalom életét (a diktatúrák szélsőséges példái ennek), akkor megölik az egyéni kezdeményezéseket, lefojtják a jelentkező érdekeket és különbségeket, s így olyan mesterséges légkör keletkezik, amely elpusztítja az életet. Életképtelen azonban az a társadalom is, amelyből hiányzik mindenfajta szabályozás, „játékszabály”, közmegegyezés. Az emberi közösségnek magának kell megtalálnia az új kérdésekre, a „kihívásokra” a megfelelő választ. Ha az új jelenség, meglátás egészséges és a közösség számára hasznos, felhasználják, esetleg továbbfejlesztik, s beépítik a közösség életébe. Ha viszont káros, akkor igyekeznek megkeresni az ellenszerét, esetleg tovább vizsgálják keletkezését, okait, s ennek tanulságait érvényesítik.

A konfliktuskezelésről

A társadalom egészséges működéséhez nemcsak megfelelő szabályozásra, jogrendre van szükség, hanem arra is, hogy tagjai és intézményei képesek legyenek a konfliktusok helyes kezelésére, a különböző kihívásokra tudjanak helyes választ adni. A polgároknak és a társadalom közösségeinek nemcsak a törvények szerinti viselkedést kell megtanulniuk, hanem a konfliktusok megfelelő kezelését, a kihívásokra történő egészséges válaszadást is.

A mozgástérrel

A mozgástér a cselekvési lehetőségeknek, alternatív szervezeti megoldásoknak és szimbolikus akcióknak azon együttese, amelyek kivitelezése az adott társadalmi környezetben konfliktusmentes, vagy a lehető legkevesebb konfliktussal jár. A mozgástér korlátait ily módon természetszerűen erősödő konfliktusok jelölik ki, az egyes konfliktusok elviselhetőségéről természetesen a vélemények megoszolhatnak. A mozgástér — bármely szervezet esetében — nagymértékben meghatározzák kialakult történelmi hagyományai, a szervezeti elitek elvárásai önmagukkal szemben, továbbá azok a szerepkészletek, amelyeket a külvilág lát bele (a történelmi mintákból következően) az illető szervezetbe. E mozgástér erősen függ a konkrét történelmi-társadalmi helyzettől, korlátait a konfliktusok fölerősödése például jelentősen módosíthatja, bővítheti, fölvetve azt a kérdést, hogy az illető szervezet mekkora konfliktusok vállalására kész egy-egy kérdésben. Más esetekben éppen fordított a helyzet, a társadalmi érzékenység valamely területen ideiglenesen oly mértékben megnőhet, hogy az végül olyan területeken is szervezeti pozíciók feladására készíthet, amelyekről az adott szervezettípus úgy vélte, hogy azokban kiépített állásokkal rendelkezik. Adódhatnak ugyanakkor olyan összeütközések például az egyház és a társadalom között, amelyeket mindenáron vállalnia kell az egyháznak. Hitét és erkölcsi törvényeit (például az abortusz kérdésében) nem adhatja fel akkor sem, ha a törvényhozás más rendeletet alkot vagy pedig a

(netán a sajtó által befolyásolt) közvélemény részéről nagy nyomás nehezedik rá.

Az egyház társadalmi mozgásterének vizsgálatakor hasznos figyelembe venni azt a megkülönböztetést, amely a „nyomásos” („push”) típusú tevékenységet elválasztja a „szívásos” („pull”) típusú tevékenységtől. Egyszerűbben talán így fogalmazhatnánk meg: milyen területeken várja el ma a társadalom az egyház(ak) segítségét, szolgálatát, s mely területeken kínálja fel az egyház a társadalomnak tevékenységét. Mennyire esnek egybe e területek egymással, s hol térnek el?

Az egyház cselekvési lehetőségei a társadalmi konfliktusokban

Az egyház történelme számtalan példát kínál arra, hogy az adott kor eszmevilága, filozófiai rendszere, jogrendje hogyan hatott az egyház életére, gondolkodására, hitének értelmezésére és kifejezésére. Szinte mindegyik szent életében, főleg talán a szerzetesrendek alapításában is megfigyelhetjük, hogyan adott az egyház (illetve valamelyik tagja, csoportja), az Evangélium szerinti választ a kor egyik vagy másik konfliktusára, kihívására. Így jöttek létre például a fogolykiváltó szerzetek, amikor számos keresztényt hurcoltak török fogságba, alakultak betegápoló szerzetek az Európát végigpusztító nagy járványok idején, s a példákat hosszan sorolhatnánk.

A nagy szervezetek — így a történelmi egyházak is — egyszerűen többféle mozgástérrel rendelkeznek.

Külső akciósz mozgástér

A szűkebben vett lelkipásztori feladatok ellátásán kívül az egyházak számos területen (oktatásban, kulturális és ifjúsági területen, szociál- és egészségpolitikában) kínálnak szolgáltatásokat, s próbálnak meg valamilyen közjelenlétet biztosítani a maguk számára. Az egyház szolgáltatásokat kínál, a másik oldalon pedig különböző társadalmi csoportok különféle (aktívan vagy passzívan megfogalmazódó) elvárásokkal fordulnak feléje, különféle szolgáltatásokat remélnek tőle. Az egyházak felkínálják például évezredes tapasztalatukat az oktatásban és a nevelésben (Pannonhalma ezeréves jubileuma emlékeztethet rá: Európa első iskolái a kolostori, majd a káptalani iskolák voltak), felkínálják szolgálatukat a társadalom peremére szorultak megsegítésében, a betegek és idősek ápolásában, a fogyatékosok és mozgássérültek gondozásában.

Szimbolikus mozgástér

Az egyházak a magyar társadalomban meghatározó kulturális minták, egyéni és csoportos viselkedési modellek képviselői. Ezekhez igen sokszor (sőt majdnem mindig) meghatározott szimbólumok használata, értékeket jelképező kulcsfogalmak is hozzátartoznak. A szimbolikus akciók mindenképpen önálló térben mozognak. Így például az ünnep és a kultikus ünneplés, az „Úr napjának megszentelése” háromezer éves múltra tekinthet vissza

a zsidó-keresztény hagyományban. Az egyház istentiszteleti szokásai, akárcsak közösségi összejövetelei ma is mintát adnak például arra, hogy az embernek időről-időre ki kell emelkednie a hétköznapiok sodrából.

Bár a történelmi egyházak a közvetlen politizálást kerülik, a történelmi mintákból következően az egyházak akcióit politikai tevékenységként is értelmezik. (Az elmúlt évtizedek bőségesen kínáltak példát arra, hogy az egyház — még némán és elhallgattatva is — pusztán léteével, liturgiájával és közösségeivel is kiáltó jele volt az emberi szabadságnak, az igazságnak és az igazságosság-nak.) A katolikus egyház nem kötődik semmilyen párthoz és politikai rendszerhez — amint ezt a II. Vatikáni zsinat határozottan leszögezi (GS 76). Tagjaira bízva, hogy a politikában szerepet vállaljanak. Működése azonban szükségszerűen kapcsolódik a közéllethez, ennek következtében legalábbis egyes akciói politikai megmozdulásként is értelmeződnek. Adott esetben tehát fontos lehet, hogy a külső közéleti reakciók, eljárások mérlegelésénél tekintetbe vegyék a politikai szempontokat, következményeket is. Ez a politikai mozgástér az egyházon belüli döntéseknél önállóan talán a legritkább esetekben fogalmazódik meg, azonban egyfajta kísérő elemként, értelmezési lehetőségként mégis folyamatosan jelen van.

Társadalmi elvárások az egyháztól

Az egyház — intézményesen is, tagjain keresztül is — minden történelmi korszakban valamilyen módon részt vett abban a kultúrában és társadalomban, amelyekben megjelent. Közvetlen lelkipásztori feladatain kívül aktívan részt vállalt a kultúra építésében s jó néhány társadalmi konfliktus megoldásában is. (Az igazság teljessége kedvéért azt is hozzátehetjük, hogy okozott is több konfliktust, olyanokat is, amelyek elkerülhetők s kerülendőek lettek volna.) Az Evangélium hirdetése mellett hagyományosan igen nagy szerepet vállalt a nevelésben-oktatásban és a beteg, idős, ínséget szenvedő emberek megsegítésében. Mindkét célra számos szerzetesrend is alakult. Az utóbbi évtizedek története megmutatta, hogy milyen fontos szerepet játszott az egyház a szegények védelmében és szolgálatában a latin-amerikai országokban. A főként fiatal katolikusokból álló S. Egidio közösség a közelmúltban aktívan részt vett és vesz a társadalmi béke megteremtésében több afrikai országban.

Vizsgálódásunk arra is fényt akar deríteni, melyek azok a konfliktusok, amelyekben ma az emberek az egyház segítségét, szolgálatát várják? Jó volna persze földeríteni azt is, hogy milyen indítékok motiválják elvárásaikat: az-e, hogy az állam részéről nem kapják meg az elvárt nevelést-oktatást-betegellátást stb., vagy pedig az, hogy nincsenek megelégedve avval: humánusabb,

emberibb, értékesebb, „minőségibb” segítséget várnak, esetleg azért várják a segítséget, mert nincsenek más intézmények, szervezetek, amelyekről a konfliktus megoldását remélik?

Az egyház szerepvállalása a társadalmi konfliktusok kezelésében

Az egyház elsődleges feladata az Evangélium terjesztése, a krisztushívők közösségének szolgálata a liturgia, illetve a hit oktatása révén. Nem elhanyagolható azonban — a II. Vatikáni zsinat ezt nyomatékosan hangsúlyozta — a társadalom, az emberi fejlődés szolgálata sem, akár az előzőekben említett módokon, a fiatalok nevelésével, az elesettek felkarolásával, a betegek gyógyításával, akár a tevékeny részvétel a társadalmi igazságosság és béke megvalósításában vagy fenntartásában, a teremtés megőrzésében.

E két típusú mozgástér esetenként egybeeshet, máskor nem. Fontosnak tartjuk, hogy a vizsgálat jelezze: hol nyílik ott is tér az egyház tevékenysége előtt, ahol arra nem is számít, és hol ütközik ellenállásba vagy közömbösségbe ott, ahol pedig ambíciói igen nagyok.

A vizsgálatokban célszerű arra is figyelni, hogy „kemény” vagy „puha” korlátok választják-e el az egyes mozgástereket. Kemény korlátnak a nem vagy csak nehezen tárgyalható, „alkupozícióban” lényegében nem alakítható „kemény” érték- és érdekkorlátokat nevezhetjük. Lassan és számos külső hatás eredőjeként persze ezek is változhatnak, azonban adott pillanatban és helyen ezek majdnem mozdíthatatlannak tűnnek. Evvel szemben a puha korlátok a helyzettől függenek, „alkupozíciónak” is felfoghatóak, s valódi „játékteret” alkotnak. Ez utóbbi módot ad arra, hogy különböző kívánságok fogalmazódjanak meg és egyenlítődjenek ki. Ez a kompromisszumok és a tolerancia lehetséges sávja.

Az egyházi szerepvállalás belső korlátai

A konfliktusok keletkezését vagy megoldását persze nem csupán a különböző szervezeteknek egymáshoz való viszonya, az eltérő nézetek, kultúrák vagy érdekek ütközése vagy összjátéka okozza, hanem az egyes szervezetek belső adottságai, lehetőségei vagy problémái is. Minden személynek s minden szervezetnek időnként felül kell vizsgálnia önmagát — ez nyilvánvalóan érvényes az egyházra is, különösen ma, amikor egészen más körülmények között találja magát, mint amilyenekbe az elmúlt évtizedek belekényszerítették. Megnyíltak előtte a külső lehetőségek, s így felszínre kerülhetnek az új élet éledéséhez szükséges erők, de azok a sebek, torzulások és hiányok is, amelyek a múltban keletkeztek, eddig azonban nem váltak láthatóvá, vagy nem jelentettek gondot.

Vizsgálatunk a társadalomra irányul, nem pedig az egyházra, az itt leírt problémakörre tehát meg sem kísérli a válaszadást. (Mindössze egy kérdéscsoport tudakozódott arról, hogy milyen a kapcsolat az átlagember és a hivatalos egyház, a hívő és papja között.) Itt pusztán a figyelmet szeretnénk felhívni arra, hogy a területileg széttagolt, esetenként más-más viselkedési, tevékenységi mintákat integráló, sok hierarchikus szintből álló szervezetek vezetőrétege nincs könnyű helyzetben, amikor akcióit tervezi. Hasznos volna a szervezeti viszonyok részletes elemzése, az egyházon belüli információs és döntési folyamatok vizsgálata, ezen belül a hívek és a lelkipásztorok kapcsolatában bekövetkezett változások áttekintése, hogy pontosabb képet kapjunk a hagyományos vallásosság s vele szemben a szekularizált szerepvállalás következményeiről, a „maguk módján vallásosak” sajátos világáról s mindazokról a korlátokról, amelyek az egyház szabad mozgásterét belülről szűkítik.

A következő lépések

Mindez csupán a kezdetét jelzi annak a vizsgálatnak, amelyet a Püspöki Kar Tömegkommunikációs Bizottsága elindított. A tervek között szerepel az eredeti adatfelvétel rendszeres megismétlése, természetesen a tapasztalatokból következő célszerű módosításokkal együtt. Arra törekszünk, hogy az évek során megismételt vizsgálatok adatait összevetve a változásokra is következtetni lehessen. Mutatkozhat például egy társadalmi konfliktus ma olyannak, amely nem kezelhető vagy éppen nem kezelendő egyházi szerepvállalásban. Ez azonban megváltozhat néhány év alatt, s hiba volna erre nem felfigyelni. Ennek különös jelentőséget ad az a folyamatosan tapasztalható konfliktus, hogy a társadalom és az egyház eltérően ítéli meg az egyház kívánatos szerepvállalását a társadalmi konfliktusok kezelésében.

Igen fontos volna annak társadalmi méretű megértése, hogy egyes társadalmi konfliktusok egyházi kezelése — az egyház belső lényegéből következően — sajátos lesz-e, adott esetben alternatív lesz-e, vagyis másként kezeli azokat, mint a társadalom. De még azokban az esetekben is, amelyekben nem alternatív utakról van szó, az egyházi szerepvállalás semmiképpen sem jelentheti azt, hogy az államtól tudja vállalni e feladatok megoldásának finanszírozását is.

Bízunk benne, hogy a vizsgálatok egy idő után elvezetnek majd olyan ismeretekhez, amelyek segítségével az egyház számára a megfelelő egyházi testületek korszerűbb és hatékonyabb cselekvési programokat tudnak megfogalmazni.

Egyházi mozgásteretek a társadalomban

TAMÁS PÁL

Született 1948-ban. Szociológus, az MTA Társadalmi Konfliktusok Kutató Központjának az igazgatója. Vendég-előadó volt orosz, amerikai és német egyetemeken.

¹Ha például itt a vizsgálatban a minta 10%-ának van mindössze személyes tapasztalata az egyházi gimnáziumokról, statisztikailag aligha kapnánk megbízható képet, ha a katolikus és a különböző protestáns gimnáziumok közötti érzékelt különbségeket próbálnánk ezzel a csoporttal megfogalmaztatni.

Az itt ismertetett mérés-sorozat elsősorban a külső akciók mozgásterre vonatkozik, a többi változat inkább csak kísérő elemeiben bukkan elő. Szövegünkben a történelmi egyházakat tudatosan együtt kezeljük. A feldolgozás jelen fázisában ennek mintavételi okai is vannak (a felvétel reprezentativitása a magyar felnőtt lakosságra igaz, az egyes egyházak híveire azonban már nem). Emellett azonban fontosnak tartottuk, hogy az egyházak „társadalmi szolgáltatásaival” kapcsolatos vélekedések az informáltság jelenlegi szintjén „az egyházakra” mint olyanokra, s nem valamelyik egyháznak a többiekétől eltérő akcióira vagy intézményeire vonatkoznak.¹ Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy belső tagozódásából, a kulturális minták különbözőségéből és a társadalmi kapcsolatháló eltérő jellegéből következően a kívülről egységes nagyszervezetnek megélt, homogénnek tűnő történelmi egyházak számos különböző hatáskörű és egymással olykor csak laza kapcsolatban lévő egységből állnak. Mivel azonban a külső megítélés az egyházakat (intézményként és kulturális mintaként egyaránt) sajtóságos egységként kezeli, és az egyházak is kevésbé hangsúlyozzák belső tagozódásukat a nagyközönség előtt, ezért első közelítésben mozgásterüket mi is egységesen fogjuk fel.

A kiindulópontok

²Az Európai Értékrend (1982) vizsgálat szerint hívő 49,1%. Tomka Miklós 1988-as „fiatal” felvétele szerint a 14–29 éves katolikusnak keresztelt emberek több mint a fele nem istenhívő.

Az utolsó évtized vallásszociológiai mérései szerint a magyar társadalomban a nyolcvanas évek közepétől jelentős mértékben emelkedett a magukat hívőnek vallók aránya.² A nyolcvanas évek elején a lakosságnak mintegy fele állította magáról, hogy hívő, a rendszerváltás utáni évekre viszont a magukat — így vagy úgy — hívőnek vallók aránya országos vizsgálatokban általában elérte a minta 2/3-át. Nem e tanulmány keretében tisztázandó, hogy ebben a vélemények e jelentős mértékű átrendeződésében mennyi volt az államszocializmus összeomlása utáni nagyobb bátorság a hit bevallásában, mennyi volt a politikai divat, mennyi a hagyományos politikai közösségek bomlása utáni új közösségkeresés, és mennyi a valóban transzcendens élmény hatása a gazdasági és társadalmi krízis időszakában.

Jelen vizsgálatunk — 1995 márciusában — ismét a 2/3-os arányszámot mutatja. A minta 67,7%-a minősíti magát valamilyen szempontból vallásosnak, azonban csak egy kisebb hányad, a teljes minta 13,1%-a vallja, hogy vallásosságában az egyház tanításait követi. 54,6% pedig csak a „maga módján” tartja magát vallásosnak. Bizonytalan, a vallás és a nem-vallás határterületén mozgónak mondja ma-

gát 4,3%, egyszerűen nem vallásosnak 22,6% (ez a nem vallásos kategória így együtt 26,9%-ot tesz ki), határozottan más meggyőződésűnek pedig 5,1% (ezen belül ateistának 4,6, ill. egyéb megoldások hívének 0,5%). A vallásosok száma összességében tehát meghaladja az egyházközségek, felekezetek formális tagjainak számát, ugyanakkor az egyház vallásképét követők száma eltörpül az egyházi, felekezeti tagok részaránya mellett. Sőt, a felekezeti tagok 11,1%-a nem hívő. Ugyanakkor a hívők 34,8%-a nem felekezeti tag.

A hívők között (ez koránt sem meglepő) felülreprezentáltak a nők (a teljes mintában 52,4% az arányuk, a hívők között viszont 56,7%). A különbség azonban korántsem akkora, mint ahogyan azt a közhelyszerű gondolkodás hinni véli. Ugyanakkor a „határozottan nem istenhívők” (a továbbiakban ateisták) viszonylag kis csoportjában lényegesen több a férfi (37,3% nő, 62,7% férfi). Az egyházak formális tagjai között is átlagosan több a nő (a tagok 57,1%-a), és valamivel alacsonyabb e csoport általános iskolai végzettsége is (az országos átlagnál gyakoribb a csak általános iskolát és ritkább a csak középiskolát végzettek aránya, de egy árnyalattal az országos átlag fölé kerül az egyházközségekben a felsőfokú végzettségűek hányada (országos átlagban 12%, az egyházak tagjai között pedig 12,3%).

A lakosság igen kis része jár rendszeresen templomba: havonta több mint egyszer a megkérdezetteknek csak 15%-a. Ez a mutató, valamint a vallásosságukban az egyház tanításait követők alacsony hányada egyaránt azt jelzi, hogy — bár a hittel kapcsolatban a többség válasza pozitív — az egyházak mint társadalmi szervezetek a 90-es évek közepének Magyarországon meglehetősen elszigetelődtek. A minta 1/3-a sohasem jár templomba, további mintegy fele pedig néhányszor évente, illetve maximálisan évente néhány alkalommal. (Még a hívő almintának³ is csak 7,3%-a jár havonta két-háromszor, 12,7%-a hetente, 1,6%-a pedig hetente többször). Tehát a hívő almintának együtt is alig több mint 20%-a jut el legalább havonta egyszer a templomba. Ez mindenesetre azt jelenti, hogy elvben az egyházak csak úgy tarthatnak rendszeresen kapcsolatot a tágabb értelemben vett hívőkkel, ha a templomi szószéken kívül más csatornákat is igénybe vesznek.

A hívők helyét a társadalomszerkezetben vizsgálva azt látjuk, hogy valamelyest felülreprezentáltak az egyéni gazdák, a betanított munkások, a segédmunkások és az alsó szintű vezetők, viszont valamivel alulreprezentáltak ebben a közegben a szakmunkások, a kisiparosok, a kiskereskedők, a diplomás vállalkozók és a beosztott diplomások.

Az egyházközségek tagjai között is nagyjából hasonló mozgást látunk: itt ugyanazok a csoportok jelennek meg az alul- és felülreprezentáltsági oldalon mint a hívőknél, eltérést (ott alul, itt felülreprezentáltságot a beosztott diplomásoknál és a felső vezetők-nél) látunk. Iskolai végzettség szerint a hívők között felülreprezentáltak a csak 8 általánost végzettek, viszont a mintaátlag alatti ebben

³A kérdőívben „nem tudom megmondani, vallásos vagyok-e vagy sem, illetve nem vagyok vallásos” választ adókat „nem hívőknek”, a „más a meggyőződése, határozottan nem vagyok vallásos” választ adókat pedig ateistáknak neveztük. „A hívők” csoportján belül nem tettünk különbséget azok között, akik az egyházak tanításait követik, és azok között, akik „a maguk módján” vallásosak.

⁴Itt az „enyhén” jelzőt fontosnak tartjuk. A tendenciák láthatóak, de szó sincs arról, hogy az államszocializmus évtizedei egész korosztályokat vagy a hierarchikus rendbe tagolódoákat teljesen érzéketlenné tették volna az egyházak kommunikációja számára.

⁵A magyar társadalom vallásosságáról, kirajzolódó kép egyébként más európai és észak-amerikai adatokkal egyirányba mutat (valamelyest felülreprezentált idősebb korcsoportok, nők és kisvárosiak a hívők között). Az EU átlagában 57% vallja magát hívőnek, de egyes országok hívőinek a társadalmon belüli arányszáma 50% alatti (Csehország, volt NDK, Svédország, Észtország (WIEZ, 1995. 9). A (leg)magasabb iskolai végzettségűek és a legnagyobb jövedelemcsoportokba tartozók között a hívők hányada az össztársadalmi átlagnál máshol is alacsonyabb.

Óvatosan megköszöntöm, hogy az államszocialista évtizedek — bár nyilvánvalóan számos tartalmi és stílusbeli elemben lenyomatai ma is jelen vannak — a magyar társadalmat nem távolították el e vonatkozásban a modernizáció más mintáit követő (például a „nyugati”) társadalmaktól. Vagy másképp fogalmazva, ta-

a csoportban a középiskolát végzettek és a diplomások aránya. Ez utóbbi két csoport különösen markánsan felülreprezentált „az ateista” csoportban. Miután a jelenlegi Magyarországon a jövedelmek a társadalmi munkamegosztásban betöltött helytől és az iskolai végzettségtől függenek, és mint láttuk, a hívők nagyobb arányban fordulnak elő az alacsonyabb iskolai végzettségű és a hierarchiákban alávetett csoportok között, ezért korántsem meglepő, hogy a kisebb jövedelműek („a szegények”) között a hívők aránya sokkal magasabb a nagyobb jövedelműekhez („gazdagokhoz”) képest.

A bázis ilyen strukturális gyengeségét tovább rontja, hogy mind a hívők, mind az egyházközségi tagok aránya — az országos mintához képest — az 1945 előtt születettek között mindenütt az átlagnál magasabb, az 1945 után született valamennyi korcsoportban pedig a mintaátlag alatt van. A gyakrabban templomba járók között alulreprezentáltak (a hívők közötti arányukhoz képest) a felsőfokú diplomával rendelkezők. Egészében meglehetősen világosan látszik, hogy a 90-es évek közepén, bár az egyház akcióinak társadalmi elfogadottsága viszonylag magas, és a lazán értelmezett hívők aránya a megkérdezettek 2/3-ánál látszik megállapodni, az egyház szűkebben vett társadalmi bázisában az idősebb, viszonylag rosszabbul képzett és a társadalmi munkamegosztásban periférikus pozíciókat betöltő csoportok enyhén⁴ túlreprezentáltak.⁵

Szükségletek, várakozások

Az egyházak mozgásterének vizsgálatát a lehetséges társadalmi ellentét-típusok bemérésével, illetve e konfliktustípusok között azok kiemelésével kezdtük, amelyek megoldásánál a közvélemény az egyházaknak különleges szerepet szán. 1995 tavaszán a közvélemény az országban előforduló legerősebb társadalmi ellentéteket a gazdagok-szegények, a cigányok és a többiek, valamint a kormány és az ellenzék dimenzióiban érezte. Ezekhez képest másodrendű konfliktus-osztályba tartoztak e felfogás szerint (intenzitásuk sorrendjében) a politikusok és az állampolgárok, a frissen bevándoroltak és az itteniek, a vezetők és a vezetettek, illetve a jobb- és baloldal közötti konfliktusok. Említésre méltóak még ezen a skálán a különböző iskolai végzettségűek, valamint a magyarok és más nemzetiségűek közötti konfliktusok. Azok a társadalmi ellentét-párok, amelyeknek közvetlen vallási dimenziója volt (vallásos-nemvallásos, katolikus-protestáns, illetve keresztény-zsidó) adataink szerint a legkevésbé kiélezettek. A megkérdezettek többsége szerint ezek alig léteznek, vagy csak gyengén érződnek.

Mindebből következik az egyházak szerepéről megfogalmazott vélemények sora is a társadalmi ellentétek feloldásában. A megkérdezettek ugyanis éppen ennél az utóbbi három konfliktusfajtánál tulajdonítottak legnagyobb fontosságot az egyház beavatkozásának — mint láttuk, ezeket az ellentéteket a közvélemény alacsony intenzitásúnak tartja.

lán a modernizáció főirányából következő általános átrétegződés a szocialista állam vallásellenességénél erősebben és hosszabb távon meghatározó.

A legismertebb kelet-európai katolikus egyház, a lengyel társadalmi környezetre vonatkozó friss mérések egyébként — a lengyelek nagyon magas vallási azonosulási hányadától függetlenül — a magyartól nem idegen mozgásokat jeleznek. (Tadeusz Szawiel: *Kosciol Powrochenny, Wiara Lokalna*, Tygodnik Powszechny 1995. No. 44. 6.). A lengyelek mindmáig Európában a legmagasabb arányban (a felnőttek 95%-a) nyilvánítják magukat közvéleménykutató-sokban hívőknek (a túlvilági életben már csak 60%-uk hisz). A felnőttek 57%-a hetente jár templomba. Már csak 46%-uk vallja magát „rendszeres vallásgyakorlónak és hívőnek”. Míg ugyanitt a megkérdezettek egynegyede, addig az értelmiség 42%-a minősíti magát nem vallásosnak (a 25-45 év közötti diplomásoknál az arány valamivel még magasabb). Ugyanakkor az értelmiségen belül a kifejezett ateisták aránya is csak 15%. Azonban a társadalom minősített többsége az egyházat elsősorban „metafizikai szerve-

A kiemelten észlelt ellentétek közül még a gazdagok és szegények szembenállásában vélik sokan (összesen 26,6%), hogy az egyháznak fontos vagy nagyon fontos szerepe lehet. Ilyen szerepet a cigány-konfliktusok megoldásában 25,1% tulajdonít az egyháznak, a kormányellenzék szembenállás kezelésében pedig 15,9%. A közepes intenzitású konfliktusok kezelésénél a közvélemény jelentős szerepet szán az egyháznak a magyarok és más nemzetiségűek közötti feszültségek feloldásában (30,4%), illetve a frissen bevándoroltak és az „ittieniek” közötti kapcsolatok alakításánál (29,5%).

Már itt, a társadalmi ellentétek listáinak összeállításánál is jól látható, hogy a közvélemény az egyháznak elsősorban két területen szán szerepet: azokon, amelyeknek véleménye szerint amúgy is közvetlen vallási elemei vannak, és azokon, ahol nem nagy társadalmi szervezetek, hanem az egyén helyzete és a körülötte megfogalmazódó indulatok és esélyek keltik a feszültséget. Noha a közvetlenül az egyházakhoz, a hithez vagy az egyházi kulturális mintákhoz kapcsolódó ellentéteket a magyar társadalom zöme jelenleg nagyrészt igen csekélynek érzi, a viszonylagos különbségek mégis számottevőek. Így például a katolikus-protestáns ellentétről a megkérdezettek 8,3%-a úgy véli, hogy erős, további 3,5%-uk pedig, hogy nagyon erős. Föltehető, hogy e különbség vagy kívülről látszik erősebbnek, vagy pedig az egyházakról közvetlen információkkal nem rendelkezők régi történelmi beidegződéseinek utolsó maradványa. Hiszen az „erős” ellentétet feltételezők aránya a hívők között 7,9, a nem hívők-nél 8,7 s az ateistáknál 12,2%, a „nagyon erős” ellentéteknél a hívőknek csak 3,7, az ateistáknak pedig 4,1%-a jelenik meg.

Az eltérő katolikus-protestáns kulturális minták markáns jelenlétét a magyar társadalomban viszont jelzi, hogy a megkérdezettek közül szinte mindenki tudott e kérdésre valamilyen választ adni (ugyanakkor ezek feloldásában az egyházak szerepéről csak a megkérdezettek egyharmadának volt valamilyen véleménye). A vallásos és a nem vallásos csoportok ellentéteiről a megkérdezettek 11,4%-a gondolja, hogy erősek, illetve 4,6%-a, hogy igen erősek. A hívők és a nem hívők véleménye között nincs lényeges eltérés. Az ateisták e konfliktusról valamivel drámaibban gondolkoznak, mint a hívők (14,3, illetve 8,2%), azonban ezek a különbségek sem drámaiak.⁶ A megkérdezettek többsége természetesen úgy gondolja, hogy a vallásos és nem vallásos csoportok ellentéteinek megoldásában az egyháznak fontos szerepe lehet (ezt 28,3% fontosnak, 22,9% igen fontosnak tartja). Érdekes azonban, hogy ezen belül a hívők megoszlása átlag körüli, az ateistáké pedig az átlag fölött van (mintha ők úgy éreznék, hogy a jelen szakaszban a feszültségek is inkább az egyházaktól indulnak ki, ezért lebontásuk azok reakciókészségétől nagyobb mértékben fog függeni).

Talán érdemes itt megemlíteni a keresztény-zsidó ellentétek jelen állapotát is a közvéleményben. A megkérdezettek 15,8%-a erősnek, 5,6%-a pedig nagyon erősnek érzi (vagyis, a közvélemény ezt az el-

zetként" éli meg, s a napi politikában, életvitelben ajánlásait csak viszonylag kis mértékben követi.

⁶ Úgy véljük, hogy a '91-'94-es évek kormánypropagandájának sajátos utóhatásaként az ateista csoportok 1995 tavaszán jobban megtámadottnak érzik magukat, mint a vallásosok. Az érzések természetesen nem objektív ítéletek, azonban itt ismételtén érdemes jelezni, hogy mintha ez az indikátor is azt jelentené, hogy míg az egyházak elitjei nyilvánvalóan nagyobb időtávokat és speciális programjaikat figyelembe véve érznek maguk körül falakat, „legénységük” számára mindez csak sokkal tompábban ragadható meg.

lentétpárt egy hajszállal erősebbnek éli meg, mint a vallásos-nem vallásos csoportok és majdnem kétszer erősebbnek, mint a katolikus és a protestáns egyházak szembenállását). E konfliktust a mintaátlag alattian élik meg a hívők, attól nem nagyon eltérően a nem hívők és kimagaslóan erősen a magukat ateistáknak vallók (ezek 28,6%-a „erős”, 10,2%-a „nagyon erős” konfliktust él meg).

Nincsenek adataink, de óvatosan megkockáztatjuk, hogy a magukat ateistáknak nevezők csoportjában talán a zsidó származásúak valamelyest felülreprezentáltak, talán maga is zsidó, más részük elkötelezett liberális csoportokból kerül ki, akik olyankor is érzik az ilyen irányú nyomást (akár mert az közvetlenül velük szemben nyilvánul meg, akár mert kisebbségi problémák iránt kitüntetetten érzékenyek), amikor a minta egyébként most magát hívőnek deklaráló többsége még nem. Az egyházak szerepét e konfliktus kezelésében azonban a minta egésze is nagyon fontosnak érzi. Ez azért is lényeges, mert itt nem vallási, hanem etnikai előítéléről van szó, és az egyházi szerepvállalás itt bizonyos értelemben nem hitbéli kérdés-ként, hanem szociálpolitikai szolgáltatásként jelenik meg.

Igények fogalmazódnak meg az egyház jelenlegi és jövőbeli feladataival kapcsolatban is. Két módszert alkalmaztunk. Egyrészt kiemeltünk 14 olyan társadalmi területet és intézményt, amellyel kapcsolatban a különböző egyházakon belül is megfogalmazódnak feladatvállalási, illetve átvállalási ambíciók, és megvizsgáltuk, hogy a közvélemény melyiküket milyen arányban tekinti egyéni, illetve állami feladatnak, és milyen mértékben rendeli azt hozzá valamilyen, az egyházak által működtetett szolgáltatáshoz vagy tevékenységhez. E megközelítés felrajzolta az egyház potenciális elfogadottságának zónáit az egyes tevékenységeknél. Ezután megkíséreltük fontossági sorba állítani az adott terület működtetésére elvben vállalkozókat. Így kirajzolódott azoknak a tevékenységeknek a köre, amelyeket a közvélemény egy része elsősorban egyházi intézményektől vár el, s azoké is, amelyekben „társ-kivitelezői” szerepet juttatna nekik. Mind a puhább, alternatívákat engedélyező megközelítés, mind a kemény besorolások nagyjából hasonló tendenciát jeleznek.

A jelenlegi adatok szerint a megkérdezettek többsége az egyháztól a szociális gondoskodást, a legkülönbélebb szociálpolitikai intézmények működtetését várja; ehhez képest az oktatási feladatok átvállalásának igénye a második helyet foglalja el. Ennek föltehetően az az oka, hogy a történelmi egyházak iskola-rekonstrukciós programja számos helyi feszültséget gerjesztett, ami nem is vékony társadalmi rétegek véleményét negatívan hangolta. A szociális területeken viszont a társadalom láthatóan a jelenleginél lényegesen nagyobb egyházi szociális feladatvállalást tartana szükségesnek.

Az a négy legfontosabb terep, amelyen jelenleg a társadalom a problémák megoldását elsősorban az egyháztól várja: a szegények ellátása (27,8%), a családi tanácsadás (26,1%), a menekültek felkarolása (23,6%) és az otthoni öreggondozás (20,4%). A jövőbeli

szerep-meghatározások előrejelzésével a megkérdezettek egy része nem tudott mit kezdeni, és a kevés válasz a jövőre vonatkozóan némileg más százalékokat ad ki, azonban maga a sorrend csak kis mértékben változott (az öreggondozás felértékelődik, a szegények ellátása pedig valamivel hátraszorul).

Két tendencia

Két tendenciára érdemes felhívni a figyelmet. Az egyik, hogy nincs olyan területe a humán szférának, amelyből a közvélemény az egyházak közreműködését alapvetően kizárná, vagy azt ott nemkívánatosnak tartaná. Még azokon a területeken is, ahol az elsősorban az egyházakat választók száma igen alacsony (oktatás, kórházi betegápolás, környezetvédelem, terhes nők és kismamák gondozása), az egyén-egyház-állam szereplői hármásban a válaszolók magas százaléka az egyházak valamilyen jelenlétét kívánatosnak találja.

A második tendencia a szerepkörök jövőbeni kívánatos megoszlásával kapcsolatos. A megkérdezettek szerint az egyházak e területeken nincsenek olyan különleges besorolt helyzetben, hogy szerepük kívánatos terepét csak szervezetük jövőbeli markáns kiteljesedésével, felértékelésével nyerhetnék el. Egyes területeken a mérsékelt expanzió, másokon esetleg valamelyest visszafogottabb, de azért a bővülő szerepvállalás tűnik az adatok szerint kívánatosnak. Így feltétlenül bővül az oktatási szférán belül elsősorban az egyházat választók száma is, bár e hányad még mindig igen alacsony. Viszont az egyháznak a jövőben oktatási feladatot szánók aránya számottevően nő az óvodák szférájában, valamelyest a felsőoktatásban, és keveset azokban a szférákban, ahol az egyházi iskolaügy ma a legaktívabb, vagyis az alapfokú és a középfokú oktatás területén.

A különbségek egy részének itt lehetnek méréstechnikai okai is, azonban azt is érdemes jelezni, hogy maga a szociális szféra megítélése sem egységes, és az egyes területeknek minden bizonnyal jelentős önmozgása van. Az egyházak jelenléte második vagy harmadik választásként azonban olyan területeken is növekszik, amelyeken esetleg első választásként súlyuk valamelyest csökken (pl. az alkoholisták gondozásban).

Két hipotézis

A további mozgás értékelésénél két hipotézist kockáztatnánk meg. Az első, hogy az egyházi jelenlét növelésének elfogadása a közvéleményben szinte mindenütt fokozatos, és először második vagy harmadik választásként jelenik meg. Az első választások növekedése elsősorban, mint később látni fogjuk, az egyházak iránt maradéktalanul elkötelezett kisebb csoportokban vagy esetleg a speciális szolgáltatásokat már igénybe vevők között lesz a legjobban látható.

Második hipotézisünk, hogy ott is, ahol valamilyen választásként az egyházi szociális szolgáltatások felértékelődnek, mellettük az állam szolgáltató szerepe iránti igény lényegében nem csökken. Tehát a közvélemény jelen-jövő összehasonlításaiban az egyházi szociális szerepkészlet nem a leépülő állami szociális szerepek legitim pótléka lesz. A közönség nem azért kíván nagyobb egyházi jelenlétet, mert tudja, hogy ezzel megszokott állami szolgáltatásokat vált ki. Feltétele-

Hívők, nemhívők,
ateisták

zésünk szerint itt két szempont keveredik: természetesen vannak, akik e szolgáltatásoknak — legalább a nem-állami térfélen — markáns világnézeti töltést kívánnak adni, és vannak olyanok is, akik egyszerűen a szolgáltatások választékát, szintjét, intenzitását szeretnék növelni. S miután tudják, hogy ezt az eddigi hagyományos szolgáltatótól, az államtól a következő években nem várhatják, alternatív kiegészítő szolgáltatót keresnek az egyházakban.

A hívők, a nemhívők és az ateisták között jelentősek a különbségek mind az egyházak jelenlegi szerepének, mind jövőbeli társadalmi piacainak megítélése tekintetében. Számos területen egyébként az ateisták is az egyházak szociális piacainak bővülését prognosztizálják. Ha van is különbség a szociális és egészségügyi területen a hívő és az ateista csoportok szociális piaci prognózisai között, ez nem drámai. A különbségek itt is, mint a vizsgálat számos más pontján, elsősorban az oktatási területeken vannak, ahol a hívők és más csoportok igényei az egyházi intézményeinek bővítésére alapvetően eltérnek.

Ugyanakkor az egyházi jelenlét növelésének támogatottsága adatunk szerint csak mérsékelten metszi a társadalmat (ami azért jelzi, hogy annak talán kisebb, de fontos csoportjaiban mégiscsak vízválasztó lehet). Mindenesetre az egyházak jelenlétének növelését határozottan helyeslők, illetve határozottan nem helyeslők (a kérdőívben kapott szélső válaszok) aránya a teljes minta 30-40%-át teszi ki. A megkérdezettek viszonylagos többsége — akár támogatón, akár elvetően — mérsékeltebb, kevésbé konfrontatív véleményeket fogalmazott meg. A különböző kérdésekkel kapcsolatban határozottan szélső álláspontokat megfogalmazók között azonban az elutasítók lényegesen többen vannak, mint a támogatók. Vagyis a jövőbeli szerepbővítést egy viszonylag nagy csoport egyértelműen támadja vagy nem fogadja el, s hozzájuk képest kisebb csoport vallja magát a bővítés feltétlen hívének. Fogalmazhatnánk úgy is, hogy a keményen elutasítók tábora lényegesen nagyobb, mint a keményen támogatók tábora.

Lényegesen kiegyensúlyozottabb a teljes mintán belül valamiképpen támogatók és különbözőképpen nem támogatók aránya. Különösen szimmetrikus álláspontokat fogalmaznak meg az oktatás különböző területeivel és az apácák, diakonisszák kórházbeli foglalkoztatásával kapcsolatos álláspontok. Az általános iskolánál 46,1% ellenzi a bővítést, 48,6% bővítéspárti. A középiskolánál 45,5% ellenzi a bővítést, 47,3% bővítéspárti; az egyházi egyetemekenél 47,1% nem helyesli a bővítést, 43,5% bővítéspárti; az apáca-diakonissza foglalkoztatást 42,2% nem helyesli, 51% azonban támogatná. Ezen az összegzési szinten aszimmetrikus elutasítást csak a kórházak teljes visszaadásánál tapasztaltunk (78% elutasítja, 21% támogatja).⁷ Viszonylag aszimmetrikus támogatásra számíthatnak azonban az egyházak feladatvállalásaik expanziójánál a „puha” szférában; a keresztény ifjúsági mozgalmak és egyházi kulturális intézmények szervezésénél (az ifjúsági mozgalmak szaporodását 39% utasítja el, 50,9% támogatja; az egyházi kultúrszférában pedig a bővítésnek csak 30,9%-os ellenzéke és 60,5%-os támogatottsága

⁷ A kérdés megfogalmazásától függően itt esetleg kevésbé elutasító válaszok is születettek volna, ha a kérdőívben szereplő „kórházakat teljesen visszaadják az egyházaknak” megfogalmazás helyett esetleg a „egyes kórházakat teljesen visszaadják...” szövegezést választottuk volna.

van). Mindezek a vélekedések azonban elsősorban a társadalomban lévő ideológiai sztereotípiák megoszlásából, s nem feltétlenül az adott intézménytípusok vagy akár egyes, már működő egyházi szervezetek tevékenységének megítéléséből származnak.

Az egyházi szerepvállalás a szociális és oktatási intézmények működésében

Az egyházi szociális és oktatási intézmények működésével kapcsolatos személyes tapasztalatok és transzformációs szándékok is nagymértékben változnak a különböző hívő kategóriák, illetve az egyházközségek tagjai és a többi rétegek között. Ha a fent kifejtett „hívő — nemhívő — ateista” megkülönböztetést alkalmazzuk, akkor azt látjuk, hogy egyes szociális szolgáltatásokról hívőknek és ateistáknak szinte egyforma mértékben vannak személyes tapasztalataik, másokról azonban a hívőknek van több személyesen megélt élményük. Nincsenek markáns különbségek a középiskolákkal, a szegénységélyezéssel, az ifjúsági és a kulturális szervezetekkel kapcsolatban (különösen érdekes, hogy a magukat határozottan ateistáknak vallók között valamivel nagyobb azok aránya, akiknek vallásos ifjúsági szervezetekről valamilyen tapasztalatuk van, mint a hívők között).⁸ Lényegesen nagyobb a hívők személyes tapasztalata az általános iskolák, az öregek otthonai és kisebb mértékben a kórházak vonatkozásában. Következésképpen itt megkockáztathatjuk azt a kijelentést, hogy a különböző egyházi szociális-oktatási intézmények közül ez a kettő pillanatnyilag szorosabban az egyházak hívő csoportjai közt ismert; az azon kívüli csoportok számára kevésbé látható.

⁸ Ezt persze magyarázza, hogy a kisebb létszámú ateista csoport erősebben értelmiségcentrikus és a kulturális közéleti mezőben tudatosabb, ezért annak különböző aktorai-val könnyebben találkozhat. Így vallásos ifjúsági szervezetekbe is gyakrabban beleütközhet, mint a lényegesen tagoltabb, de nagyobb, magát hívőnek valló hányada.

A transzformációs szándék, vagyis újabb intézmények átadása az egyházaknak, illetve az egyházakhoz kötődő új szervezetek létesítése a legtöbb területen jelentkezik. A szegénységélyezésben, az öregek otthoni ellátása kapcsán és az egyházi kulturális szervezetek expanziójánál számottevő ateista csoportok is támogatják az egyházak szerepbővülését. A hívők és az ateisták közötti leginkább szembevetendő különbség ehelyütt is az oktatási szférában és az ifjúsági szervezetek vonalán bontakozik ki. A „hívők” között az „ateistákhoz” képest több mint hétszer annyi az egyházi általános iskolai, és több mint ötször annyi a középiskolai hálózat bővítését támogató. Az ateistáknál háromszor gyakrabban támogatják a hívők az egyházi ifjúsági szervezetek bővítését. A „hívő — nemhívő — ateista” megoszlásnál a személyes tapasztalatok alakulásában lényegesen nagyobb szerepet játszanak a formális kötődések. Valamennyi területen az egyházközségek tagjainak két-háromszor annyi személyes tapasztalatuk van egyházi szociális-oktatási intézményekről, mint a társadalom többi csoportjának. E különbségek megmaradnak a közvetlen környezethez tartozó intézmények átadási szándékainak mérésénél is.

Tagok és nem tagok között egyrészt nagyobb a különbség az átadási szándékok mentén, mintsem a személyes tapasztalatok vonatkozásában. Másrészt tagok és nem tagok transzformációs

szándékai között itt is nagyobb a különbség az oktatási szférában, mint a szociális területeken. Az egyházakhoz kapcsolódó szféra bővítését hívők és ateisták természetesen különbözően ítélik meg, de ismét látjuk, hogy az eltérések élessége az egyes intézménytípusoknál nagymértékben változik. Míg a hívők között fajlagosan az ateistákhoz képest ötször annyian helyeslik az általános iskolák, négyszer annyian az egyházi gimnáziumok és több mint kétszer annyian a teljes kórházak visszaadását, addig a világi hivatásokra felkészítő egyházi egyetemeket az ateistákhoz képest csak másfélszer annyi hívő, az egyházi kulturális intézmények expanzióját néhány százalékos többség támogatja.

Támogatás és elutasítás

A „kemény”, szélsőségesen támogató és elutasító csoportokban a hívők és az ateisták közötti különbségek ennél sokszorososan nagyobbak. A legkeményebb elutasítást az ateisták csoportjaiban ismét az oktatási rendszer egészével kapcsolatos egyházi szervezeti ambíciókkal szemben jelentkezik, a hívők között viszont nincs ilyen ellenkező irányú polaritás: a kép sokkal kiegyenlítettebb. Ehelyütt ismét látszik, hogy például az ateista csoportokon belül a keményen elutasítók hányada viszonylag magas, míg a (nagyobb létszámú) hívő csoportoknál a pozitívan elkötelezetteken belül az elszánt támogatók aránya korántsem akkora, mint volt a másik oldalon a keményen elutasítók részhányada.

Ehelyütt a maga konkrétságában bukkan ismét elő egész tanulmányunk egyik központi kérdése, az egyházak oktatási és szociális piacainak eltérése. Ismét megfogalmazhatjuk, hogy valamilyen eltérés a szociális intézmények javára az oktatásiakkal szemben a hívők csoportjaiban is látszanak. Azonban a hívők között a két szféra „piaci értékét” illetően inkább csak jól kivehető hangsúlykülönbségek voltak, a „nemhívő” és „ateista” csoportokban viszont e különbségek drámaian felerősödnek: míg a szociális szféra egyes területein, illetve a szorosabban az egyházhoz kötődő kulturális tevékenységet illetően e csoportok nyitottak, az egyházak elkötelezettsége oktatási tevékenységük kiterjesztésére azonban itt láthatóan viszonylag kemény elutasításra talál.

Szövetségesek, ellenfelek

A történelmi egyházakat körülvevő társadalmi-politikai erőter nagymértékben meghatározza a lehetséges szövetségesek és a valamilyen okokból észlelt ellenfelek sorát. A társadalom egésze — vizsgálatunk tanulságai szerint — az egyházak körül a 90-es években többségében támogatókat, inkább semleges és pozitív beállítást, mintsem szembeszegülő, ellentétes politikai profilokat észlel. A támogatói, illetve kritikai kör megítélése mind az országos mintán, mind az egyházközségi tagok között lényegében azonos irányú. Ez utóbbiak érthetően talán kicsit szenvedélyesebben ítélik meg az egy-

⁹ Viszonylag gyakran előfordul, hogy a társadalom közvetlenül nem érintett csoportjai valamilyen jelenség körül nem éreznek konfliktust, és az ezért egy statisztikai sokaságban eltűnik, feloldódik, miközben a dologban közvetlenül érintettek maguk, illetve szervezetük körül egyértelműen éreznek feszültségeket. (Például a román többség — különösen nem vegyes lakosságú területeken — nem érez konfliktusokat a romániai magyarok körül, azok viszont ilyeneket mégis egyértelműen jeleznek.) Ilyen esetben természetesen a jelenség megítéléről a közvetlenül érintettek véleménye tűnik mérvadónak.

¹⁰ Szoros szövetséges az a közéleti tényező, amelyet a megkérdezetteknek 10-nél nagyobb százaléka ilyennek tart.

házak közéleti környezetét. Azonban szó sincs arról, hogy ez utóbbi rétegek között valamilyen bekerítettség érzés uralkodna, s a társadalmi átlagétól drámaian eltérő konfliktust érzékelné az egyház körül.⁹ A válaszolók többsége a kormányt és a parlamentet közömbösnek vagy mérsékelt támogatónak gondolja az egyház közéleti szerepléseinek kapcsán. Nagyjából hasonlóan vélekedik a közszolgálati rádió és televízió jelenlegi vezetéséről (valami miatt úgy gondolja, hogy a televízió vezetése egy hajszállal inkább egyházbarát, mint a rádióé).

A parlamenti pártok közül egyértelműen a jobbközépet, első sorban a KDNP-t, másodsorban a kisgazdákat, harmadsorban az MDF-et tartja az egyház stratégiai szövetségesének. Az úgyszintén jobbközép FIDESZ egyelőre még nem alakította ki magáról az egyházbarát politikai erő képét a közvéleményben (a többség közömbösnek tartja, de a többiek között többen vannak, akik szerint az egyházzal nem rokonszenvez, mint akik szerint igen). Természetesen semmi meglepő sincs abban, hogy a közvélemény az egyházak leghatározottabb közéleti szövetségesének a KDNP-t tartja. Ez a szoros szövetségesként érzékelés azonban ebben az esetben annyira polarizáltan egyoldalú, hogy kérdés, nem szűkít-e az egyházak politikai mozgásterét más politikai erők irányába.

Az egyházak legmarkánsabb közéleti ellenfelének mind az egész minta, mind az egyházközségi tagok az MSZP-t tartják. A szocialistákhoz képest a mért skálán még a szabad gondolkodó SZDSZ is egy árnyalattal egyházbarátabbnak tűnik. Érdemes egy pillanatra elgondolkodni azon, hogy 1995 márciusában, a felvétel idején még a közvéleménykutatások szerint egyértelműen szocialista többségi rokonszenvű minta miért véli az MSZP-t ennyire markánsan egyházellenesnek? A szocialisták állampárti múltja jelentkezik ebben a vonatkozásban határozottabban, mint a közélet más metszeteiben? Egyébként ugyanez az ellenfél-kép látszik a országos napilapok vonatkozásában is. Ezek szerkesztőinek az egyházakkal kapcsolatos álláspontjáról a minta közel 60%-ának nem volt véleménye, de itt ismét a Népszabadságot tartják a megkérdezettek az egyházzal szemben legkevésbé barátságos orgánumnak. (Az Új Magyarország kivételével egyébként az összes többiek — más közéleti erőkhöz képest — a közvélemény szemében csak mérsékeltlen tűnnek egyházbarátoknak. Szoros szövetségesnek azonban ezen az oldalon — mindent összevetve — a már említett három jobbközép párt mellett csak a helyi önkormányzatok tűnnek.¹⁰

A közéleti szövetség-ellenesség képek a legtöbb dimenzió mentén csak kismértékben térnek el az egyházak tagjai és az azokon formálisan kívül elhelyezkedő társadalmi csoportok szemében. A legtöbb esetben a mégis érzékelhető különbségek nem szignifikánsak. Ezek a homogénnek látszó képek egyfelől azt jelzik, hogy itt a személyes megéltségtől vagy a közvetlen tapasztalatoktól független közéleti, politikai sztereotípiákkal találkozunk. Ezek legfőbb forrása a

sajtó- és a médiarendszer, s nem az adott közösségben megélt öszszecsapások. Sőt, tovább mennénk. A „tagok” és a „nem tagok” csoport képeinek nagyfokú egybeesése az egyházak szövetségi rendszereiről számunkra azt is jelzi, hogy a társadalmi aktorok érzékelésében itt — a megkérdezettek szintjén — a közvetlen érintettség, az esetleges érdekek és a feltehetően valamilyen tevékenységükben magukat korlátozottnak érzők megbántottsága — legalábbis ennél a mérési próbálkozásnál — nem megragadható.

A számok értékelésénél ismételten hangsúlyozni kell, hogy a felvételre 1995 tavaszán, az MSZP-SZDSZ kormány működésének 3/4 éve után került sor. Érdekes, hogy az egyházak tagjai magassabbra értékelték például a kormány és a parlament szövetséges voltát, mint ahogyan azok „egyházbarátságát” a külső csoportok észlelték (ugyanakkor az MSZP-nek az egyházak iránti szövetséges-i készségét a tagok a nem tagoknál kevésbé érzik). Hasonlóképpen a másik oldalon az egyházak tagjai kissé erőteljesebb szövetségeseket látnak az MDF-ben és a Kisgazda Pártban, de talán a KDNP-ben is, mint ahogyan azok az egyházakhoz formaian nem kötődő csoportok előtt megjelennek. Az egyházköz-ségi tagok a Népszabadságot egy árnyalattal kevésbé, a Magyar Hírlapot és a Magyar Nemzetet egy árnyalattal jobban, az Új Magyarországot pedig még határozottabban egyházbarátnak, illetve az egyházaktól távolságot tartónak érzik, mint az egyházakhoz formaian nem tartozó csoportok. Itt érdemes azt is megemlíteni, hogy az önkormányzatokat és a budapesti főpolgármestert az egyházköz-ségi tagok erősebben szövetségesnek érezték, mint amilyenek azok egyházi kérdésekben a nem tagok szemében feltűntek. Egészében azt mondhatjuk, hogy az egyházak tagjai a magyar közélet legfontosabb szereplőinek többségét inkább egyházbarátnak tartják, mint az egyházhoz nem tartozó csoportok, s ez feltétlenül a markáns közéleti konfliktusok hiányáról tanúskodik: a hívők pozitívan ítélik meg az egyház társadalompolitikai kapcsolatait.

A táblázaton belül érdekes ellentmondás, hogy egyfelől a szocialista többségű kormány és parlament, valamint a „liberális” hírében álló rádió- és tv-vezetés itt magasabb szövetséges-i pontszámokat kap, mint akár a konzervatív lapként magát definiáló Magyar Nemzet, illetve a jobbközép Új Magyarország, és hogy a konzervatív táborba újonnan betagozódó FIDESZ egyáltalán nem tűnik egyházbarátnak sem az egyházak tagjai, sem az azon kívüli csoportok szemében; végül: a baloldali többségű parlament és kormány lényegesen jobb pontszámokat kap, mint a baloldali pártok és a baloldali lapok.

Magyarázó hipotézisünk kettős. Egyfelől a pártokkal, lapokkal kapcsolatban részben talán az államszocializmus időszakából, részben az MDF-kormány időszakából származó sztereotípiák élnek azok „egyházellenességéről”, mégpedig valamivel erősebben az egyházak tagjai között, mint más csoportokban. Ugyanakkor a kormány és a parlament 94-es alapvető átrendeződése ellenére az annak működésével kapcsolatos

sztereotípiák folyamatosabbak. S miután az MDF-kormányok demonstratív pozitív lépéseket tettek az egyházak irányában, a szociálliberális kormány pedig igyekezett a látható konfliktusokat elkerülni, s ezért egyházpolitikájának hír-értéke nem volt, a korábbi kormányzat egyházbarát akcióinak híre részben még erre a kormányra is furcsa módon — legalábbis 1995 tavaszán — kisugárzik.

Markáns különbségek látszanak az egyházak tagjai és más csoportok között az egyházak közéleti szerepével kapcsolatban. A szerepek elfogadottságának sorrendje mindkét csoportban azonos. Nagy többsége van az egyházak hagyományörző szerepét elfogadó nézeteknek. Az egyházak tagjai között az 50%-ot meghaladja azok aránya is, akik szerint az egyházak átfogó közéleti szerepe társadalmi küldetésükből következik. Viszont az egyházak szociális, oktatási és társadalmi szerepeihez rendelődő politikai súlyát az egyházakhoz formálisan nem tartozó rétegeknek alig több mint egynegyede támogatja, de az ilyen jellegű politikai részvételt az egyházak tagjainak is csak 40-47%-a helyesli. A „kemény” támogatók és elutasítók hányada itt még élesebben változik. Míg a társadalmi küldetéshez kapcsolódó közéleti szerepek teljes elfogadónak és teljes elutasítóinak aránya az egyházak tagjai között 11:6, addig a nem tagok között 4:15-höz. Az egyébként leginkább elfogadott hagyományörző-közéleti szerepnél az egyházközségek tagjai között az arány 11:4-hez, a többiek között 10:9-hez. Határozott egyet-nem-értési többség rajzolódik ki ezekben a kemény csoportokban a szociális, oktatási és társadalmi képviselői politikai súlyokkal kapcsolatban. Az egyházak társadalmi erőkénti politikai szerepét még az egyházközségi tagok is 10:18 arányban (a nem tagok között 3:29 arányban) elvetik. A szociális és oktatási feladatokhoz automatikusan hozzárendelt politikai súlyokat pedig a mintában megkérdezettek két csoportban 12:17, illetve 4:27-hez arányban nem helyeslik.

Következtetések

1. A rendszerváltás körüli években kialakult hit-felvállalási minták (a korábbi évekhez képest magasabb „vallásosságbevallás”) megmaradtak, stabilizálódtak, de a 90-es évek közepére mintha szám-szerűségükben tovább már nem nőttek volna. Ha a hitet vállaló magyarok aránya ma nem éri is el a lengyelekét, a jelenlegi nyugat-európai átlagot azért meghaladni látszik.

2. A hit és a vallásgyakorlat közötti korábban is mért különbségek mindmáig megmaradtak. A két jelenség közötti nyilvánvaló kapcsolatok ellenére is a két szféra nagyságrendjében nem vagy csak igen mérsékelten látszik közeledni egymáshoz. E tartósan széttartó tendenciák okairól nyilvánvalóan finom-elemzések és jelen kutatásunkon kívüli viták sokféle új elemre rámutathatnak. Az azért itt is nyilvánvaló, hogy az utolsó évek szabad vallási, intézményi működése, az egyházak előtt ismét megnyíló közéleti szereplehetőségek és az egyházak kulturális min-

taközvetítő szerepeinek a világi oktatásban és médiában is megjelenő képe stabilizálta a hívők számát (a hitbevallók ugrásszerű növekedése még közvetlenül azon időszak elé esett, amelyben mindezekre nagyobb mértékben mód kínálkozott), de automatikusan nem növelte nagymértékben a vallásgyakorlók számát.

3. A szélesebb társadalomban a történelmi egyházak oktatási és szociálpolitikai piaci egymástól eltérnek, és eltérő röppályák mentén változnak. Igen nagyok a különbségek az egyházak egyes szférákon belüli szerepvállalásaival kapcsolatos „első” és „második” társadalmi választásokban. A legtöbb területen az egyházi intézmények iránti igények megfogalmazásával nem jár együtt az állami szolgáltatások iránti igények csökkenése. A közvélemény egyes csoportokban pragmatikus, másokban világnézeti okokból, egy harmadikban pedig inkább intézményi hagyományokból következően a különböző szervezetek és szolgáltatások együttes kínálatát helyezné előtérbe ott is, ahol egyébként egyházi szolgáltatásbővítést kíván.

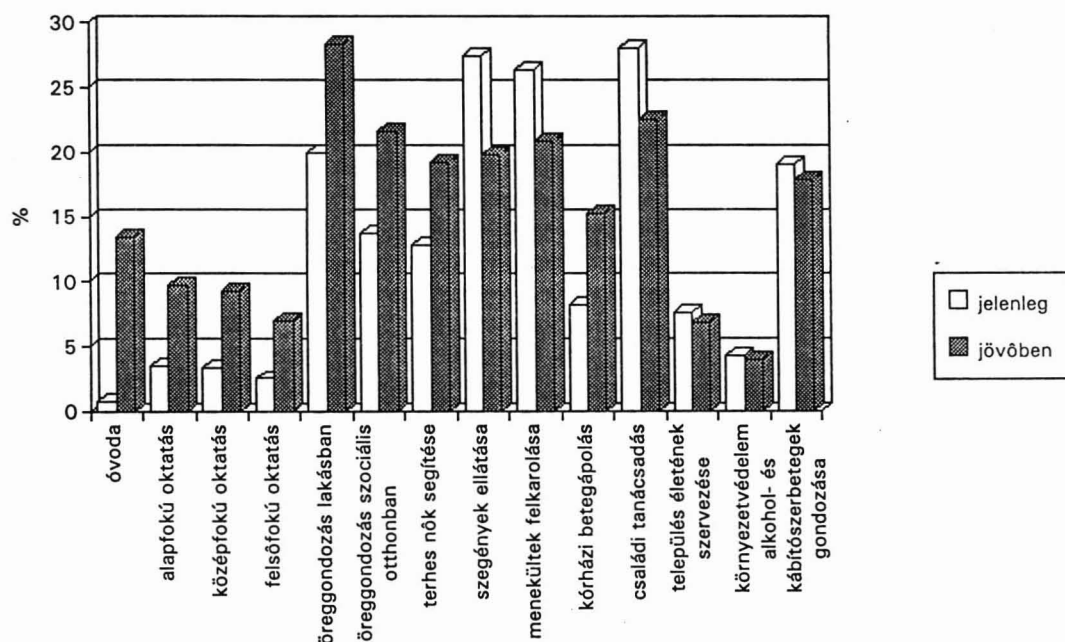
4. Az egyházak világi szolgáltatásainak azonban a magyar társadalomban igen markáns ellenzéke is van. Még olyan esetekben is, amikor a jelenlétet, illetve annak bővítését vagy intenzívebbé tételét egy enyhe (vagy egyes esetekben nagyobb) többség valamiképpen támogatná, annak határozott ellenzői általában nagyobb csoportot alkotnak, mint annak feltétlen, elkötelezett hívei (a feltétlen ellenzők ilyenkor nagyobb csoportot alkotnak, mint a mindenképpen támogatók). E kétfajta aszimmetria egyidejű jelenlétéből a közeljövő nem kevés konfliktusa már most levezethető.

5. Az egyházi szociális és oktatási szolgáltató intézményekről jelenlegi kis számuk miatt csak keveseknek van közvetlen tapasztalata. Így azok működéséről — ha egyáltalán arról véleménnyel rendelkezik — elsősorban médiaközlemények vagy az egyházakról élő általános sztereotípiák alapján ítélt. Mindebből jövőbeli szolgáltatásaik bővítése közben az egyházak számára nyilvánvalóan új kommunikációs feladatok következnenek.

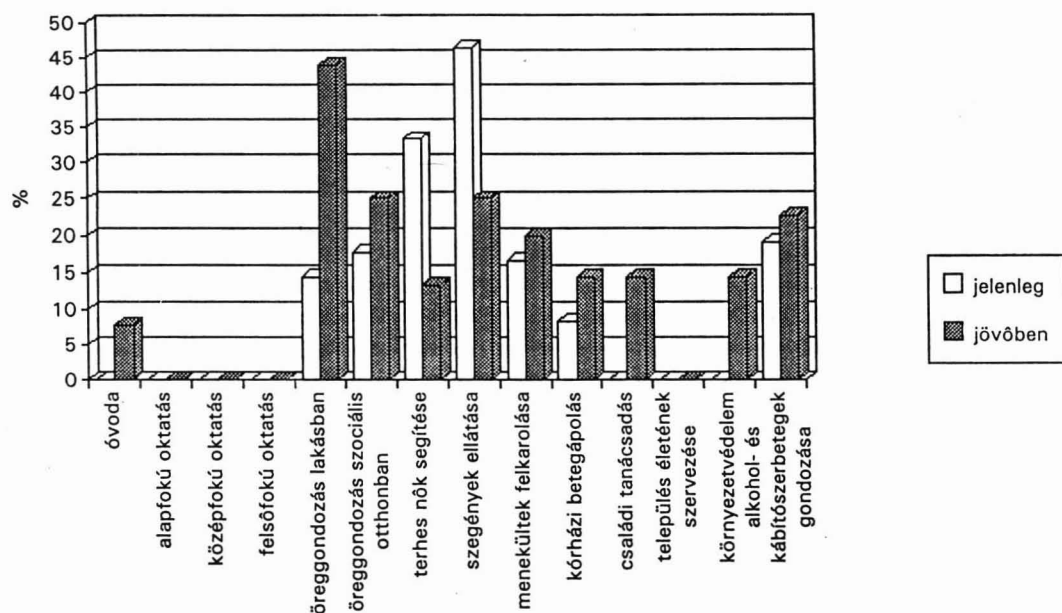
6. Az egyházközségek belső szervezete a jelek szerint mindmáig centralizált, azokban nagyobb vitákról, a helyi papsággal szembeni markáns állásfoglalásokról vagy különvéleményről az egyházközségi tagok csak igen kis számban adnak hírt.

7. A társadalom s azon belül az egyházközségi tagok érznek különbségeket az egyes politikai erőknél, az országos politikai intézményeknek és a médiának az egyházzal kapcsolatos lépéseiben. Azonban markáns egyházellenességet méréseink tanulságai szerint nem észlelnek. Az egyházak közéleti szövetségeseinek és ellenfeleinek megítélésében lényegében nincs különbség az egyházközségi tagok és a társadalom más csoportjai között (sőt a „tagok” valamivel több szövetségest tudnak maguk körül); ebből bizonyára az következik, hogy az egyházak tagjai jelenleg nem élnék meg maguk körül a társadalom más csoportjai számára nem észlelhető drámai feszültségeket vagy korlátokat.

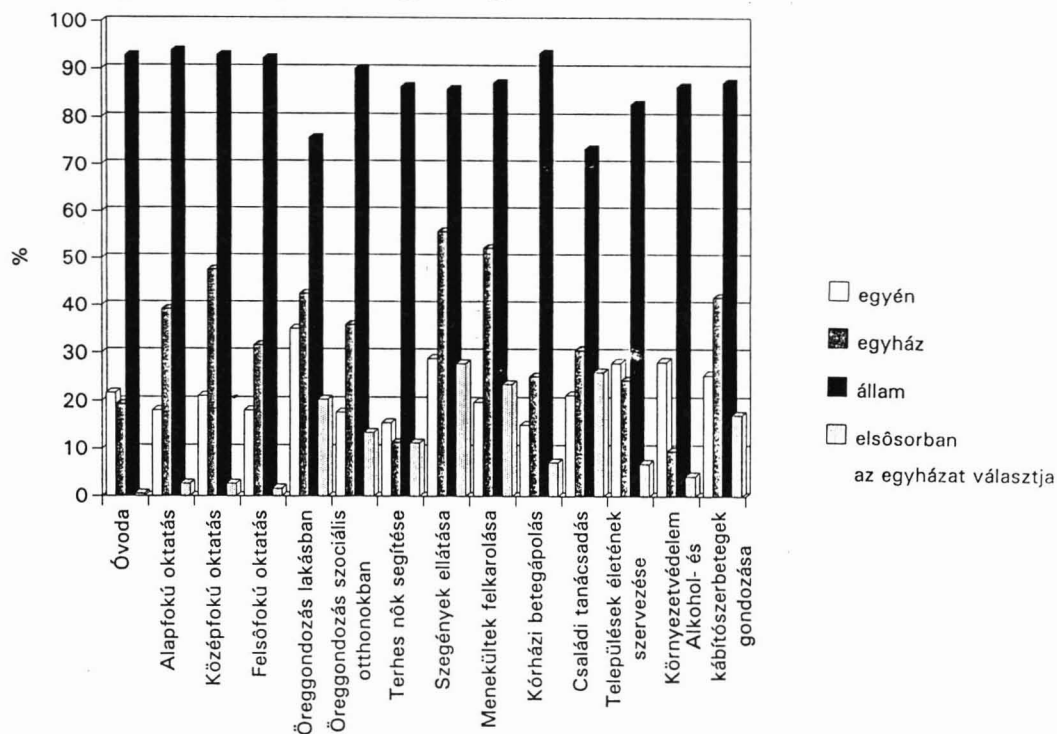
**A társadalmi problémák megoldása az egyház feladata
(a vélemények aránya a hívők körében)**

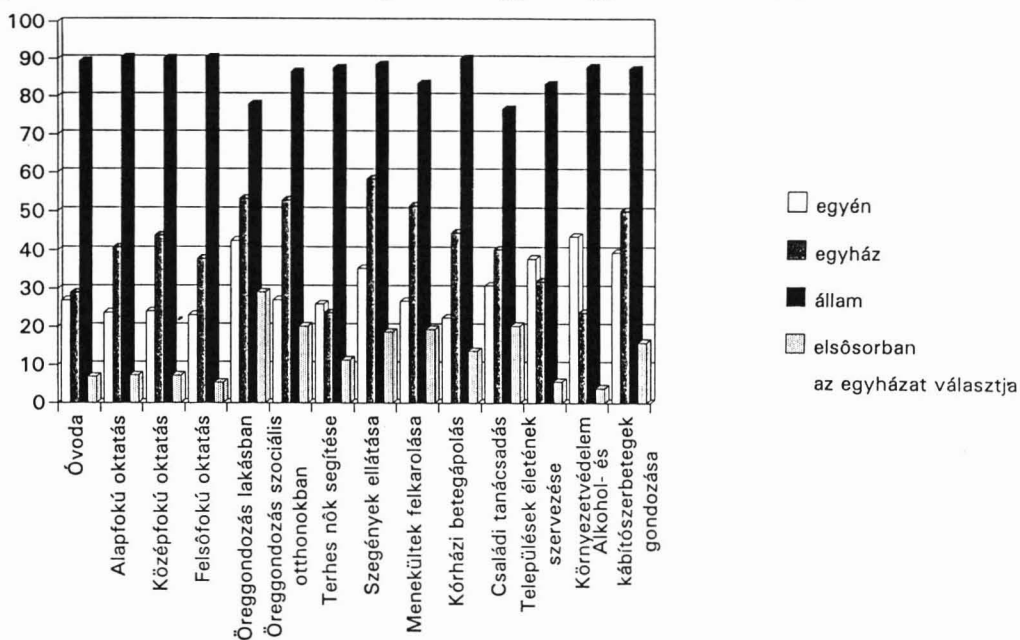
**A társadalmi problémák megoldása az egyház feladata
(a vélemények aránya az ateisták körében)**

A jelenlegi feladatmegoszlás egyén–egyház–állam között

A jövőbeni kívánatos feladatmegoszlás egyén–egyház–állam között

A megújuló egyház építőkövei

RÉVAY EDIT

Született 1966-ban Budapesten. Egyetemi tanulmányait az ELTE szociológia szakán végezte. Az OLI Vallásszociológiai Központjának tudományos munkatársa. Legutóbbi írását 1994. 7. számunkban közzétük.

Saját bőrünkön is tapasztaljuk, hogy a politikai fordulat beköszönte óta az egész társadalomban gyökeres változások zajlanak. Hosszú idő után végre az egyház is szabadabban munkálkodhat belső megújulásán. Mind az újjáéledésért folytatott küzdelemben, mind a reális jövőkép felvázolásában elengedhetetlen a tisztánlátás. Ennek érdekében három tételt állítunk fel.

(1) A magyar társadalmat a világnézeti különbségek három nagy csoportra tagolták. E csoportok kialakulásában nemcsak az elmúlt rendszer, hanem a városiasodás is döntő szerepet játszott. Az egyház a vallásosak csak kisebb hányadának: az egyház tanítása szerint vallásosoknak életében tölt be többé-kevésbé irányadó szerepet.

A magyar társadalom többszörösen széttöredezett. Vallásosságában is erősen megosztott. Igaz, sem a széttöredezettség, sem a vallásosság minőségi változása nem tekinthető sajátosan magyar jelenségnek. Éppúgy felismerhető a nyugati demokráciákban, mint a kommunista uralom alól szabadult társadalmakban. Ezen a ponton felmerül a kérdés, vajon független-e a vallásosság változása a politikai berendezkedéstől? Megfordítva, téves lenne az a meggyőződés, hogy a totalitárius rendszernek meghatározó szerepe volt abban, hogy a hívek közül sokan hátat fordítottak a vallási közösségeknek?

Megosztottság

A társadalom világnézeti megosztottságát önmagában nem magyarázza a kommunista rendszer tudatos egyházsorvasztása. A bejegyzések tanúsága szerint majdnem a teljes felnőtt népességet megkeresztelték. Hol van hát ez a sok keresztény? Az egyházhoz tartozás a felnőtt népesség kétharmadánál csupán formális. Az elmúlt rendszerben az intézményes vallásosság szándékos gyengítése és a fokozódó városiasodás hatására a valláshoz, egyházhoz fűződő viszony alapján három, egymástól elkülönülő csoport jött létre. Voltak, akik megmaradtak az egyház tanítása szerint vallásosaknak. Másoknak — s ez a többség — gyengült a kapcsolatuk az egyházzal, megint mások pedig teljesen elfordultak nemcsak az egyháztól, hanem a vallástól is.

Az egyház tanítása szerint vallásosak továbbra is kötődnek az intézményes egyházhoz, többé-kevésbé rendszeresen járnak templomba. Közülük jónéhányan vállalnak kisebb-nagyobb feladatokat az egyházközség életében, s a „kötelezőkön” túl számos szállal kötődnek egyházközségükhöz.

Az egyházhoz csak lazábban kapcsolódók a maguk módján vallásosak. A vallásosság e típusának kialakulásában jelentős szerepet

Új típusú vallásosság

játszott a faluról városba költözés. Az evvel felvett új életforma magával hozta a hagyományos életformától és az azokat megtartó közösségektől való elfordulást. Ezzel egyidejűleg az addig magától értetődő értékek — melyeket az egyház erőteljesen képviselt és átadásában is jelentős szerepet vállalt — is megkérdőjeleződtek.

A társadalomban a legnagyobb csoportot a *maguk módján vallások* alkotják. Az önmagukat valamely egyház tagjának vallók mintegy kétharmada tartozik ebbe a csoportba. Az adatok tanúsága szerint a maguk módján vallásosak nagy része nem vagy csak ritkán megy templomba. Az évente csupán alkalmanként templombajárókat az egyház nem igazán tudja megszólítani. Bár vallásosnak tekintik magukat, egyházuk, de még egyházközségük eseményeiről is csak esetlegesen szereznek tudomást. Alkalmankénti megjelenésük kevés ahhoz, hogy gátlásaikat levetkőzzék és a templomban otthonosan mozogjanak. A harmadik csoportba tartoznak azok, akik *határozottan nem vallásosak*, a templomba még véletlenül sem mennek el. Azonban a többség inkább távolból rokonszenvezőnek, mintsem kifejezetten nem vallásosnak tekinthető.

**A vallásosság
meghatározó szerepe
a mindennapokban**

A világnézeti alapon elkülönülő társadalmi csoportok életében a vallás, az egyházzal való viszony nemcsak azt befolyásolja, hogy a liturgikus eseményeken kik, milyen gyakorisággal vesznek részt. Minél rendszeresebb az egyházzal a kapcsolat, annál inkább képes a vallás a mindennapok szerves részévé válni. Minél szorosabb szálak fűznek az egyházhoz, az életnek annál több területén válhat meghatározóvá. Az intézményes egyház keretein belül, az egyház tanítása szerint vallásosak esetében várható a leginkább, hogy egész életvitelükben az egyház tanításához igazodnak. Ők azonban a társadalomnak csupán töredékét jelentik. A maguk módján vallásosoknak talán legfőbb sajátossága, hogy az egyházhoz laza szállal kapcsolódnak. A maga módján vallásos ember az egyház életében legfeljebb alkalmanként vesz részt, viszont az egyházat sem engedi be saját életébe ennél gyakrabban. Ily módon nem tud a vallásosság, az egyház normáihoz igazodás meghatározóvá válni életükben.

Jelenleg a felnőtt társadalomnak mindössze egyhetede az egyház tanítása szerint, csaknem a fele maga módján vallásos, s körülbelül egyharmada kifejezetten nem vallásos.

(2) *Az egyház tanítása szerint vallásosak a társadalmi életben peremhelyzetbe kerültek. Elszigetelődésük egyik oka, hogy kevésbé tudják a társadalomban megjeleníteni magukat.*

Elszigetelődés

A rendszerváltás utáni elemzésekben gyakran utaltak arra, hogy az elmúlt rendszer a társadalom életének különböző területein, így a vallási életben is milyen károkat okozott. Noha ezek az állítások igazak, és nem lenne helyes a hatalom korábbi birtokosainak felelősségét alábecsülni, ugyanakkor nem csak nekik volt szerepük az egyház életében bekövetkező kedvezőtlen folyamatok kialakulásában. A tények azt igazolják, hogy az egyház taní-

tása szerint vallásosak hátrányban vannak az egyházhoz lazábban kötődőkkel és még inkább a nem vallásosakkal szemben. Hátrányaik leginkább a társadalmi átlaghoz képest alacsonyabb iskolai végzettségben, erkölcsileg és anyagilag kevésbé megbecsült foglalkozásban, alacsonyabb jövedelemben, bizonyos javak nélkülözésében és a gyengébb társadalmi részvételben mutatkoznak meg. Az egyház megújulási törekvéseinek egyik legerősebb gátja éppen az, hogy ezekben a társadalmi jellemzőkben az egyház tanítása szerint vallásosak messze alulmúlják a nem vallásosakat.

Az egyház tanítása szerint vallásosak általában lényegesen alacsonyabb iskolai végzettségűek, mint a nem vallásosak. Mind az általános iskolát vagy annál kevesebbet végzettek, mind a középiskolát és az egyetemet végzettek körében a maguk módján vallásosak vannak legtöbben. A felsőfokú végzettségűek a legkevésbé vallásosak. A magukat vallásosnak mondó értelmiségiek alig több mint egyötöde vallásos az egyház tanítása szerint.

Az iskolai végzettségnél vázolt képhez nagyon hasonlóan mutat a vallásosság különböző csoportjainak foglalkozás szerinti megoszlása. A fizikai munkások az egyház tanítása szerint és a maguk módján vallásosak között, a nem diplomás szellemiek és az értelmiségiek a bizonytalan, illetve a nem hívők körében vannak a legtöbben. Az egyház tanítása szerint vallásosoknak kevesebb mint egyharmada aktív. Ezzel szemben a maguk módján vallásosak közel kétharmada és a nem vallásosoknak több mint 80%-a aktív. A legmagasabb jövedelemmel rendelkezők között az egyház tanítása szerint vallásosak vannak a legkevésbé.

Közösség belső megújulása

Egy közösségen belül a megújulás folyamata akkor egészséges, ha abban a közösség minden tagja tehetségéhez, lehetőségeihez mértén kiveszi a részét. Az együttműködés azonban néha még akadozik. Egyrészt azért, mert túlzottan belegyökerezett a közgondolkodásba, hogy minden egyházi szolgálatot a paptól kell és lehet elvárni. Másrészt különösen az elmúlt rendszerben a papok rákényszerültek arra, hogy mindent egyedül csináljanak. Azokban az országokban, ahol az egyházak szabadsága korlátozva volt, e szemlélet mellett a korábbi elnyomásban a beidegződött félelem is munkált. A világiak szerepének növelését azonban erősen meg-
szabják társadalmi-demográfiai jellemzőik is.

Az egyház tanítása szerint vallásosak ma a legkiszolgáltatottabb társadalmi csoportokban vannak a legtöbben. Életfeltételeik is általában rosszabbak a nem hívőkénél. Azokkal a modern javakkal, amelyek a háztartási munkát megkönnyítik, illetve a világ eseményeit és a kultúrát közelebb hozzák, az egyház tanítása szerint vallásosak rendelkeznek a legkevésbé. Összességében az egyház tanítása szerint vallásosak általában kevésbé iskolázottak, rosszabb társadalmi pozíciót nyújtó foglalkozásúak, szegényebbek, a hírektől, eseményektől többé-kevésbé el vannak zárva, és jóval

kevesebben rendelkeznek a távolságok leküzdésében segítő eszközökkel, telefonnal és gépkocsival, mint a kifejezetten nem vallásosak. Az egyház tanítása szerint vallásosaknak sem továbbtanulási lehetőségeik, sem az általuk betölthető állások, sem anyagi lehetőségeik nem tették lehetővé, hogy képviselni tudják érdekeiket, s fokozottabban részt vegyenek a társadalom életének alakításában. Az egyház tanítása szerint vallásosak ezek hiányában kevésbé képesek önmagukat megjeleníteni a társadalomban, mint a nem vallásosak. Ez egyfelől azt eredményezi, hogy a közvélekedésben élő hamis egyházkép szükségszerűen fennmarad mindaddig, amíg az egyháznak nem nyílik lehetősége a hathatósabb társadalmi jelenlétre. Másfelől viszont hozzájárul az egyház viszonylagos elzártságának fenntartásához az, hogy a társadalmi átlaghoz, de különösen a nem vallásosakhoz képest az egyház tanítása szerint vallásosak közül csak kevesen rendelkeznek tömegkommunikációs eszközzel, telefonnal vagy autóval. Emiatt őket is nehezebb megszólítani, ők is nehezebben jutnak el másokhoz, s kevésbé tudnak részt venni a közvélemény formálásában.

(3) A nemzedékváltás az egyházat érő egyik legnagyobb kihívás.

Az egyház tanítása szerint vallásosak között legnagyobb arányban, 74%-ban az 50 év fölöttiek vannak, közülük is kiemelkedően sokan 70 év felettiek. Az 50 és 69 év közöttiek leginkább a maguk módján vallásosak táborát erősítik. A fiatal és középnemzedék a nem vallásosak és bizonytalanok körében tűnik ki. A legfiatalabbaktól a legidősebbek felé haladva az egyes korcsoportokban egyre inkább és jobbra egyenletesen növekszik a magukat vallásosnak mondók és ezen belül az egyház tanítása szerint vallásosak aránya. Miért lehet a nemzedékváltást az egyházat érő egyik legnagyobb kihívásként értelmezni?

A mindenkori egyház szegletkövei azok, akik az intézményes egyház keretein belül maradvá hűséggel kitartanak. Ők alkotják az egyháznak ezt a magvát. Korunkban, amikor a társadalom vallásosságában is erősen megosztott, leginkább rájuk vár az a feladat, hogy az egyházat megfelelően jelenítsék meg a társadalomban. Ők azonban többnyire nyugdíjasok, erejük fogytán, így nagyon nehéz testre szabott feladatra találniuk. Emellett sokukba belecsontosodott a tradicionális egyházszemlélet, s az új, számukra túl modern szokásokat nehezebben tudják elfogadni. A fiatal és középgeneráció, amely leginkább lenne képes az egyház életében aktív szerepvállalásra, az egyház tanítása szerint vallásosak helyett a bizonytalanok, illetve a nem vallásosak körét gyarapítja.

Az előző rendszernek az egyházra mért egyik legkomolyabb csapása talán itt érződik a legerőteljesebben. Az intézményes egyházban kitartóknak számolniuk kellett azzal, hogy az egyháztól elfordulókhöz képest hátrányos helyzetben lesznek. Egyetlen uralmi rendszer sem jutalmazza meg az ellenszegülőket, a pa-

rancsuralomra épülő rendszerek pedig még kevésbé. Akik ezt mégis vállalták, azok nemcsak maguknak, hanem gyermekeiknek is hosszú időre megváltották a „társadalmi érvényesülésből való kirekesztettséghez való jogot”.

**Az oktatási rendszer
felelőssége**

Azzal, hogy az oktatás az ideológiai monopóliumot birtokló állam kezében volt, az uralmon lévők minden nehézség nélkül biztosíthatták, hogy a számukra kedvező ideológia szellemében nevelkedjenek az eljövendő nemzedékek. A kommunista rendszerben a hatalom birtokosai az értelmiségiek társadalomformáló hatását felismerve — főként ideológiai szempontból — ellenőrzés alá vetették az értelmiségi pályákon lévőket, illetve az odakészülőket. Az értelmiségbe jutás lehetőségének szabályozása a pártállami időszak szinte legutolsó pillanatáig érvényben volt. Azokról az értelmiségi pályákról, amelyek az átlagosnál több alkalmat adtak a világnézet formálására, a másképp gondolkodás magvainak elvetésére, kínos gonddal zárták ki az „ideológiailag fejletlenekeket”. Az egyházi iskolákban érettségizettek és a felvételi vizsgán magukat vallásosnak vallók a humán értelmiségi pályákra nemigen kerülhettek be. Igaz, a nyolcvanas évek második felében már érezhetően enyhült a helyzet, ez az erős kontroll leginkább és legtovább a pedagógus-képzésben tartotta magát.

Ez tulajdonképpen törvényszerű, hiszen a mindenkori hatalom arra irányuló törekvése, hogy az általa előírt normák, eszmék továbbadását a lehető legjobban biztosítsa — totalitárius hatalom esetén akár erőszak és törvénytelenések sorozata árán is — általános. Ideológiailag szabadabb világunkban még csak most kerülnek ki az első azokból az iskolapadokból, amelyekben elvileg már szabadabb légkörben tanulhattak. A kérdés az, hogy kiktől. A ma tanító pedagógusok jelentős része ahhoz a korosztályhoz tartozik, amelyik csak komoly ideológiai nyomás mellett tudott a pályára kerülni és megmaradni. Az egyházi egyetemekről, főiskolákról kikerülők pedig még nagyon kevesen vannak, a rájuk váró feladat pedig túl sok.

Mennyiben jelent ez az egyház számára kihívást?

**Felnövekvő generációk
egyházképe**

Generációk nőttek fel vallási nevelés nélkül. A hagyományos keresztény értékek helyett tálcán kínált szabadosság elviselhetetlenül nehéznek, gúzsba kötőnek mutatta az egyház által képviselt erkölcsiséget. A hamis propaganda által rendszeresen és módszeresen lejáratott egyháznak nem, vagy csak kevésbé volt lehetősége a hazugságok cáfolására, ezért a társadalom nagy részében, de különösen a vallási nevelést nem kapó fiatalokban teljesen torz egyházkép alakult ki. A fiatalok körében a hivatások nagyon megcsappantak. A papság nagy hányada már most igen idős és rendkívül túlterhelt. Az 50 év alatti világiak között pedig lényegesen kevesebben vannak az egyház tanítása szerint vallásosak, azaz az építőkövek, mint a maguk módján vallásosak.

Az új szerepvállalás

A politikai szerepvállalás

Született 1943-ban Nyíregyházán. 1967-ben a Budapesti Hittudományi Akadémián szerzett teológiai doktorátust. 1971-ben görög katolikus lelkésszé szentelték. A Nyíregyházi Szent Athanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola tanára, alapvető hittant és szociálteológiát tanít. Nyírszőlősen paróchus.

Az egyház és a politikai szervezetek

A rendszerváltás után az egyház(ak)tól sokan *politikai közszereplést* vártak. Érdekes azonban, hogy akik vállalják egyháztagságukat, azoknak 55,8%-a úgy véli, az egyháznak nem az a feladata, hogy szerepet vállaljon a politikában. A nem egyháztagok körében még hangsúlyosabb ez az elutasítás: 69,6%-uk vélekedik így. Az *okokat* csak találgathatjuk. Feltehető, hogy itt is az előző korszak „köszön vissza” a maga torz valláspolitikájával. A vallásosak 35,4%-a azonban továbbra is kitart a politikai szerepvállalás mellett, sőt még a nem vallásosak 23,2%-a is megfogalmazza ezt az elvárást. Iskolai végzettség szempontjából is történt felmérés, eszerint elsősorban a középiskolát végzettek (akik a vallásosak 48,8%-át alkotják) látják ezt fontosnak, de a nyolc általánost végzettek is (a vallásosak 38,2%-a). Érdekes kérdés az is, ki mivel indokolja ezt a (bár ma már visszafogott, mégis létező) elvárást. Az egyházhűek 40%-a azért tartja fontosnak a politikában való részvételt, mert az egyház „társadalmi erőket képvisel”, majdnem ugyanennyien viszont úgy látják, emiatt még nem kellene az egyháznak politizálnia. A vallásosak 68,8%-a szerint a közszereplés még nem indokolja a politizálást, 30,3% szerint viszont épp ez a fő indok. Hogy az egyházak szociális és oktatási feladatainak ellátása követeli meg a politikai szereplést, ezzel a kérdezettek 47,3%-a egyetért, 41,8%-a viszont nem. Ugyanerre vonatkozólag további adatokat jelent, hogy a középiskolát végzettek 77,7%-a, az általánost végzettek 75,3%-a látja úgy, ezek miatt a feladatok miatt politikai súllyal kell rendelkeznie az egyházaknak.

Bizonyára sokakat izgat, hogy a felmérés milyen képet tükröz az egyház és a különböző politikai szervezetek viszonyáról. A kérdezettek 26,9 %-a úgy látja, a *parlament és az egyház* között valamiféle szövetség áll fenn, 34,6%-uk szerint a két szervezet közömbös egymás iránt, 24,4%-uk szerint pedig ellentét áll fenn közöttük (ezt a nem hívők szinte ugyanúgy értékelik, mint a hívők). Hasonló mutatók adódnak a *kormány és az egyház* kapcsolatára vonatkozólag is. Mindenesetre, a „keresztény kurzus” feltámadásától senkinek sem kell ezek után tartania, valamiféle normális középút viszont járhatónak tűnik.

A rendszerváltás az egypártrendszerrel a *többpártrendszerre való átváltást* is magával hozta. Vajon mit jelent ez az egyházra vonatkozólag? A kérdezettek 59,8%-a szerint szövetség, mégpedig 55,1%-a szerint szoros szövetség áll fenn az egyház és a KDNP

között, az ellentét köztük szinte elhanyagolható. A közvélemény-kutatás alanyainak 47%-a szerint ez elmondható az FKGP és az egyház kapcsolatáról is, bár 34,4%-ban vannak olyanok, akik szerint a két intézmény közömbös egymás iránt, és 19,2%-ban olyanok, akik szerint ellentét feszül köztük. Ugyanezek az adatok az MDF-nél 38,5%, 21,3% ill. 9,1%.

A *kormánypártok* közül az SZDSZ-t így lehet jellemezni: a kérdezetteknek csak 16,7%-a vallja, hogy a szabaddemokraták támogatják az egyházat, 29%-uk szerint közömbösek iránta, 22,2%-uk szerint pedig egyenesen ellenfelek. Az MSZP-nél még alacsonyabbak ezek a mutatók: a kérdezetteknek csak mintegy 10%-a vallja, hogy érdekeik találkozhatnak, 30,8%-uk szerint közömbösek egymás iránt, 31,2% szerint pedig ellentétben állnak. A közvélemény-kutatás szerint tehát egyértelműen a mostani ellenzéki — nemzeti-konzervatív — pártok a keresztény értékek letéteményesei. Különöbben fel sem merül a keresztény liberális vagy a baloldali keresztény megoldás lehetősége, ami bizonyára az előző évtizedek politikájának tudható be.

Az egyház és a média

Politikai, hatalmi tényezőnek tekinthetjük a *médiát* is. A kérdezettek 32,1%-a szerint pozitív a Magyar Televízió vezetésének és az egyháznak a kapcsolata, 30,7%-a szerint közömbös és 13%-a szerint ellentétes. A Magyar Rádió vezetése és az egyház közötti arányok ugyanezek a pontokon: 28,6%, 32% ill. 18,6%. Mindenestre nem igazolódik az a sokakban élő kép, hogy a rádió-televízió még mindig — úgymond — az „ördög kezében” lenne...

Árnyaltabb az *írott sajtó elemzése*. A felmérés négy országos napilappal kapcsolatban gyűjtött adatokat. Arra a kérdésre, hogy melyik lap támogatja az egyházat, ezeket az adatokat kapjuk: a kérdezettek 15,2%-a vallja azt, hogy az Új Magyarország, 9,2%-a, hogy a Magyar Nemzet, 7%-a, hogy a Magyar Hírlap, és csak 6,5%-a, hogy a Népszabadság támogatja az egyházat. 20 és 27% között mozog azok száma, akik szerint e lapok között a jelzett sorrendben fokozottan közömbös viszony áll fenn, és 7-től 14%-ig terjed azok aránya, akik szerint ellentétben állnak egymással. Mindez megerősíti a pártok szerinti felmérés eredményét.

A közéleti szerepvállalás

Sokan nem annyira politikai szereplést, mint inkább *átfogó közéleti szereplést* várnak el az egyháztól. E szerepkörét az egyháztagek 55,4%-a elismeri, 30,1%-a nem (a nem tagoknak pedig 39,7%-a fogadja el). Hogy erre a közéleti szerepre az egyházak hagyományörző feladatai miatt van szükség, ezzel az egyháztagek 70,6%-a egyetért, és csak 18,5%-a nem ért egyet. Ezt az indokot a nem vallásosak 60%-a is elfogadja. Mindez bizonyára a *rendszer váltás tényét bizonyítja*, hiszen a szocialista rendszerben ilyen állásfoglalás elképzel-

hetetlen lett volna. Ami a közszereplésnek iskolai végzettség szerinti megítélését illeti, ezt is elsősorban a középiskolát végzettek (a kérdezettek fele, a középiskolát végzettek 70%-a) tartják fontosnak; de a kérdezettek csupán 12%-át alkotó, felsőfokú végzettséggel rendelkezők 70%-a is e nézeten van, ami igen komoly társadalmi elvárásra utal. A közéleti szereplés szükségességének indokát sokan az egyház társadalmi küldetésében és világképében látják. Ez az igény is elsősorban a középiskolát végzettekben fogalmazódik meg.

Egyház és kultúra

A közéleti szereplést a felmérés az *egyház és a művelődési intézmények*, illetve az *egyház s az egészségügyi és szociális intézmények* viszonyában vizsgálta. Ezeknek a vonatkozásoknak az áttekintése annál is izgalmasabb, mert a Rákosi- vagy a Kádár-rendszerben csupán néhány egyházi középiskola és elenyésző számú keresztény szociális intézmény működhetett. Most viszont újra megnyílt a lehetősége arra, hogy az egyház folytassa e majdnem kétezer éves hagyományt. Következtetések is levonhatók az immár hat évre visszatekintő új tapasztalatok alapján, bár itt most csak a *legfőbb jellemzők és irányvonalak* vázolhatók fel.

Az egyház és az iskola

Általános iskolák

Kezdjük az *általános iskolákkal*, mégpedig az itt szerzett *tapasztalatok értékelésével*. A kérdezettek nagy részének (85,9%-ának!) nincs, csak tizedének *van tapasztalata* arról, hogyan működnek az egyházi általános iskolák. Ez a tapasztalat a felmérés szerint szinte független attól, hogy a kérdezettek (esetleg mint szülők) milyen végzettségűek. Mégis felvethető a kérdés: a megkérdezettek véleménye szerint *jobban vagy rosszabbul megy-e a munka* az egyházi általános iskolákban, mint a tisztán állami iskolákban az előző időszakban. Az egyházhoz tartozók negyede szerint az ügy jobban megy, szintén negyede szerint ugyanúgy, mint azelőtt. A nem vallásos emberek (29,4%-ban) inkább arra hajlanak, hogy a helyzet ezzel nem változott, de 13,3%-uk arra, hogy gyengébb lett. Főleg (50,9%-ban) a középiskolát végzettek vélekednek így, de megerősítik ezt a nyolc általánost végzettek is.

Vajon a közvélemény-kutatásban résztvevők hogy vélekednek ezek után a további *„egyháziasítás”-ról*? A kérdezetteknek majdnem fele azon a véleményen van, fokozni kellene az egyház jelenlétét az általános iskolákban, negyede ellene van ennek, 20,8%-uk pedig nem tud döntésre jutni. A vallásosak 63%-ban helyeslik a „fokozást”. Főleg a közép- és általános iskolát végzettek állnak ki emellett. A nők kicsit nagyobb arányban védik ezt az álláspontot, mint a férfiak, akiknél inkább a kétségek uralkodnak. A kérdezettek 4/5-e elutasította azt, hogy az általános iskolák mindenestől egyházi intézménnyé váljanak.

Középiskolák

Az egyházi középiskolákról hasonló adatok állnak rendelkezésre. Meglepő, de az egyháztagek 85,4%-ának, a nem egyháztagek 87,7%-ának nincs semmiféle tapasztalata arról, hogyan működnek ezek az iskolák. Akiknek van, azoknak is csak egyharmada látja úgy, hogy a munka itt jobban megy, mint a régebbi középiskolákban. Az egyes egyházi intézmények alkalmazottainak véleménye is hasonló arányszámokban csapódik le. Ugyanilyen arányokat találunk az iskolai végzettség szerinti felmérésben is. Ennek ellenére sokan helyeselnék újabb gimnáziumok létesítését: a felekezeti tagok 59%-a, a nem tagok 36,2%-a, a különböző végzettségűeknek is egyaránt mintegy fele látná ezt jónak, az iskolába nem jártak kivétel nélkül. A nők — mint édesanyák — inkább szeretnék ezt (50,3%-ban), mint a férfiak, apák (44,2%-ban).

Egyetemek

Kisebb érdeklődés indult meg (világi hivatásokra felkészítő) egyházi egyetemek nyitásának lehetősége iránt: csupán három kérdőív foglalkozott ezzel a kérdéssel. Pedig ezek alapján kiderült, hogy az egyháztagek nagyobb része (51,6%-a) jónak látná ezt a folyamatot, csak ötöde ellenzi, még a nem egyháztagek harmada is szívesen látna újabb egyházi egyetemeket. Érdekes módon azok, akik nem jártak iskolába, kivétel nélkül helyeselnék ezt az ügyet, a többi kategória tagjai pedig 40% körüli arányban karolnák ezt fel. Hasonló értékeket kapunk nemek szerint is. Elmondhatjuk tehát, hogy az oktatás területén különösen komoly társadalmi igény él az emberekben az egyházasítás iránt, még akkor is, ha az eddig szerzett tapasztalatok nem igazolják mindenben ezt a fokozott igényt.

Az ifjúsági és kulturális munka

A jelen

Az iskola-ügyhöz szorosan kapcsolódik az ifjúsági és a kulturális munka. Mint tudjuk, a szocialista ideológia képviselői számára különösen neuralgikus pontot jelentett az ifjúság és a kultúra; feltették a marxizmus-leninizmus hegemoniáját. Még a hitoktatás is szinte mindenestől a plébániák falai közé szorult. A „feltámadás” után nem lehetett várni, hogy azonnal újra másfélmilliós egyházi ifjúsági szervezetek alakuljanak ki, mégis sok minden elindult már. A felmérés nem tájékoztat arról, hányfajta, milyen létszámú ifjúsági szervezeteink vannak, de képet adnak a már meglévők működéséről. Akárcsak a többi egyházi intézményt, az ifjúsági szervezeteket is csak kevesen ismerik (a kérdezettek 10,2%-a). Hogy jobbak-e ezek a szervezetek, mint az előző korszak állami (mégpedig pártállami) szervezetei, erre az egyháztagek 20,2%-ban pozitív választ adnak, a pozitív válasz — úgy tűnik — az iskolai végzettség függvénye is. A nem egyháztageknek csak 9,9%-a ítéli ezt meg ugyanígy, de hogy rosszabbul végeznék a munkát, ezt a nem tagok közül kevesebben vallják (csak 4,8%-ban, míg az egyháztageknek 5,1%-a).

A jövő

Felmerül a *hogyan tovább* kérdése is. Az egyháztagok 52,7%-a amellet van, hogy növelni kellene az egyházi ifjúsági szervezetek számát, ezt még a nem egyháztagok 39,4%-a is helyesli, bár 52,6%-a ellenzi (igaz, az egyháztagok 26,4%-a is). Feltételezhetjük, hogy itt bizonyára tovább hatnak az ateista nevelés beidegződései. A felsőfokú végzettséggel rendelkezők 58,3%-a, a 8 általánost végzettek 51,3%-a, a középiskolát végzetteknek pedig 49,5%-a helyesli az egyházi ifjúsági szervezetek körének további bővítését. Nemek szerint a nők lelkeesebb hívei az ügynek (52,6%-uk várná el ezt, a férfiaknak csak 48,9%-a). Hogy mennyire lenne szükséges minden ifjúsági szervezetek egyházi intézménnyé alakítása, ezzel a kérdezetteknek csak egytizede szimpatizál, négyötöde nem tud döntení e kérdésben. Az iskolázottabbak kicsivel nagyobb arányban várnák ezt el, mint a kevésbé iskolázottabbak, a nők inkább, mint a férfiak.

Kultúra

Kulturális szervezetek területén hasonló — vagy még gyéresebb — tapasztalatok kínálkoznak. A vizsgált területek közül ez az, amelyet a legkevésbé ismernek (a kérdezettek mintegy 6,3%-a, ezen belül az egyháztagok 8,9%-a, a nem tagoknak mindössze 3,7%-a; a képen valamit javít, ha az illető bármilyen más egyházi szervezetet némileg ismer), nyilvánvalóan épp azért, mert végtelenül kevés ilyenfajta szervezet működik. Amellett is igen kevesen voksolnak (a felekezeti tagoknak is csak 16,8%-a), hogy az egyháznak visszaadott efféle szervezetek jobban végzik munkájukat, mint a tisztán államiak korábban, bár a kifejezett ellenzők elhanyagolható hányadot alkotnak. Egyházi kultúrházak, könyvtárak nyitásának lehetőségét az egyháztagok 66,7%-a helyesli, s csak 23%-a ellenzi, a nem tagoknak is 53,2%-a helyesli, bár 38,5%-a nem. A nők kicsivel többen vannak a helyeslők között, mint a férfiak. Az iskolai végzettség pozitív irányba billenti a mérleget: az iskolát nem végzetteknek csak 33,3%-a, az általános iskolai végzettséggel rendelkezők 57,2%-a, a középiskolát végzettek 61,7%-a, a felsőfokú végzettséggel bíróknak pedig 65,8%-a helyeselné a folyamatot. Mindez eléggé meglepő a szocialista korszak után, hiszen az akkori nevelés mindent megtett annak érdekében, hogy az egyházat kiszorítsa a kultúrából. Eszerint azonban még az akkor felnövekvők is leszűrheték különböző szintű tanulmányaikból, hogy az egyháznak igen nagy kultúra-közvetítő szerepe volt, s ennek alapján fogalmazzák meg mai elvárásait.

Az egyház belső képe

Egyházas és nem egyházas vallásosság

Született 1928-ban Csíkszeredán. A jezsuita rendbe lépett, majd teológiai, szociológiai, történelmi és néprajzi tanulmányokat folytatott. 1962 óta vezetője a bécsi Magyar Egyházzsociológiai Intézetnek. Publikációi főleg a magyar egyház életével kapcsolatosak.

A nem egyházas vallásosság

Kettős — „egyházias” és „nem-egyházias” — vallásosság kialakulásának vagyunk tanúi, melynek gyakori mottója: „Krisztus igen, az egyház nem,” vagy ennek modernista megfogalmazása: „Krisztus Isten Országát hirdette, és az egyház jött helyette” (Loisy). E kettősség előtérbe állította a hívők gondolkodásában a reformáció által ajánlott megoldást: Krisztus szent egyháza az eszkatologikus egyház, ennek mintegy előterei a földi egyházak, amelyeket bűnösök alkotnak. A katolikusok egyházképe abból indul ki, hogy az egyházat Krisztus alapította, amely bűnös emberek egyháza marad, jóllehet működik benne Krisztus kegyelme, és már itt a földön építi Isten országát. Az úton levő egyháznak a Lélek indítására figyelnie kell vándorolnia, haladnia, változnia az „idők jeleiben” kapott útmutatásnak megfelelően (Vö. *Lumen Gentium* 8).

A változást a meglévő kultúra, az uralkodó hatalom akadályozhatja, ha öncélúan ragaszkodik a meglévőhöz, a kialakult struktúrák fenntartásához. Az elmúlt évtizedek egyházüldözése szintén a hagyományos keretek fenntartását erőltette az egyház életében, mint ahogyan a mostani „védelmi harcok” is elterelik a figyelmet, lekötik az erőket, akadályozzák a belső megújulást.

Ezek a tényezők mind hozzájárulhattak az említett *nem egyházas vallásosság* rohamos terjedéséhez. A fogalom tartalma nem egyértelmű. Sokféle tényállást lehet rajta érteni. Aki például nem járt hitoktatásra, az elbizonytalanodik a kérdéstől, hogy vajon „az egyház tanítása szerint” vallásos-e, vagy „a maga módján”. Mivel az egyház tanítását nem ismeri, csak azt válaszolhatja, hogy „a maga módján” vallásos. A fogalom ugyanakkor a mai magyarországi értelmezés szerint elsősorban az egyházi tanítóhivatallal és a kormányzó hatalommal való szembenállásra kérdez rá, és kedvenc vesszőparipája volt a marxista egyházkritikának annak bizonyítására, hogy az egyház rohamosan veszti híveit, akik íme kivonulnak az egyházból, s egyre kevésbé igénylik „szolgáltatásait”. Véleményünk szerint Magyarországon a nem egyházas vallásosság egyaránt jelenthet ismerethiányt és szembenállást is. Az utóbbi esetben még mindig kérdéses, hogy vajon a protestáns vallásfogalom elemeinek elfogadásáról van-e szó, vagy tényleg a katolikus egyház ismert gyakorlatától való elfordulásról.

A fenti bizonytalanságot szem előtt tartva is figyelemre méltó különbség tapasztalható az egyházasan és a nem egyházasan vallásosak problémalátó megítélésében. Általánosságban az a jel-

Társadalmi ellentétek megítélése

lemző, hogy a társadalmi ellentéteket az *egyháziasan vallásos emberek* sokkal kevésbé találták drámainak, mint a nem egyháziasan vallásos személyek. Ez a gondolkodásbeli különbség a „szegénység”-témánál ütközik ki a leginkább. Az egyháziasan vallásosaknak szinte fele gyengének, alig létezőnek tartja az ellentétet a gazdagok és a szegények között, míg a nem egyháziasan vallásosak úgy ítélik meg, hogy az ellentét inkább erős/nagyon erős.

Jelentősen eltér az egyháziasan és a nem-egyháziasan vallásosak véleménye a következő konfliktusok esetében: dolgozó — vállalatvezető; magyar — nem magyar; bevándorló — helyi lakos; budapestiek — vidékiek. Az előbbieket alig látunk köztük ellentéteket, az utóbbiak viszont erősnek érzik e konfliktusokat.

Az egyháziasan vallásos ember tűrőképessége nagyobb, mint a nem egyháziasan vallásos emberé. Az utóbbi a társadalomban domináló mércéhez igazodik. A gyermekes—gyermektelen polgárok közötti ellentétet a *vallásos emberek mindkét csoportja* egyaránt jelentéktelenebbnek értékeli, mint a többiek. Mind a *vallásosak*, mind a *nem vallásosak* közös véleménye, hogy a magas vagy alacsony iskolai végzettség, ill. a dolgozó és nyugdíjas közötti különbség nem tekinthető a mai Magyarországon jelentős társadalmi konfliktus forrásának. Szinte teljesen eltűnik a felfogásbeli különbség az egyháziasan és a nem egyháziasan vallásos emberek véleményében, ha arról van szó, hogy milyen fontos szerepet játszhat az egyház a társadalmi konfliktusok megoldásában. Egybehangzóan az a véleményük, hogy a gazdag és a szegény közti ellentét megszüntetésében az egyház nem tud sokat tenni.

Elvárások az egyháztól

A nem egyháziasan vallásos emberek sokat várnak az egyháztól. Közülük kerül ki a legtöbb személy, aki úgy véli, hogy az egyház igenis fontos, sőt nagyon fontos szerepet lenne képes betölteni a legtöbb konfliktus megoldásában. Ugyancsak egyhangú a vélemény közöttük, hogy az egyház fontos szerepet tölthet be az alacsony vagy magas iskolázottságból eredő ellentétek, feszültségek megoldásánál.

Az egyház közvetítő szerepének megítélése

A *vallásosak* állítják, a *nem vallásosak* kétségbe vonják, hogy az egyház fontos közvetítő szerepet vállalhat az öregek és a fiatalok, a dolgozók és vállalatvezetők, a dolgozók és nyugdíjasok, a politikusok és polgárok, a magyarok és nem magyarok, a kormány és az ellenzék hívei, a budapestiek és vidékiek, a gyermekes és gyermektelen emberek közötti ellentét/feszültség enyhítésében.

Az adatfelvétel során kapott eredmények azt mutatják, hogy konfliktus-helyzetekben a megítélés különbözősége csak az egyházias vallásosságú és a nem vallásos emberek között teljesen egyértelmű, így például az egyház konfliktusegyenlítő szerepe a férfiak és nők, vallásosak és nem vallásosak, a cigányok és a többiek között.

Összegezve az eddig megtárgyaltakat, mind a társadalmi konfliktusok megállapításában, mind az egyház konfliktusmegoldó lehetőségeinek megítélésében különféle helyzeteket találunk. Az egyháziánál vallások kis csoportja mutatkozik az állásfoglalások tekintetében a legegységesebbnek, a legkövetkezetesebbnek. Az előbbi kritériumok a második helyre a nem egyháziánál vallásokat állítják, a harmadik helyen állnak viszont a nem vallások. A „más meggyőződéssel” rendelkezők kis csoportja az elvárásnak megfelelően, még kevésbé egységes meggyőződésű, mint ez előbbiek.

A nem vallások csoportja

Az egyház számára elgondolkodtató, hogy az egyszerűen „nem vallások” csoportja olyan nagy Magyarországon. A pártállam utolsó éveiben ez már a politikai vezetőknek is gondot okozott. Olyan emberek gyűjtőhelye lett ez a csoport, akik valami okból nem vallások, de nem váltak „más meggyőződésűekké” sem. Egy akkori magas beosztású marxista vezető „se-se embereknek” nevezte őket (ti. se nem vallások, se nem ateisták), s a társadalom szempontjából a legnehezebb kategóriának tartotta ezt a csoportot. Számuk majdnem kétszer akkora, mint az „egyháziánál vallásoké”, biztosan sok közöttük a kereső, vagy a mostani gazdasági problémák folytán csalódott ember. Ezek számára az egyháznak biztosan volna mondanivalója.

Az egyházközség mint a demokrácia iskolája

A kutatás az egyházközségnél annak demokratikus szerkezetét tartotta vizsgálata érdekesebbnek. Ennek megfelelően fogalmazódtak a tesztkérdések. A közösség ügyeinek eldöntésében való részvételt szokták a demokrácia mértékéül venni. Legalább ilyen fontos cél azonban az egyház számára a személy méltósága, az, hogy kit-kit emberszámba vegyenek. Beletartozik az is, hogy az egyházközség tagja ne csak egy „szolgáltatás” fogyasztója legyen, sőt nemcsak beleszólást kapjon a közösség ügyeinek intézésébe, hanem a saját ügyeit is a közösség gondoskodásába ajánlhassa.

A felmérés kérdései

A vizsgálat olyan kérdéseket vet fel, melyek az egyházközséget mint a demokrácia iskoláját veszik vizsgálat alá. A következő témákra kérdez rá:

- ki illetékes az egyházközség ügyeiben való döntésre;
- mennyire ismerik a tagok a döntésre kerülő kérdéseket;
- mennyire érdeklik egyáltalán a tagokat azok a témák, melyeket az egyházközség tanácsa megvitat;
- van-e beleszólás az egyházközségen kívülről a döntésekbe;
- hajlandók-e a tagok egyházközségi tisztségek elvállalására;
- hogyan ítélik meg a vezetőségben lévő tagok alkalmasságát;
- a tagság számára könnyen elérhető-e az egyházi, illetve a világi vezetők;

- előfordul-e, hogy az egyházközségben a papétól eltérő vélemény alakul ki;
- ki szokták-e nyíltan mondani az eltérő véleményt;
- a pap képviseli-e a tagok személyes érdekeit külső szervekkel szemben?

Ez a problémamegoldás nem teljesen illik a katolikus egyházközségre, hiszen ez tudatosan nem parlamentáris közösségi forma. Célja nem annyira az, hogy a közösség életét határozatokkal szabályozza, mindenkit bevonva a döntéshozatalba, hanem elsősorban az, hogy megvalósítsa minden evangéliumi közösség három lényeges funkcióját: az ígehirdetést, a liturgiát, és testvéri szolgálatot, a diakóniát. Az ígehirdetés gyakorlati célt szolgál: az evangéliumi kovász így hatja át az életet. A liturgia is a konkrét életből nő ki, nem pusztán látványosság, hanem részvétel az eukarisztikus kenyértörésben. E kettőből logikusan következik a diakónia: a világ, a testvérek szolgálata. Az egyház, mint társadalmi intézmény a korszellem hatására természetesen igyekszik — többkevesebb sikerrel — életében teret adni a demokratikus szabályoknak és a „hivatal” hatáskörét a valóban evangéliumi feladatokra összpontosítani. Élete mégsem szorítkozhat csupán erre a társadalmi dimenzióra, s ezért a „demokrácia-képességet” is csak ennek keretében valósíthatja meg.

A megkérdezettek 28,5%-a egyáltalán nem tudott válaszolni arra a kérdésre, ki az illetékes az egyházközségi ügyekben való döntésben. Igazán csak arra a válaszlehetőségre reagáltak, amikor arról volt szó, hogy a lelkész a testülettel együtt illetékes az egyházközségi ügyekben való döntésben (39,3%). Különösen a magukat „felekezethez tartozónak” vallók csatlakoztak ehhez az állásponthoz. Mivel a zsinatpresbiteri elvet követő protestáns gyülekezeti vezetés és a katolikus egyházjog alapján működő egyházközségi szabályzat e pontban erősen eltérő gyakorlatot követ, fontos lett volna, hogy az adatfelvétel a felekezeti hovatartozást is megkérdezze; ennek hiányában a válaszok csak általánosságban értékelhetők.

Az első láttele az, hogy az emberek az egyházközség folyó ügyeit alig ismerik (60,4%-a sosem szerzett tudomást ilyen ügyekről). Mindössze 10% az, akinek gyakran tudomására jutottak egyházközségi problémák. E számok ékesszólóan panaszzolják, hogy az egyház, melynek a társadalom kovászává kellene válnia, valahol a sekrestyében van elrejtve; hogy az üdvösség szolgálata nem közérdekű ügy; hogy az „egész világ”, ahová az Alapító küldte tanítványait, még messze nem lett megszólítva. Ebben a kérdésben természetesen nagy a különbség aszerint, hogy valaki tagja-e egy felekezetnek vagy sem. A felekezeten kívüliek 3/4 része sosem hallott arról, milyen témákat tárgyaltak meg egymás között az egyházi grémiumok. Ezzel szemben áll a megkérdezett-

tek 2%-a: nekik viszont gyakran tudomásukra jutott, hogy miről tárgyalt az egyházi vezetőség.

Ezután már nem meglepő, hogy a lakosság felét-kétharmadát *nem is érdeklik, hogy miről tárgyalnak az egyházi berkekben*. Valami látványos dolognak kell történnie, hogy felkeltse az emberek érdeklődését. Egyházi körökben talán még túlságosan elevenen él az egykori falusi idill emléke, amikor a polgárok jelentős része még községben élt, ahol mindenki tudott mindenről, s ha nagyon akarták, még azt is megtudhatták a hívek, mit ebédelt a plébános úr.

Ma az egyházi közösség gyakran úgy éli életét, hogy mások tudomást se vesznek róla. Ahol viszont élnek még a régi hagyományok, ott az egyháznak jobban kellene törődnie azzal, hogy a meglévő érdeklődést ki is elégítsék.

Alig van különbség a felekezetekhez tartozók illetve nem tartozók között abban a kérdésben: hajlandó-e az illető arra, hogy tisztséget vállaljon az egyházközségben, ha felkérnék rá. „Biztosan nem” választ adott a felekezeten kívüliek 82,0%-a és a felekezetekhez tartozóknak 76,6%-a. Az egyházi tisztségre vállalkozók között magától értetődően több a felekezethez tartozó, mint a felekezeteken kívüli (9,4% és 2,2%). Pedig az egyházközségi vezetőknél, mint testületnek egyértelműen jó hírneve van. Határozottan pozitív a vélemény arról is, hogy a helyi pappal és a helyi világi elöljáróval igen könnyen személyes kapcsolatba tud kerülni az, aki kívánja.

Pozitív a helyi pap megítélése olyan szempontból is, hogy az esetek többségében elfogadják döntéseit, s ha ellentétes álláspont adódik, azzal se szoktak konfrontálni. Ezen a ponton alig különböznek egymástól a felekezethez tartozók és a felekezeten kívüliek. Nem tisztázott kérdés azonban, hogy ezekben a válaszokban mennyire játszott szerepet a magyar ember hagyományos tekintélytisztelte.

Egy működő demokratikus politikai közösségben a felsorolt elemek jól körülírják a benne megvalósított demokrácia minőségét. Mivel az egyház sohasem állította magáról, hogy célkitűzése egy demokratikus közösség eszményének a megvalósítása, így az eredmények sem arról szólnak, hogy mi az egyház, hanem a különbségekről, hogy *mennyiben tér el az egyház struktúrája a demokratikus politikai közösség ideáltípusától*. A kérdés felvetése viszont jogos, hogy az egyház önértelmezése szempontjából valóban szükséges-e annyira eltérni egy demokratikus intézmény ideáltípusától, mint ahogy — legalábbis a gyakorlatban — az egyházközségeknél tapasztalható? Ezzel lemond ugyanis az egyház az emberközelségről, a könnyen érthetőségről, a nagy tömegek megszólításának lehetőségéről. Ez viszont az egyháznak inkább hátrányára, mint előnyére válik.

Hazánk szociál- politikai helyzete

KEMENES EGON

Született 1924-ben Budapesten. A közgazdaságtudomány kandidátusa, az MTA Világgazdasági Kutató Intézetének nyugalmazott tudományos főmunkatársa. Hazai és külföldi cikkei és előadásai közgazdasági elmélettel és a nemzetközi gazdaság kérdéseivel foglalkoznak.

Arra a kérdésre, hogy az állami szociális juttatások negatívan hatnak-e a megtakarításokra és ezzel a gazdasági növekedésre, nem lehet határozott igennel vagy nemmel válaszolni. Mint mindig a társadalompolitikában, itt is az arányokról van szó. Kétségtelen, hogy az állami szociális juttatások körének indokolatlan és finanszírozhatatlan kiszélesítése (például egyes ilyen juttatások állampolgári jogon való nyújtása) csökkenti a megtakarítási hajlandóságot, s ezzel szűkíti a beruházások pénzügyi forrásait. Hogy a szociális juttatások körének mi az indokolt mértéke, azt elsősorban a gazdasági lehetőség, másrészt pedig a társadalom egyes tagjainak rászorultsága határozza meg.

A kérdést azért sem lehet leegyszerűsítve feltenni, mert egyrészt a szociális juttatások gazdasági lehetősége, másrészt az irántuk mutatkozó igény függ a társadalom adott helyzetétől és annak történelmi előzményeitől. Vonatkozik ez a mai magyar társadalomra is. Nálunk a negyven évig tartó kommunista rendszer hamis ígéretei csökkentették a lakosság megtakarítási hajlandóságát, ugyanakkor e rendszer jövedelmi politikája a lakosság túlnyomó részét megfosztotta a megtakarítási lehetőségtől.

A létbiztonságnak ez a hamis illúziója (amelyről kiderült, hogy gazdaságilag megalapozatlan volt) egy egész nemzedék gondolkodásmódjára rányomta a bélyegét. A juttatások iránti elvárások szintje nem csökkent, bár teljesítésük gazdasági lehetetlensége mára nyilvánvalóvá lett. Ismét beigazolódtott: mindenki maga felelős életéért és anyagi helyzetéért — beleértve időskori anyagi helyzetét is. Az állam elsősorban oktatással, a kulturális tevékenység támogatásával segíthet,¹ továbbá a takarékoskodás intézményrendszerének kiépítésével. S ha majd hosszú idő múlva a gazdasági helyzet javulni fog, a szociális juttatások körét már nem egy utópia, hanem a gazdasági és társadalmi realitások alapján alakítják ki.

Szélesebb összefüggésben félrevezető az egyház „szociális” tanításáról beszélni, mert a kialakult magyar szóhasználatban a „szociális” fogalomhoz a szegények segítésére irányuló karitatív tevékenység kapcsolódik, „szociálpolitikán” gyakran a „szegénypolitikát” értik.² Ez a szóhasználat tehát leszűkítené a kérdés körét. Valójában az egyház társadalmi tanításáról van itt szó, ami

¹Vö.: II. János Pál pápa *Centesimus annus* kezdetű enciklikája a *Rerum novarum* kibocsátásának századik évfordulója alkalmából. Szent István Társulat, 1991, Budapest.

²Egyetérték Tomka Miklós azon véleményével, hogy itt fordítási félreértésről van szó. A magyar nyelvben ugyanis a „szociális” és a „társadalmi” két különböző fogalmat jelöl, viszont a latin, angol, német nyelvekben a „socialis”, „social”, „sozial” kifejezések egybemossák e két különböző fogalmat.

(Lásd Tomka Miklós: *Egyház és társadalom*, Magyar Tudomány, 1991, 11., 1316-1325.)

messze túlmegy a szegények ügyének pártfogásán (bár azt is magában foglalja). A szociálpolitika, mint a társadalmi különbségek mérséklését szolgáló intézmények és intézkedések összessége, csupán részterülete a társadalompolitikának.

Így értelmezve a fogalmat az egyház társadalmi tanítása vonatkozik a társadalom gazdasági, erkölcsi, műveltségi, vallási rétegződési jelenségeinek egész rendszerére.

A katolikus egyház felismerte a gazdasági viszonyok történelmi átalakulásának társadalmi következményeit, hatásait, s az 1891-ben XIII. Leó pápa által kibocsájtott *Rerum novarum* enciklikával megindult a keresztény társadalmi tanítás fejlődése. A II. János Pál pápa által kibocsájtott *Centesimus annus* enciklika új szemlélettel kezdeményezi a keresztény társadalmi tanítás továbbfejlesztését. Míg a *Rerum novarum* és annak negyvenedik évfordulóján, 1931-ben a XI. Piusz pápa által kiadott *Quadragesimo anno* enciklika inkább reagáltak koruk társadalmi feszültségeire, a *Centesimus annus* kezdeményező jellegű, a kommunizmus csődje utáni új helyzetben egy súlyos tehertételtől és veszélytől megszabadult emberi társadalom kibontakozásának az útját vázolja.

A *Centesimus annus* megállapítja: „A szociális tanítás, különösen napjainkban, azzal az emberrel foglalkozik, aki beleépül a modern társadalom változatos kapcsolatrendszerébe”. E kapcsolatrendszer időben és térben is változik. Az egyház társadalmi tanításának érvénye egyetemes, de gyakorlati érvényre juttatásának módzatai egy-egy adott ország társadalmának állapotától, céljaitól és elvárásaitól is függnék.

A katolikus egyház tanításának történetén Szent Páltól Aquinói Szent Tamáson keresztül egészen a *Centesimus annus* enciklikáig végighúzódik az igazságosság problémája, mégpedig nemcsak erkölcsi és jogi, hanem gazdasági vonatkozásban is. A kommunista rendszer után napjainkban a magyar társadalmi igazságosságnak egy tágabb és egy szűkebb értelmezése merül fel. Tágabb értelmezésként, a kommunista rendszer örökségeként széles rétegek gondolkodásában hangot kap az a nézet, amely mindenfajta gazdasági, jövedelmi egyenlőtlenséget elítél, és megszüntetését követeli. Ezzel szemben alig jut szóhoz az a szűkebb, de mai gazdasági helyzetünkben realisabb értelmezés, amely szerint ne szenvedjen szükségét az, aki önhibáján kívül munkaképtelen.

Nyilvánvaló, hogy a társadalmi igazságosság e kétféle értelmezésének anyagi (pénzügyi) és társadalmi kihatása között óriási különbség van. Az utóbbi, szűkebb értelmezés mellett szól a jogok és kötelességek egyenlő erővel való érvényesülésének elve, ami minden társadalom normális működésének alapfeltétele.

A katolikus egyház társadalmi tanításán belül annak egyes, egyformán lényeges elemei más-más hangsúlyt kapnak. A mai magyar helyzetben érthető módon fontos a szegények támogatásának követelménye. Ezt csak helyeselni lehet. Manapság azon-

ban ritkán hivatkoznak arra, amit Szent Pál apostol ír a tesszalónikaiakhoz intézett második levelében: „Meghagytuk nektek, hogy aki nem akar dolgozni, ne is egyék. Hallottuk ugyanis, hogy némelyek rendetlenül élnek, semmit sem dolgoznak, hanem haszontalanságra fecsérlik idejüket”(3, 6-12).

Ami a jogok és kötelességek egyenlő erővel való érvényesülését illeti: sem a szakirodalom, sem a gyakorlati politikai tapasztalatok nem igazolják azt a hipotézist, hogy a társadalom minden tagja jóhiszeműen és méltányosan cselekszik, holott ez a társadalmi együttélésnek és az egyenlő teherviselésnek alapvető követelménye. A kommunista rendszer idejéből fennmaradt mentalitás deformálja az igazságos és helyes intézmények hatását is, a jogok hangoztatása háttérbe szorítja a kötelességek vállalását. Senki sem vitatja a családi pótlék intézményének — mint társadalom- és népesedéspolitikai eszköznek — igazságos és helyes voltát. Ugyanakkor tapasztalható, hogy egyeseknél a családi pótlék jövedelemforrássá válik, amely gyermekek nemzésével bővíthető. E gyermekek azonban nem kapják meg azt az ellátást, oktatást és erkölcsi nevelést, ami a családi pótlék voltaképpeni célja. Az ilyen — visszaélésnek is minősíthető — jelenségeket nehéz jogszabályokkal megszüntetni: nevelő munkával és erkölcsi ráhatással azonban visszaszorítandók, mert különben a keményen dolgozó, gyermekeiket gondosan ápoló és nevelő szülőkkel szemben történik igazságtalanság.

Mindhárom pápai enciklikán végighúzódik a munkáskérdés és ezzel együtt a munkanélküliség problémája mint az ipari társadalmak kísérőjelensége. A társadalompolitikának ezt a súlyos, a gazdaságpolitika által meg nem oldott kérdését a második világháborút követően a fejlett nyugati országokban enyhítette a magas termelékenység: a műszaki fejlődés, a munka szervezettsége és fegyelme lehetővé tette a gazdasági források olyan bővítését, hogy azokból az átmenetileg vagy tartósan munkanélkülivé válak segélyezése megoldható lett.

Másként alakult ez a kommunista országokban, ahol az önálló, egyéni munkával való jövedelemszerzést tiltották, büntették és üldözték; mindenkit bér munkássá tettek (akár fizikai, akár szellemi alkalmazottként), értelmes foglalkoztatásukra azonban a kommunista rendszer nem volt képes. Ugyanakkor ez a bér munkás állapot kiszolgáltatotta a társadalom tagjait a politikai hatalomnak. Bekövetkezett az az állapot, amit a *Centesimus annus* így jellemez: „Az ember, akit megfosztottak attól, amit a »magáénak« mondhatna, valamint attól a lehetőségtől, hogy saját kezdeményezéséből keresse meg a kenyerét, függővé válik a társadalmi mechanizmustól és azoktól, akik azt ellenőrzik”.

A kommunizmust követő átmeneti helyzetben egyrészt a tulajdoni viszonyok, másrészt az ésszerűtlen gazdasági szerkezet kényszerű változása következtében ennek a kizárólagosan bér-

munkás-társadalomnak a fenntartása lehetetlenné vált. A bérmunkások (akár fizikai munkások, akár alkalmazottak) jó része elveszítette megszokott munkahelyét. Munkanélküli segélyre szorul, miközben sokan azt várják, hogy ismét bérmunkásként helyezkedhessenek el. Sok emberben meggyökeresedett az a gondolkodásmód, amely „munkának” csak a bérmunkásként végzett tevékenységet tekinti, s ezért nem vállalkozik az önálló, bármilyen egyszerű egyéni munkával való jövedelemszerzésre, holott erre a mai magyar gazdaságban is van alkalom.

A kommunizmus bénítólag hatott az egyéni kezdeményezésre, s ezzel fékezte a társadalom rendelkezésére álló javak és szolgáltatások mennyiségének bővülését, az utána következő átmeneti szakasz viszont azzal a veszéllyel jár, hogy teret nyit a gátlástalan haszonszerzésnek; ez pedig eltorzítja a jövedelmi viszonyokat, és társadalmi feszültségeket okoz. Ebben az átmeneti szakaszban a fejlett országok egyes társadalmi csoportjainak életvitele nem lehet követendő példa, mert — mint a *Centesimus annus* megállapítja — „a fejlett országokban néha erőteljes propaganda folyik a tisztára haszonelvű értékek mellett az ösztönök fékezetlen kielégésére és az élet élvezetére serkentve, ami megnehezíti az emberi lét értékei helyes sorrendjének felismerését és elismerését”.

A kommunizmus bukása utáni átmeneti helyzetben a felszabaduló gazdasági energiák csak akkor fognak az egész társadalom javára működni, ha érvényesülnek azok az erkölcsi elvek, amelyek a keresztény Európa történelme során több száz éven át irányították a legszélesebb értelemben vett polgárság gondolkodását és cselekvését.

Negyven évi ateista kurzus után inkább csak a most pályára kerülő nemzedék tagjaitól várható, hogy felismerik a keresztény társadalmi tanításban foglalt értékeket, s mindennapi életükben, családjukban, továbbá helyi és országos közéleti szerepükben vállalják ezeknek az értékeknek a gyakorlati érvényesítését a magyar társadalomban. Ilyen értelemben akár programnak is tekinthető az, amit a *Centesimus annus* így fogalmaz meg: „Jelentős erőfeszítéseket kell tenni a kommunizmust levetkőzött államok erkölcsi és gazdasági talpraállítása érdekében. Régóta eltorzultak a legalapvetőbb gazdasági kapcsolatok, és kihaltak a gazdasági élethez tartozó erények mint az igazmondás, a megbízhatóság és a szorgalom. Türelmes anyagi és erkölcsi újjáépítésre van tehát szükség, miközben a hosszú nélkülözésben kimerült népek kormányaiktól életszínvonaluk érezhető, gyors emelkedését, valamint jogos igényeiknek megfelelő kielégítését várják”.

Üzleti aktivitás vagy társadalmi szolidaritás

BÉLYÁ CZ IVÁN

A szociális célú újraelosztás terjedelme

A JPTE Közgazdasági Karának egyetemi tanára. A tőkeberuházások finanszírozásával és a befektetések elméleti kérdéseivel foglalkozik.

Jólétieskedő állam

A nemzeti termék nagy hányadának szociális célú újraelosztása a gazdaság- és szociálpolitikai vita középpontjába került. A rendszerváltás előtt az állam szociális kiadásai a költségvetés több mint felét tették ki, s a mára kialakult egyharmados arány is elkeseredett viták tárgya. A szocialista tervgazdaság körülményei között az állam olyan terjedelmű szociális ellátó rendszert működtetett, amelynek a gazdasági hatékonyság oldaláról hiányos alapjai voltak. A stabil gazdasági alapokon nyugvó jóléti állam helyett be kellett érünk annak halvány visszfényével, valamiféle jólétieskedő gazdasági és szociális konstrukcióval. E — biztos gazdasági alapokat nélkülöző — szociális rendszer lebontása-átalakítása a rendszerváltás pillanatában megkezdődött. A fogyasztói ártámogatások csaknem teljeskörű felszámolása, a szociális célú lakásépítés beszüntetése, a kulturális szolgáltatások egyre szélesebb körű piacosítása, az első sorban szociális tartalmú állásbiztonság megszüntetése egyaránt szűkítették a szociális célú társadalmi kiadásokat.

Újraelosztás

A piacgazdasági körülményekhez igazodó szociális rendszer kialakítása nyilván nem azonos a korábban működött konstrukció pánikszerű államtalanításával. Az előző rendszerben — állampolgári jogon — szerzett jogosítványok fokozatos vagy sokszerű elvesztése traumát okoz, s a váltás elkerülhetetlenségének magyarázata nélkül tartósítja a társadalmi nyugtalanságot. A legtöbb baj a szociális rendszer tartalmának differenciálatlan megközelítéséből származik. A szociális biztosítás intézményeinek leválasztásával és a munkanélküli ellátás piacokonform kezelésével a reménybeli kedvezményezettek folyamatos befizetésein alapuló, minden valószínűség szerint tartósan önfinanszírozó rendszer jön létre. Ilyen körülmények között az egészségügyi szolgáltatást, a nyugdíjat vagy a munkanélküli segélyeket nem tekinthetjük a redisztribúcióra egyoldalúan támaszkodó szociális juttatásnak.

Ami a felsoroltakon túl a szociális rendszerben megmaradt, nyilvánvalóan nem kevés, s a kormányzati gazdaságpolitika e kör további szűkítését célozza. Az anyasághoz, a gyermekneveléshez, a munkaképtelenné váláshoz kapcsolódó szociális juttatások tervezett felszámolása, a nem csupán szimbolikus tandíjkötelezettség bevezetése, az egészségbiztosítás elveivel nem konform piaci áras szolgáltatások kiterjesztése joggal veti fel a kérdést: marad-e a rendszerben ellenérték nélkül nyújtott szociális szolgáltatás és

juttatás? Kérdéses továbbá, hogy az egykor alacsony hatásfokkal és pazarlóan működő szociális ellátás szinte teljes leépítése hosszabb távon is életképes rendszer kialakításához vezet-e.

A szilárd gazdasági alapokra épülő jóléti rendszerek neokonzervatív kritikája lényeges fenntartások nélkül nem alkalmazható hazai állapotainkra. A szociális juttatások túl nagy arányának elkenyelmesítő, gazdasági aktivitást mérséklő, s a befektethető forrásokat csökkentő hatásáról gyakran hangzottatott érvek bizonyára igazak. A szociális ellátás a gazdag jóléti államokban időről-időre elérhet egy olyan pontot, amelyen túl a szolgáltatások és juttatások csak az állam fokozódó eladósodásával finanszírozhatók. A szociális rendszer terjedelmét szűkíteni igyekvő konzervatív-liberális, és az azt kiterjeszteni törekvő szociáldemokrata-keresztényszociális irányzat váltógazdálkodása az elmúlt évszázad egyik legkarakteresebb társadalomgazdasági küzdelme. E változó irányú átrendeződésben hol a gazdasági hatékonyság fokozása, hol pedig az egyének és egyes csoportok leszakadásának megakadályozása kap nagyobb hangsúlyt.

A piacgazdasági feltételekkel konform új szociális rendszer kimunkálása a lehető legkedvezőtlenebb társadalmi és gazdasági közegben folyik. Egyrészt az állam szociális célú tehervállalását egyre kevésbé teszik lehetővé az erősen megcsappant bevételek, másrészt az autonómiáját visszanyert gazdasági szféra továbbra is súlyos hatékonysági zavarokkal küzd. A nagy kérdés nyilvánvalóan az, hogy az üzleti veszteségek újraképződésében, a növekedés hiányában, a beruházások tartós stagnálásában mekkora a túlméretezett szociális rendszer igazolható szerepe. Tisztázásra vár továbbá az is, hogy az üzleti hatékonyság és a szociális célú újraelosztáson keresztül kifejeződő társadalmi szolidaritás oly éles ellentétben áll-e egymással, ahogy azt gyakran hisszük.

A veszteség valódi okai

Piacgazdasági átmenet

A jólétieskedő állam szociális rendszerének karcsúsítása a hatékony gazdaságra épülő jóléti államétól lényegesen eltérő társadalomgazdasági környezetben megy végbe. Míg a fejlett régió erős középosztályon nyugvó társadalmában a redistribúció döntően kiegyenlítő hatást gyakorol, s az emberhez méltó létet garantálja a versenyben lemaradók számára, addig a piacgazdasági átmenet keserveit megszenvedő országokban a tömeges és végletes leszakadásnak állja útját. Az államszocialista rendszer társadalmi konszenzusa olyan hamis középosztályosodáson alapult, amely szubvencionált árakon, ingyenes szolgáltatásokon, s a gazdaság teljesítőképességével arányban nem álló szociális ellátáson nyugodott. Mint-hogy gazdasági virágzáson alapuló szerves középosztályosodás rövid idő alatt ab ovo nem mehet végbe, a szociális rendszer gyors

leépítése nyomán felsejlik a társadalom szélsőséges polarizálódásának, sőt kettészakadásának réme.

A gyötrő dilemmák láttán először a gazdasági szféra szerepének elfogulatlan tisztázására van szükség. Az államszocialista világban úgy tekintették, hogy a szociális célú újraelosztás forrásai a vállalatok költségvetési befizetéseiből származnak, s e vélekedésben sok igazság volt. Egy fokozatosan piacivá váló rendszerben viszont a személyi és fogyasztási adókon keresztül áramlik a költségvetésbe a bevételek többsége. Az elmúlt évek legszembeötlőbb tapasztalata, hogy az üzleti szféra hozzájárulása a társadalmi közkiadásokhoz mind abszolút értékben, mind arányában drámaian mérséklődött. A társaságokká alakult vállalatok és bankok sora ma is rászorul az állami szubvenció nyíltabb és rejtettebb jótéteményeire. A múltban gyakorolt s alig leplezett támogatások helyett ma a piaci körülményekkel összeegyeztethető konszolidáció és garanciavállalás játssza ugyanazt a szerepet. Ha tehát úgy tesszük fel a kérdést, hogy az üzleti növekedés, a termelés korszerűsítése elől milyen kiadások vonnak el forrásokat, akkor elsők között az üzleti szféra veszteségtermelő társaságait kell említenünk. A piacgazdasági átalakulás nagy eredményének tekintenénk, ha az üzleti szféra záros időn belül nem tartana igényt állami segítségre. Ez azért is nagyon fontosnak látszik, mert a konszolidációval megsegített társaságok felében már jelentős magántulajdonosi részesedés mutatható ki. Az állami költségvetés egykor zavartalanul érvényesülő újraelosztó szerepét — az elmúlt öt év során — az üzleti szféra hozzájárulásának megcsappanása ásta alá. Ennek egyik oka, hogy a kapitalizálódás nem a szigorúan takarékos, aszketikus-felhalmozó mintákat követi, hanem a vállalkozás részben a pazarló-hedonista fogyasztás keretében szolgál. A redistribúció csatornáiba kerülő források jelentős visszaesése drámaian csökkenti az állam által ellátható szociális szerepvállalás mértékét. A jóléti ellátások elkényelmesítő hatásának túlhangsúlyozása helyett helyesebb azt mondani, hogy a bevételek elvesztése miatt az állam a korábbinál sokkal szűkebb terjedelmű szociális rendszer finanszírozására képes.

A hazai viszonyok között az igazi kérdés tehát az, hogy a szociális ellátás megmaradt elemei az egyén üzleti aktivitását aláásó elkényelmesedést finanszírozzák-e, s ezáltal fékezik-e a gazdasági növekedést, vagy a piacgazdasági alkalmazkodáshoz biztosítanak kevésbé konfliktusos átmenetet. A szociális ellátás csatornáinak viszonylag rövid idő alatt végbevitt elzárása azért éri felkészületlenül a társadalom széles rétegeit, mert a gazdasági pangás miatt egyének tömegei képtelenek a kompenzáció megelégsére. Az elmúlt öt év arra volt elegendő, hogy a társadalom mintegy harmada kivívjon magának a piaci árakkal arányban álló jövedelmet, míg a másik kétharmad jövedelmét reménytelenül nagy távolság választja el a kínált javak és szolgáltatások akár szolid fogyasztásának esélyétől is. Egy

olyan gazdaságban, ahol a felnőtt lakosság fele folytat nem regisztrált, adó- és járulékfizetéssel nem terhelt gazdasági tevékenységet, ott kétkedve fogadhatjuk a becslést, amely szerint az összefogyasztás alig több mint felének a fedezete származik munkából.

Indokolatlan jövedelmi különbségek

Túladóztatás Nagyon leegyszerűsítően átmeneti társadalmunk valós folyamatait, ha úgy vélünk, hogy az üzleti virágzás útjában egyetlen akadály áll: a gazdaság teljesítőképességéhez viszonyítottan túlfellett szociális rendszer. Közelebb járunk az igazsághoz, amikor az államháztartási újraelosztás problémáihoz annak megállapításával közelítünk, hogy a legális és regisztrált gazdasági tevékenységek különféle elvonásokkal túlterheltek. A termelés, a fogyasztás, a mindennapi élet legtöbb mozzanata adókkal, járulékokkal, s legkülönbébbb illetékekkel annyira túlterhelt, ami tömegmozgalommá teszi az adókerülést, a tranzakciók tényleges összegének eltitkolását. Nem igaz, hogy a termelés és fogyasztás túladóztatása, a munkáltatói terhek túlzott nagysága révén elsősorban a szociális kiadásokat finanszírozza az állam. A szociális rendeltetésű újraelosztás mellett ugyanis a társadalmi közkiadások oly széles repertoárja található, amely összességében talán annál nagyobb nyomást gyakorol az újraelosztásra.

Ennek alapján az sem zárható ki, hogy a szociális kiadások forrásigényénél lényegesen nagyobb az az elvonási szükséglet, amely mérsékli az üzleti rendeltetésű pénzalapokat, s a gazdasági növekedés elől von el forrásokat. Nem áll szándékunkban sem a szociális oldal kritikátlan védelmezése, sem a társadalmi közkiadások nagyságának egyoldalú bírálata. Amennyire nem hiszünk az állampolgári jogon járó szociális elosztási rendszer feltétlen hatékonyságában, ugyanannyira kételkedünk abban is, hogy az egyének üzleti aktivitását kizárólag a szociális ellátás felszámolására lehet visszavezetni.

Értéktermelés és jövedelmi különbségek

A piaci rendszer létezésének első jelei gazdaságunkban — paradox módon — nem az érték- és jövedelemtermelés javulásában, hanem az elosztási viszonyok gyökeres átalakulásában jelentkeztek. Rövid idő elteltével ugrásszerűen megnőtt a tőkejövedelmek súlya, európai színvonalú menedzseri fizetések honosodtak meg, jelentősen nőttek a tisztviselői javadalmazások, s a régebben honos 1:5 vagy 1:10 jövedelemarányokat 1:200 vagy 1:500 hányadosok váltották fel. Az elosztási skála végletes széthúzása nem a teljesítmények piaci arányain alapult, hanem a homályosan definiált lehetőségek eltérő határfokú kihasználásán. Az átmenet eddigi időszakában a magasabb vagy növekvő béreket és jövedelmeket általában nem előzte meg a piac által elismert teljesítmények növekedése. Ha azonban egyének, családok vagy kisebb-nagyobb társadalmi csoportok közötti anyagi természetű differenciák nem valós piaci versenyben keletkeztek, akkor nincs sok értelme a szociális rendszeren keresztüli kiegyenlítésről beszélni.

Leszakadás Ha csak nem akarjuk milliók végletes leszakadását, a társadalmi mobilitás és reprodukció súlyos deformálódását, akkor az újraelosztás társadalomgazdasági rendszeréből semmiképpen nem szabadna kiiktatni a szociális célú redisztribúciót. Világos értékválasztás mentén a gyermek lehet az a cél, akire a szociális elosztás koncentrálhat. Az oktatás, az anyaság és a gyermeknevelés olyan terület, ahol a jövőbeli emberi tőke minőségének kockáztatása nélkül fenn kellene tartani a leszakadást akadályozó juttatásokat. Az oktatás- és egészségügy széleskörű piacosításával olyan mintát követnénk, amely mögött — másutt a világban — nyolcvan százalékos középosztály, magasfokú gazdasági hatékonyság, általános tökebőség, s a megtakarítások gazdag értékesítési lehetőségei állnak. Ha egy gyengén vagy közepesen fejlett gazdaságban a javak és szolgáltatások gyorsan végrehajtott és teljes piacosítása révén az egyéneket tömegesen teljesíthetetlen feladatok elé állítják, akkor az a versenyre kényszerítés helyett könnyen vezethet a nem regisztrált gazdaság további duzzadásához vagy milliók végletes leszakadásához s a társadalom dezintegrálódásához. A gazdaságpolitika mai irányítói egyedül a piaci jellegű reakciót tartják elképzelhetőnek, s alternatívák nélkül csak ebben az egy változatban gondolkodnak. A piaci reagálástól eltérő eshetőségekre nem készülnek forgatókönyvek.

Értékarányos díjazás

Az adó- és piackerülő magatartásnak nagyon egyszerű magyarázata van. Az egymillió vállalkozó egyén minden piacgazdasági sikeremutató ellenére szociológiai értelemben is keveset változott az elmúlt fél évtizedben. A munka és az erőfeszítés értékarányos díjazása továbbra sem valósult meg. Az értéket fogyasztó vagy azt egyáltalán nem gyarapító munkahelyek ma is nagyobb anyagi elismerést biztosítanak, mint az értékkeremtők. A belterjes részpiacok tucatjain valódi értékmérést biztosító verseny nem alakulhatott ki, s az egységnyi — azonos mennyiségű és minőségű — teljesítmény „piaci” értéke igen különböző. Ilyen társadalmi-gazdasági közegben aligha lehet a szociális rendszer felszámolásától várni az üzleti aktivitás növekedését. Egy éppen kialakulófélben levő piacgazdaságban a szociális kiadásokat feltüntetni az aktivitás fékjeként, a megtakarítás és beruházás fő akadályaként — s végső soron a gazdasági növekedés alapvető korlátjaként — több mint vitatható. A reálgazdaság dinamikus fejlődésének útjában egyaránt megtalálható a tartósan magas infláció, a realizálási lehetőségek hiánya, a racionális tőke-költségvetési kalkuláció lehetetlensége, az irreálisan magas üzleti és finanszírozási kockázat.

Önfinanszírozó biztosítási rendszer

Az államháztartási kiadások magas szociális költségtartalmát nem szabadna összetéveszteni az állami költségvetés hasonló tartalmú arányával. Elsősorban azért nem, mert az egészség- és nyugdíjbiztosítási pénztár leválasztásával e két nagy szociális terület elvileg önellátóvá válhatott volna. Abban, hogy ez nem történt meg, a döntő szerepet talán nem is a mai folyó befizetések

elégtelensége okozza, hanem a szociális biztosítás intézményeinek alacsony mérvű vagyonegységessége. Egy olyan országban, ahol az egészség- és nyugdíjbiztosítás évtizedeken keresztül semmilyen tőkésíthető vagyonnal nem rendelkezhetett, az önállósodás után sem kapott olyan vagyont, amely a tőkehiány gondjait megoldotta volna. Ha a kifizetett nyugdíjat a korábbi folyamatos befizetések tőkésített járadéka, az egészségügyi szolgáltatásokat pedig a biztosítottak rendszeres befizetései finanszírozzák, akkor a legszigorúbb kritériumok alapján sem mondhatjuk azt, hogy a juttatások az állam szociális kiadásai közé tartoznak. Az anyasághoz, a gyermekneveléshez és az oktatáshoz kapcsolódó költségvetési szociális kiadások társadalmi fedezete döntően az egyének befizetéseiből származó adóbevételek. Az igazi kérdés itt az, hogy a társadalom vállalja-e a gyermekek nevelését, a munkaképességüket idő előtt elvesztőket, az önhibájukon kívül leszakadók anyagi támogatását.

Bármily kicsi és homogénnek tűnő is ez az ország, az egyének esélyegyenlőségétől — mint optimális induló helyzettől — igen távol vagyunk. Az üzleti aktivitást és a társadalmi szolidaritást azért nem szabadna élesen szembeállítanunk, mert szociális kiegyenlítő mechanizmusok nélkül csak az üzleti dinamizmusban, a vállalkozások virágzásában, s a termékeny versengésben bízni illúzió és leegyszerűsítés. Annak igazságában nyilvánvalóan nem kételkedhetünk, hogy ha az államnak nincsenek megfelelő bevételei, akkor nem osztogathat bőkezű szociális támogatásokat. Mielőtt azonban a szociális juttatásokat gondolnánk az állami pazarlás legfőbb megtestesítőiként, vegyük figyelembe azt, hogy a kifizetett nyugdíj, a gyermekgondozási segély, az anyasági ellátás, a szociális segítség a bérektől és jövedelmektől lényegesen elmaradó, összegében szigorúan kontrollált, a kedvezményezett számára pedig lételemfeltétül fizetési tétel.

A társadalmi szolidaritás ereje

Rászorultsági elv

Azt nyilván kevesen hiszik el, hogy a beruházások, a növekedés és az üzleti aktivitás első számú ellensége a túl nagy szociális kiadás lenne. Húsz éve az igazi piac hiánya, tíz éve a vagyon- és tőkeérdekeltség fejletlensége, öt éve a vállalkozás totális szabadságának hiánya volt a legfontosabb gátló tényező, a minden jó törekvés útjában álló akadály. Napjainkban meg sem fordul a fejünkben, hogy a legfőbb probléma a piaci szereplők magatartásában van. Amíg ez az ország képtelen a tulajdonviszonyok átláthatóvá tételére, polgárai a hiteles adóbevallás készítésére, évenként az igazságnak megfelelő vagyonnyilatkozat tételére, amíg az ellenőrizhetetlen jövedelmek összege vetekszik a legálisakéval, addig a gazdag és szegény vitatható tartalmú kategóriák maradnak. Eme szigorú és világos áttekinthetőség hiányában a rászorultsági elv is könnyen megcsúfolható. Mivel az elmúlt évtizedben a szociális támogatások követték legkevésbé az inflációt, nincs okunk azt gondolni, hogy a jövedelemelosztás nemzetgazdasági arányait

éppen a szociális szféra kifizetései torzították volna el. Nemzetgazdaságunk értékképzési és jövedelemelosztási folyamatai tele vannak torzulásokkal. A nagyobb jövedelem és nyomában a nagy vagyon nem csak (sőt, főleg nem) piaci hatékonysággal igazolt teljesítményből származik.

Egy nagyon gyengén fejlett piaci gazdaságban hibás az olyan szembeállítás, amely a nagy piaci teljesítményre képes tehetőseket úgy tünteti fel, mint akiknek adófizetési áldozataiból finanszírozzák a szociálisan rászorultak juttatásait. Az adóstatisztikák e feltevést a legkevésbé sem igazolják. A tényleges magánjövedelemből történő (nem létező) jótékonykodás kimutatásai pedig még kevésbé. S ezzel elérkeztünk a vizsgált problémák talán legsúlyosabb vonatkozásához. Az üzleti szféra adókerülésen alapuló jövedelemköltése és felhalmozása útjában valószínűleg nem állnak bürokratikus akadályok. A nagy jövedelmek megadóztatására ugyancsak nincsenek hatékony eszközök. Maradnak a fogyasztási adók, valamint a közepes- és alacsony jövedelmek megadóztatásából nyert bevételek. Az állami szféra és a magángazdaság alkalmazottainak jövedelme után beszedett adók a két hatalmas területet: a társadalmi közkiadásokat és a szociális ellátást egyidejűleg nem képesek finanszírozni, e kötelezettségek egyidejű teljesítése csak az államkassza fokozódó eladósodása mellett történhet. E mély csapdából csak úgy találhatunk kiutat, ha a jövedelemképzés, -elosztás és -újraelosztás ok-okozati viszonyait elfogulatlanul elemezzük. Elkerülhetetlen annak tisztázása is, hogy az egyénnek a társadalmi teljesítményhez nyújtott hozzájárulása hogyan viszonyul a javakból való részesedéshez.

A lemaradók és leszakadók oltalmazása minden időben szociális érzékenységet és társadalmi szolidaritást feltételez. Ma a társadalom alkalmazkodóképességét alaposan igénybe vevő gazdaságpolitikai lépések történnek arra, hogy a jólétieskedő állam helyett más újraelosztási rendszert alakítsanak ki. A mi társadalmunk tagjai azonban a piaci alkalmazkodóképesség tanulását nem ugyanarról a bázisról kezdik, ahonnan a fejlett jóléti államok polgárai. A társadalom azonnali sikeres alkalmazkodásra képtelen részét (véltetően többségét) a végletes leszakadás rémével fenyegetve nem szabadna eleve ellenérdekeltté tenni.

Ha egy gazdaságban nem alkotható tiszta kép a (regisztrált és be nem vallott) nemzeti teljesítmény valóságos terjedelméről, a tényleges jövedelmi és vagyoni viszonyokról, arról, hogy a nem regisztrált gazdasági tevékenységből mekkora megtakarítás és beruházás keletkezik, továbbá hogy a különböző csoportok összesen mekkora bevallott és eltitkolt jövedelemből élnek, akkor nagyon nehéz bármily társadalmi csoport fölött pálcát törni. Szociális jogosultságok tömegét — kellő politikai támogatottság birtokában — egyszerűen vissza lehet vonni. Mi történik azonban akkor, ha a gazdasági hatékonyság akadályának kikiáltott szociális elosztás legyőzött — s a költségvetés egyensúlya esetleg mégsem javul, az eladósodottság tovább növekszik, s a beruházásokra is várni kell?

HEINRICH VON
KLEIST

A magasabb béke

(1792 vagy '93)

*Hogyha a harcnak hágyva szekerére
Fegyvert fognak egymásra emberek,
Keblökben szívvel, amelyet beléje
A szeretet Istene helyezett:*

*Azt gondolom, meg nem foszthatnak engem
A békétől, amely szívembe száll,
Erényemtől, sem hitemtől Istenben,
Mely gyűlöletnek s félsznek ellenáll.*

*És meg nem tilthatják a juharárnynak,
Hogy nyári mezőn adjon enyhelyet,
S nem harsoghatják túl a csalogánydalt,
Mely áthevíti csendes keblemet.*

Az angyal az Úr sírjánál

*Midőn kihűlt testtel, hét tátongó sebével
Urunk a sírjában feküdt — a sír;
Mint tíz élő óriást ha őriznie kéne,
Egy sziklaszurdokba mélyen bevágva;
Elébe férfiizmok gördítettek
Homokkövet, mely nem hajt semmi szóra,
S keretezték ezt helytartó-pecsétek:
A barlangból maga a gondolat
Sem illanhatott voln' el észrevétlen;
S mégis, mintha tartani kéne attól,
A végén még a gránitszikla megtér,
Egy csapat őr járkált fel és le,*

A pecséteken bámulva a képmást —
Jöttek a hajnalfénnyel ők:
Örök-erős hitűek, három Máriák,
Látni, hogy Jézus még ott bent van-e;
Merthogy Ő megígérte nekik:
Föltámadand a harmadik napon.
Ahogy e hívő asszonyok közelgtek
A sírbarlanghoz, mit látott szemük?
Az örök, kik a sírt vigyázták volna,
Arccal a porban, mint halottak,
Feküdtek ott mind a szikla körül;
A bejárat köve messze gördítve,
S peremén ott ült, még kissé mozgatva szárnyát,
Az angyal, villámhoz hasonlatos,
És ruhája, mint friss hó, oly fehér.
Akkoron ők is, mint villámütöttek
Hulltak a porba, porként maguk is,
Hívén, fölszívja őket menten ott a fény;
Ám így szólt a kerúb: „Ne féljete!k!
Jézust kerestétek, ki megfeszítettet, t,
De nincs itt, látjátok, nincs, mert feltámadt;
Gyertek csak, nézzétek ez elhagyott helyet.”

És amíg ők ott égnek emelt kézzel
Látták, szavuk is elállt, üresnek a sírt,
Így folytatta, fenséges-szeliden:
„Menjetek asszonyok, s mondjátok ezt el
Kiválasztott tanítványainak,
Hogy tanítsák a Föld minden népének,
És úgy tegyenek, ahogy ő”: s eltűnt.

Tatár Sándor fordításai

A hely, ahol lakom

Oszttrák író, 1921-ben született Bécsben. Kiváló stílusú költő és prózaíró, különösen a rövid elbeszélések és vázlatok nagy mestere.

Tegnap óta egy emelettel lejjebb lakom. Csak halkán mondom, egy emelettel lejjebb lakom. Azért nem merem hangosan mondani, mert nem költöztem el. Tegnap este, mint minden szombaton, koncerten voltam. Amikor hazajöttem a koncertről, elindultam felfelé a lépcsőn, miután kinyitottam a kaput és felkapcsoltam a villanyt. Mit sem sejtve mentem a lépcsőn fölfelé — a lift a háború óta nem működik —, és amikor a harmadik emeletre értem, azt gondoltam: „Bárcsak már megérkeztem volna”, és egy pillanatra a liftajtó mellett falnak támaszkodtam. A harmadik emeleten mindig kimerültség fog el, ilyenkor néha azt hiszem, már a negyediken vagyok. Most azonban nem éreztem így, tudtam, hogy még hátra van egy emelet. Tehát kinyitottam a szememet, hogy megmásszam az utolsó szintet is, de akkor megpillantottam a névtáblámat balra a lift melletti ajtón. Tévedtem talán, és már négy emeletet jöttem? Meg akartam nézni az emeletet jelző táblát, de éppen akkor kialudt a villany.

Mivel a villanykapcsoló a folyosó másik oldalán van, két lépést sötétben tettem meg az ajtóig, és kinyitottam. Az ajtót? Dehát ki másét, ha az én nevem áll rajta? Éppen ezért semmi kétség, hogy már a negyediken voltam.

Az ajtó ellenállás nélkül kinyílt, megtaláltam a kapcsolót, és ott álltam a kivilágított előszobában, az én előszobámban, és minden olyan volt, mint mindig: piros tapéta, amelyet már régen ki kellett volna cserélnem, előtte a pad, és balra a konyhába vezető folyosó.

Minden olyan volt mint máskor. A konyhában a kenyér, amit nem ettem meg vacsorára, még a kenyértartóban. Minden változatlanul. Vágtam egy szeletet és enni kezdtem, azonban hirtelen eszembe jutott, hogy amikor bejöttem, nem csuktam be a bejárati ajtót, így visszamentem az előszobába, hogy bezárjam.

Közben az előszobából kiáradó fényben megpillantottam a folyosón az emeletet jelző táblát.

Ez állt rajta: Harmadik emelet. Kirohantam, benyomtam a villanykapcsológombot, és még egyszer elolvastam. Majd elolvastam a névtáblákat a többi ajtón. Azok nevét láttam, akik eddig alattam laktak. Aztán fel akartam menni egyfeljebb, hogy lássam, ki lakik azok mellett, akik eddig mellettem laktak, ki lakik fölöttem, hirtelen azonban olyan gyengének éreztem magam, hogy be kellett mennem lefeküdni.

Időnként még mindig csábítást érzek, hogy felkeljek, felmenjek, és bizonyosságot szerezzek. De túl gyengének érzem magam, és az is előfordulhat, hogy a folyosón kigyulladó fény felébreszt

valakit ott fenn, kijön és megkérdezi: „Mit keres Ön itt?” Pedig eddig szomszédok voltunk. Nem, ettől annyira félek, hogy inkább ágyban maradok, bár tudom, hogy nappal még inkább nehezemre fog esni felmenni. Hallom a szomszéd szobában lakó diák lélegzetvételét: albérlő nálam, hajóépítő mérnöknek készül, mélyen és egyenletesen lélegzik. Fogalma sincs arról, hogy mi történt. Fogalma sincs, és én itt fekszem és virrasztok. Azon töprengek, vajon megkérdezzem-e tőle holnap. Ritkán mozdul ki, és valószínűleg itthon tartózkodott, mialatt én a koncerten voltam. Tudnia kell valamit, talán megkérdezem a takarítónőt is.

Nem. Nem teszem. Hogy kérdezhetném meg ezt olyasvalakitől, akinek nem tűnik fel semmi? Hogyan menjek oda hozzá és mondjam neki: „Nem tudja véletlenül, tegnap nem laktam még egy emelettel magasabban?” És ő mit válaszoljon? Csak abban reménykedhetem, hogy valaki megkérdez, holnap valaki azt kérdezi tőlem: „Bocsásson meg, kérem, de nem lakott még tegnap egy emelettel följebb?” Bár ahogy a takarítónőmet ismerem, nem fogja megkérdezni. Vagy egyik régi szomszédom: „Tegnap még mellettünk lakott?” Vagy egyik új szomszédom. Bár ahogy ismerem őket, egyikőjük sem fogja megkérdezni. És így nem marad más hátra, úgy kell tennem, mintha mindig is egy emelettel lejjebb laktam volna.

Azon töprengek, vajon mi történt volna, ha nem megyek el a koncertre. Ezen gondolkodni azonban mától fogva éppoly hiábavaló, mint bármi máson. Megpróbálok elaludni.

Most a pincében lakom. Az az előnye, hogy a takarítónőnek nem kell többet lefáradnia szénért, hiszen mellettünk van, és ő ezzel, úgy látszik, teljesen meg van elégedve. Az a gyanúm, azért nem kérdezősködik, mert így kényelmesebb neki. Sosem vette túl komolyan a takarítást: itt pedig igazán nem. Nevetséges is lenne azt követelni tőle, hogy óránként lesöpörje a bútorokról a szénport. Elégedett, látom rajta. És a diák minden nap fütyörészve szalad föl a pincelépcsőn, majd este ismét le. Esténként hallom, ahogy mélyen és egyenletesen lélegzik. Szerettem volna, ha egy napon egy lányt hoz magával, aki furcsának találja, hogy a fiú a pincében lakik, de még sosem jött haza lánnyal.

Egyébként sem érdeklődik senki. A szenesemberek, akik hangos robajjal rakják le terhüket a pince jobb és bal oldalán, megemelik a sapkájukat és köszönnek, ha a lépcsőn találkozom velük. Gyakran lerakják a zsákokat, és állva maradnak, amíg elhaladok mellettük. A gondnok is barátságosan üdvözlő, ha meglát, mielőtt kimegyek a kapun. Először egy pillanatig azt gondoltam, hogy barátságosabban köszön, mint eddig, de csak képzelődtem. Barátságosabbnak tűnik talán, ha az ember a pincéből jön.

Az utcán megállok és lesöpöröm a kabátomról a szénport, de mindig marad rajta egy kicsi. Télikabátnak is ezt hordom, sötét. A villamoson meglep, hogy a kalauz ugyanúgy bánik velem,

mint a többi utassal, és senki nem húzódik el a közelemből. Azon töprengek, hogyan is lesz, ha majd a csatornában lakom. Lassan ugyanis megbarátkozom ezzel a gondolattal. Mióta a pincében lakom, esténként néha ismét elmegyek egy koncertre. Többnyire szombatonként, de gyakran előfordul, hogy hétközben is. Eddig végül is ezért nem mehettem, mert egy napon a pincében találtam magam. Most már néha csodálkozom az önvádon, mindazon, amivel kezdetben ezt a leszállást kapcsolatba hoztam. Eleinte mindig azt gondoltam: „Bárcsak ne mentem volna el a koncertre, vagy egy pohár borra a szemközti bárba!” Most már nem gondolkodom így. Amióta a pincében élek, teljesen nyugodt vagyok, és akkor megyek bort inni, amikor csak kedvem tartja. Örültség lenne félni a csatornagázoktól, hiszen akkor ugyanígy félnem kellene a föld belsejében tomboló tűztől — túl sok dolog van, amitől félnem kellene. És ha mindig otthon maradnék, és soha többé nem mennék ki az utcára, egy napon akkor is a csatornában találnám magam.

Csak azt nem tudom, hogy mit szólna ehhez a takarítónőm. Szellőztetnie mindenesetre nem kellene. A diák fütyörészve mászna fel és le a csatornanyílásokon. Az is eszembe jut, hogyan legyen azután a koncerttel és a borral. És ha a diáknak épp akkor jutna eszébe, hogy egy lányt hozzon magával? Azon gondolkodom, hogy a szobáim vajon ugyanolyanok maradnának-e. Eddig ugyanolyanok voltak, a csatornában azonban véget ér a ház. És nem tudom elképzelni, hogy a lakás — szoba, konyha, szalon — beosztása és a diák szobája egészen a föld belsejéig tart.

Eddig azonban minden a régi. A piros tapéta, előtte a faragott láda, a konyhába vezető folyosó, a képek a falon, a régi karosszékek és a könyvespolcok, bennük minden egyes könyv. Kint a kenyértartókosár és a függönyök az ablakok előtt.

Az ablakok egyébként, az ablakok megváltoztak. Mostanában azonban többnyire a konyhában tartózkodom, és a konyhaablak mindig is a folyosóra nyílt. Mindig rács volt rajta. Semmi okom emiatt a gondnokhoz menni, még kevésbé a megváltozott kilátás miatt. Joggal mondhatná, hogy a kilátás nem jár a lakáshoz, a lakbért a lakás nagysága szerint szabják ki, a kilátás nincs benne. Azt is mondhatná, hogy a kilátás az én dolgom.

Nem is megyek hozzá, boldog vagyok, amíg barátságos velem. Az egyetlen dolog, ami miatt szemrehányást tehetnék, talán, hogy az ablakok feleakkorák. Erre azonban azt válaszolná, hogy biztosan még nem szoktam meg, de ez nem is csoda, hiszen nem sokkal ezelőtt még a negyedik emeleten laktam. Ha ilyesmi zavar, már a harmadikon panaszt kellett volna tennem. Most már késő.

Fürjes Gabriella fordítása

Barlangszerű

*Barlangszerű homorulat
felette benne fény meg áradás
vizek szelek vegyülnek össze — némán
kezdődnek így a napszakok*

*más napszakok kezdődnek így
kifogyhatatlan éjszakákból
így sodródna elő nyomukban
csapzott hadak menetelése*

*sodródna össze napszakok hadak
roncsolva szülve új meg új
tápanyagul lecsillapíthatatlan
időknek éjnek önmaguk*

*hát itt van az a hely ahol
egymásutánban mind megérkezik
menetel érkezik nyomul előre
csapzottan fogyhatatlanul*

*nyomul akár a fény a víz
forrásaként meglendülő szelek
hol fájdalomtól összeég begörbed
préseli önmagát idő*

*elnyeli önmagát csavarodó
örvényben forgat át látóhatárt
helyet teret vetít ki tölti be
lenyomatát szétporladó napoknak.*

Kerestem, nem találtam

*Kerestem, nem találtam
jártam utána süppedő
szántók sarában kiveszett
őstölgyesek emlékből élő
árnyékait kutatva ott is
ahol se föld se füst sem állatok
nehéz szagát nem hozza terhes és
napnyugtakor megmozduló szél —*

*szerettem volna megtanulni
minden szavát hogy elbeszéljem
magamnak legalább az érthető,
a mindörökkön érthető nyelv
fogyhatatlan történetét —*

*ami maradt: a lázas motozás
egy elsötétülő terem
dolgokkal zsúfolt szögletében
a vak és céltalan tapogatózás
hajdanvolt kijárat felé
amin túl mégis most is: erdők
lombok között zöld lángok ébredése
s egy út mely fordul eltűnik
megőrzi tócsák csillogását.*

Kelepce

Született 1921-ben Budapesten. Író, a Magyar Írószövetség tagja. Legutóbb az 1995. 11. számunkban folytattunk vele beszélgetést.

A teremben, ahol ebédjüket fogyasztják nap mint nap, most valamennyien mereven állnak a hosszú asztal előtt. A világtalan arcok egy vezna férfit merednek, majd az ablakok felé fordulnak, mint ha mind bőrükön éreznék a fényt, ami időnként vészjóslóan lobban fel kint.

— Szomjas vagyok! — emelte szájához az üres poharat egy kerek-képű fiú, és belekortyolt a semmibe. A cuppogó hang nyomán ösztönösen utána csinálták a többiek is.

— Meddig bírjuk még? — kérdezte Dragan, a szeplős.

Nem kapott választ.

Sápadt arcok, tanácstalanul tapogatódzó ujjak körös-körül. A fogak között ott ropog még az a homokos sár, amit reggel a megrepedt vízcsövek pocsolyáiból szürcsöltek fel. Mert három napja nincs víz. Jolankától, a bunyevác lánytól tudták meg, hogy az aknaszőnyeg lerombolta a tornyot, és hogy a városban is megbénult az élet. Az intézeti orvos és néhány ápoló már tegnap előtt leereszkedett a völgybe. De az ismétlődő golyózáporok elől árkok mélyére kényszerültek, vagy romos falak tövében húzódtak meg. Később sikerült lejjebb kúszniok. Ám a szivattyútelep használhatatlan, csövei derékbátortek, és a villanyoszlopokról lelóg a drót. Vajon van-e legendő türelem ott fent?

Ekkor az étterem falait megint hatalmas dörrenés rázta meg. A hirtelen ijedtség egyszerre riadt rémületbe csapott át. Egymás kezét keresik mindannyian.

— Már verejtékem sincs! — zihálja tikkadt ajakkal Daniel, akit intézeti társai amolyan összekötő szálnak tartanak a látók világa és a sajátjuk között. Mert ő — ha kontúrokban is —, de fehér botja segítségével kiismeri magát ebben a hegyre épített otthonban. Mennyi folyosó, kanyargós lépcsőház, végigtapogatott fal és ablakmélyedés, sötétben rekedt bútor, útbaigazító szag és illat, bárázdákkal zsúfolt könyvoldal és pontbetű a szüntelen éjszakában! De amióta katonák foglalták el a földszintet, és a pincét szinte erődítménnyé építették ki, felbomlott ez a maguk alkotta rend is. A vezetékekben nincs gáz, a raktárpolicokon egyre kevesebb az élelmiszer, az utánpótlás pedig gyakran fennakad valamelyik sebtében állított tankcsapdán. És hol késik Boro, a nevelőjük? Furgonjával már hajnalban elindult Nikolic doktor után, hogy tartállyá átalakított kondérokkal próbáljon vizet hozni a tengerparttól. Néhány hete még abban reménykedtek, hogy környéküket elkerüli ez az értelmetlen harc. Az alattomos aknatűz azonban nem tesz kivételt. A bástyafalnak hitt kőkerítés, amely ezideig megóvta őket az erre kószáló útonállóktól, kártyavárként omlott össze. Szilánkjai — akár a szélsodorta falevelek — a mélyben szóródtak

szét. A turisták kedvelt kilátósziklája szintén kettéhasadt, a koránájuktól megfosztott fatörzsek pedig oldalra billentek, és tört derékkal próbáltak megkapaszkodni a fellazult földben. Nyikorgó segítségkérésük felsebezte a löporszagtól terhes levegőt, de nem kímélte a bent egyre türelmetlenebbül várakozók dobhártyáját sem.

— Mintha tűvel szurkálnának! — mondta Daniel, és fehér botjának faragott végét végighúzta az asztallapon. Aztán összecsiszörítette a száját, és füttyentett. Maradék nyál fröccsent ki a nyelve alól.

Csend.

— Mit tegyünk? — kérdezte aztán elbizonytalanodott hangon, de mintha mozdulni is akarna.

Begovic, a vastagszemöldökű muzulmán közelebb tapogatózdot a félvak összekötőhöz.

— Vízet! — mondta már-már követelően.

— Kiszáradunk! — toldották meg kórusban a többiek is, miközben magasba emelték üres poharaikat. Számukra azonban mégsem a szomjúság volt a legkínzóbb, hanem az a váratlan döbbenet, hogy odaveszhet egyetlen menedékhelyük, az otthonuk is. Mivel érdemeltük ki mindezt? Bűnösebbek volnánk a látóknál? Csonka életünknek voltaképp mi a célja? — és néhány szemzugban megnedvesedett a bőr.

— Nemsokára itt lesznek — szólalt meg Daniel újra. — A Doktor úr senkit sem hagyott eddig cserben.

Nyugtalan mocorgás volt a válasz.

— Miért nem a katonáktól kérsz? — horkant fel az olaszvérű Caruso, és egytétértést kérve ide-oda forgatta a fejét.

— Mert nekik sincs!

Ekkor — mintegy vezényszóra — kanalak verődtek a pléhtányérokhoz, talpak kopogtak a kőpadlón.

— És ne futyöréssz! — használta ki a nem várt sikert az olasz. — Hamis!

Egy újabb becsapódás azonban elnyelte a tüntető zajt. A tört ablaküvegek szélein fény villant. Arcok, hirtelen megmerevedett alakok körvonalait örököltette meg a pillanat, és a lázadó türelmetlenségből egyszerre szorongó félelem lett. Daniel érzi — talán valamelyest látja is őket —, ahogy köréje gyűlnek mind, és a kezek egymáshoz érnek a botján.

— Várjuk meg Jolankát! — mondta

A név hallatára az albinó Gersakon meleg fut végig. Testét hirtelen vágy bizsergeti meg. Tenyerével, mintha a lányét akarná visszaidézni, néhányszor lesimította saját, színtelen hajszálait. Ő hozta fel az újságokat és azt a néhány borítékba ragasztott írást, melyek nélkül végképp elszakadtak volna a külvilágtól. Amolyan postáskisasszony volt, egyszersmind levélhordó. Már messziről megérezték, ha biciklije — néha csöngetett is — elsurrant a tanulószobák ablaka alatt. Ha kérték, felolvasott belőlük. Illata lágy

volt, és mint az estikének, kedves. Hogy a hallott vagy a gombos-tűfejnyi göbökből kitapogatott színek melyikéhez hasonlított a legjobban, azt belül, nagyon belül sejtette csak. Nevelőjük, az albánok lakta vidékről származó Boro egyszer megengedte, hogy a völgybe menjen vele. Izgatottan helyezkedett el a sárvédőre szerelt csomagtartó rudacskáin, hogy aztán együtt guruljanak lefelé. Ilyenkor szinte látta — néha meg is érintette az ujjaival — az előredomborodó hátat, a testhez simuló blúz selymes ráncait és a hónalj párázó hajlatát. A rejtőzködő öblös bemélyedéseket azonban mintha sűrű bozót fedte volna el. Tőle tanulta meg, hogy a csend, ami éjnek idején körülveszi: fekete. A nyugodt tengervíz pedig kék. Ha meg felkorbácsolja a vihar, az egymásra csapódó hullámok tarajos sziszegése fehér, mint langymelegben a gondolat. A jókedv mindig narancssárga, a kötekedő indulat meg vöröset takar, és amikor a lány kezéhez ért: lángoló piros lett belül. Aztán bársonyos bőrt érzett, mint pázsitok zöldjét a mesében.

— Inkább mi menjünk le hozzá! — szólalt meg Gersak. — Jolanka mindenkin segít!

— Ugyan! — intette le Caruso, az olaszvérű. — Ott szintén lőnek!

A sohasem látott színtelen színekben elmerült fiatalember azonban nem tágitott. A féltékeny, látó suhancok elől ő is a postán talált menedéket, így menekülve meg a rázúdított közáportól. Mintha tegnap történt volna. Béke volt még és csend. Csak biciklikerekek sziszegtek alattuk, arcukat pedig a maguk kavarta szél simogatta jólesően. De az egyik bozótos kanyarban váratlan támadás érte őket.

— Lökd le! — kiáltotta tucatnyi torok a lány felé.

— Kapaszkodj! — szólt hátra Jolanka, és gyorsan, önmagát felülmúló erővel a pedálba taposott. Végül olyan előnyre tettek szert, hogy a rendbontók nem bírták szusszal. Mire a postaépülethez értek, már mindkettőjüket óvta a vasrácsos ajtó meg a piros burkolattal befedett téglafal. Rövid idő múlva azonban kőzápor kopogott rajta, és az ablakok üvege is csupán azért élte túl a zuhatagot, mert megvédte őket az idejében lehúzott fémredőny.

— Idegen...!...Idegen...! — harsogta kintről a kórus. — Ki a vaksival! Maradjon a hegyen! — és újra pattogott a kő.

A csendőrök vetettek véget a rendzavarásnak. Egyszerre lett néma a környék.

Ekkor Gersakban hirtelen vággyal telt meg a hála. A lány pedig tűrte, hogy a világtalan kezek végigtapogassanak a testén. Lelküket fehérnek érezték most és kéknek a végtelent.

— Ugye nem kell félnem? — suttogta aztán a színtelenhajú. Lényét egy eddig ismeretlen izgalom borzongatta meg.

És néhány napja pedig — rezzent össze a fiatal férfi belül — látókra lőnek a látók!

Ismét dörrenés hallatszott a völgyből.

Fénytelen tekintetek meredtek egymásra.

— Induljunk! — lépett Daniel mellé Gersak, miközben össze-
kötőjük kezéből óvatosan elcsente a fehér botot, aki — szinte hi-
hetetlen — egyetlen mozdulattal sem tiltakozott.

— Induljunk! — ismételte valamivel keményebb hangon. —
Ahogy szoktuk! — és még a tétovázó is megérintette a szomszéd
vállát. Elöl, a kőpadlón, egyre szaporábban kopogott a botvég.
Kilincs nyikordult, majd tompán becsapódott mögöttük az ajtó.

Puskaropogás szóródott szét a levegőben. Megálltak egy pilla-
natra. A halála gondoltak hirtelen, és fogaik között egyszerre
földszagú lett az iszapos víz.

Szökésüket Milos, a szakács talán megakadályozhatta volna.
Ismerte a világtalanok nyelvét, és senki sem tudta szavakkal job-
ban körülírni a tényérokban gőzölgő falatokat, mint ő. Szavai
nyomán a legkisebb neszre is érzékeny fülek szemekké váltak
ilyenkor. Hozzánőtt a hegyhez. De hát a katonák részére főzött
ebédből, miért nem rejtett el némi maradékot most? A ciszterná-
ban tartalékolt vízből ugyancsak jutna néhány napra még! Niko-
lic doktornak különben szintén vissza kell érnie hamarosan. A
szakács azonban nem tett semmit. Őt megbénította a géppuskák-
tól való akaratlan félelem. Furlan, a parancsnok megfenyegette,
hogy a tűzvonalba küldi, ha nem gondoskodik az épület kiüríté-
séről. Csakhogy ki az ellenség? Azok fogtak fegyvert egymás el-
len, akik valamikor a restiben várakoztak a vonatra, miközben
itallal meg frissen sült kebabcséval mulatták az időt? — és eszébe
jutott a vasúti vendéglő, ahol inaséveit töltötte. A kerekek alól ki-
szabadult zakatolás megszorult a szűkre méretezett konyhában.
Dobhártyáját megfeküdte a szüntelen kattogás, akár gyomrát a
zsíros étel. Ez elől menekült ide a magasba, hogy a hegyhajlatba
megbújó és az erdővel körülvett intézet évszázados falai között
keressen csöndet. Sziklacsonkok védtek még a völgyből fölfelé
kaptató földutat is. A kitaposott ösvényeket pedig sűrű levelű bo-
zótos szegélyezte, mint valami rejtett bástyafal. A hatalmas üstök,
kondérok, fazekak, lábosok birodalmát gyorsan megszokta. Biz-
tonságban érezte magát itt, mert a néhány éve kitört háborúsko-
dás mindeddig elkerülte ezt a környéket.

Ekkor aknasorozat dübörgött végig a hegyoldalon. Nagy robaj-
jal derékba tört egy évszázados fa. Árnyékában talán római legio-
náriusok hűsöltek egykor vagy hegyen élő pásztorok, akik ott ta-
láltak maguknak déli pihenőt.

A szökevények csapata újra megtorpant. Felbomlott az egy-
másba kapaszkodó sor. Csak Gersak erélyes unszolására ren-
deződtek ismét. Nehezen, de átbotorkáltak a kőkerítés omladékain
is. Ha egy-egy nagyobb romhalmaz állta útjukat, összetorlódtak a
közepén. Zsugorodtak-nyúltak, mint valami óriás hernyó.

— Rossz az iránytűd! — szólt előre a botjától megfosztott Da-
niel. Hangja sértődött volt és kötekedő.

Senki sem válaszolt.

A csapat tovább botorkált a kitaposott ösvényeken lefelé. Faágak, száraz levelek ropogtak a talpuk alatt.

— Balra! — akadékoskodott a félvak összekötő megint, és belül trónjafosztott uralkodónak hitte magát, akitől bot-koronáját erőszakkal vették el. Az albinó azonban elengedte füle mellett a követelődő szavakat.

Szétszakadt a sor.

Amikor pedig Gorsak rátalált Jolanka bicikliútjára, csak ennyit mondott:

— Az én iránytűm a jó! — és az elcsent fehér bottal egyre szaporábban tapogatott előre. Csupán a meredekebb kanyarulatok nehezítették a járást.

— Ez a mi sziklánk! — kiáltott fel Caruso, az olasz, és szabad kezével végigtapogatott egy kettéhasadt kötömbön. Azokra a kirándulásokra emlékezett, amikor mélyzengésű hangján feltámaszthatta anyanyelvének lassan feledésbe merülő dallamait. Most a torkát köszörülgette, de csupán néhány skálahang csúszott ki a nyelve alól.

Ezalatt az intézet homokzsákokkal védett alagsori konyhájában elkészült az ebéd, amit Milos eredetileg a világtalanoknak főzött. Még kenyeret is szelt nekik, holott a katonáknak volt konzervük bőven. Nem maradt érintetlen Nikolic doktor féltve őrzött víztartaléka sem a ciszternában.

— Gyorsan, gyorsan! — sürgette fegyvereseit a parancsok.

A pléhtányérokhoz szinte ütemesen koppantak a kanalak.

— Maga nem éhes? — szólalt meg egy idő múlva Furlan, és egy gazdátlanul gőzölgő tányért lökött a szakács elé.

Milos szó nélkül engedelmeskedett, de azért arrább húzódott valamivel, nehogy céltáblája legyen az asztalnak támasztott pus-kacsövek egyikének.

Nagy dörrenéssel ismét akna csapódott be valahol. Egyik-másik ablakrésen füstszagú levegő préselődött a boltívek alá.

— Győzünk! — bíztatták egymást jóllakottan a harcosok. Úgy érezték, képesek lennének szembeszegülni akár az egész földkerekséggel is annak ellenére, hogy ők sem tudták, kiért-miért fogtak fegyvert voltaképp. A rejtett ösvényeken, szakadékok mélyéről jött parancs azonban mindig megtalálta őket. Akkor sem maradtak egyedül, ha zsebbe csúsztatott antennájuk egy időre elnémult. Ilyenkor a muníciós ládákban volt az utasítás, a térkép és az előre berajzolt útvonal. Most is — itt a körülbombázott hegytetőn — ezek a láthatatlan szálak táplálták azt a rendíthetetlennek vélt hitet, hogy vállalkozásuk nem hiábavaló, és hogy rövidesen egyesülni tudnak a völgyben küzdőkkel. A gyomrot puffasztó ételadagok elszántságukat csak növelték. Mégis oly mohón kortyolták a vizet, mintha számukra ez a néhány pohár lenne az utolsó.

A szakácson átvillant, hogy félreteszi a maradékot, és már-már indult is a szökevények után. De a szándék azon nyomban léket kapott benne.

Gyáva vagyok! — borsódzott végig a gerincén, és szkipetár őseinek történetébe kapaszkodott, feloldozást remélve tőlük, akik — számtalan függetlenségi próbálkozás után — mégis hitehagyottak lettek, mert különben valamennyiüket lekaszabolták volna az irgalmat nem ismerő hódítók.

Ekkor két világtalan tapogatott a konyhaajtón befelé: a botjától megfosztott Daniel és Begovic, a vastagszemöldökű. Úgy szagláztak körül, mint vadak nyomára lelt ebek. Az összekötő látta a hatalmas kondér kontúrjait, a másik meg szomjasan szívta magába a boltívek dohosságát is átjáró élő víz friss levegőjét.

— Milos! — horkant fel az összekötő.

A szakács bőre alól kifutott a vér. Ijedten hátrált a nem várt látogatók előtt. Kezét védekezően maga elé kapta, majd arcára mosolyt erőltetett.

— Te hazudtál! — lépett közelebb Daniel, és fenyegetően fel emelte a karját, mintha nem létező fehér botjával ütni akarna. De aztán visszahúzta gyorsan, mert újra rádöbbsent: keze a semmit markolja csak.

— Ez a katonáké! — védekezett Milos.

— Áruló! — csapott le Begovic, és vastag szemöldöke alatt megrándult a bőr. De aztán tikkadt kábulattal előrehajolt, hogy arcát minél mélyebben nyomja a víz alá.

Csend.

Csukladozó kortyolás hallatszott csupán.

A két betolakodót végül Furlan és katonái lökték arrább a kondér mellől.

— Kotródjatok! — és a vállakon puska zörrent.

Daniel és Begovic tetován hátrált a kijárat felé. Az alagsori lejáró fokainak egyikén azonban mind a ketten megbotlottak.

— A botom?! — szisszent fel az összekötő, és megint a levegőbe markolt. Aztán Jolankára gondolt hirtelen. Puha illat járta át belül, fülében rövid csengőjelek visszhangzottak, majd kerek nesze surrogott, ahogy a bicikli a színtelenhajúval lefelé gurult a kanyargós úton. Egyszerre döbbsent rá, hogy nemcsak a bot hiányát érzi, hanem féltékeny is. Megbánta, hogy nem azon nyomban követelt elégtételt attól a szemtelen Gorsaktól.

— Gyerünk már! — szólt rájuk egy khaki-sapkás önkéntes. — Rátok itt nincs szükség! — és fenyegetően utánuk indult.

— Hagyd! — állta útját a parancsnok.

Az önkéntes fiatalember, ha nehezen is, de visszakozott, és pléh poharát nagy indulattal a kondérba merítette.

— Mi az életünkért harcolunk! — jegyezte meg azért lekezelően, és tekintetében elszánt gyűlölet lobbant.

— És mi? — vágott vissza a lépcsők felől Daniel, de másodpercek törtresze alatt meghátrált, és szinte érzékeny ujjbeggyé változott belül, hogy így tapogasson élete kérdőjelekkel teli világtalan kontúrjai után. Vastagszemöldökű társa kezét hívta táma-

szul, és — akár az egyensúlyt veszített kisgyerek — segélykérően belekapaszkodott.

A szakács már-már visszahívta valamennyiöket, de nem mozgott. Önmagát faggatta belül. Vajon akkor lesz igaz felebarát valaki, ha halálba vezényelt katonákról gondoskodik, vagy ha kicsorbult létüket sírig cipelő világtalanoknak ad élelmet?

Kelepce! — borzongott végig a gerincén.

A Gorsak vezette szökevények talpa alatt egyenletesen ropogott a zúzottkővel-kaviccsal behintett szerpentin. Amióta pedig egy kidőlt rúdféle fogja össze őket, még a járásuk is könnyebb. Bár a vízszintesen tartott karó nem ért a sor végéig, Caruso és társa az elcsent fehér botot kapta meg toldaléknak. Az albinó, ahogy hátratapogatott a soron, csak ekkor észlelte, hogy ketten hiányoznak a csapatból. De hát Jolanka alakja lebegett előtte. És ha Daniel azóta elérte a postaépületet is?! A gondolat régi vetélkedések indulatát borzolta fel, mert valahol a lelke mélyén tudta, hogy félvak társával szemben semmi esélye sincs. Aki legalább kontúrokból magáénak mondhat néhány vágyat gerjesztő asszonyi idomot, annak előnye lebíráhatatlan.

Ismét robbanás remegtette meg a levegőt. Aztán szürkésfehér felhő terült szét az égbolton. A szomjúságtól kiszáradt torkokat köhögés ingerelte. A szeplős Dragan fuldoklott is. Ösztönösen behúzódtak egy sziklaperem alá.

— Mi történt? — kérdezte Zivko, a kopasz, és a koponyájáról letörölt verítéssel próbálta tikkadtságát enyhíteni.

— Háború van! — intette le Gorsak, és már meg is ragadta a rudat, hogy társait indulásra serkentse.

De lábuk szinte megmerevedett.

— Lőnek! — kiáltott a színtelenhajú. — Nem halljátok? — és rántott egyet a karón.

— Nem vagyok süket! — válaszolt a szeplős. — De miért?

— Mert látnak! — szólalt meg valaki.

Gorsak, az albinó egyre féltékenyebb indulattal gondolt Daniélre és Jolankára. Idegesen megrázta a rudat. Néhányan térdre rogytak, és — mint a zsákok — úgy csüngtek rajta. Csak nehezen egyenesedtek ki újra. Lépéseik elnehezültek, tenyerüket felsebezte a szálkás fakéreg. De azért tovább vándorogtak lefelé.

Ha az a félvak hozzáér a lányhoz.... — forrongott belül Gorsak, de ujjai a homloka mögött felsejlő puska helyett csupán a karóvéget markolászta.

A meredek ösvény téglákkal, cserepekkal, tövig kitépott fatörzsekkel volt tele. A tapogatózó ütemet gyakran megtörte egy-egy botladozó láb. Ilyenkor pattanásig feszült a farúd. A közeli becsapódások nyomán támadt légörvény gyakran földre kényszerítette őket. Ha valaki kibillen a sorból, magával ránthatja a társait is. Ezért egyre közelebb húzódtak egymáshoz, és vállaik ringásában keresték a lépegető ritmust. Az albinó csak a lábaira

koncentrált. Ösztönösen állt meg a hirtelen keletkezett gödrök, romhalmok előtt, és a hátával fékezte a csapat lendületét.

Aztán újra nekivágtak.

•Hosszúnak tűnő csend vette őket körül. Csak távolról hallatszott időnként puskaropogás.

Daniel és a vastagszemöldökű Begovic szintén meggyorsította lépteit a völgy felé. Leszakadásuk sikertelensége még elszántabbá tette őket. Erejüket megkettőzte a katonás ütem és a vállhoz tapadó tenyér.

— Majd Jolanka! — bízta önmagát az összekötő. Homályos tekintetében némi fény is villant. — Nála talán béke van!

Egy újabb becsapódás azonban nekik sem biztosított zavartalan utat. Ugyancsak a földre kényszerültek. A kövek között megbújt foltokat nyalogatták, mint csapatban maradt társaik az előbb.

— Meddig tart még? — kérdezte Begovic.

— Nem tudom — suttogta az összekötő, és bot nélküli lénye — akár viharos hullámokban a csónak — messzire sodródott.

— De ki az ellenfél?

Daniel hallgatott.

— Én.... — szólalt meg végül — te.....ők.... — állával először az elhagyott intézetre bökött, majd a völgy felé. — Mindenki!

Küzdelmes tapogatódzás-csúszkálás után sikerült elérniük a többieket.

— Te itt? — meredt az összekötőre Gorsak, és ujaival megérintette a botnélkülit. — Jolanka él?!

Helikopter bűgött fel a magasban. Forgószárnya hirtelen vihart kavart körülöttük. De a gép éles fordulattal eltűnt a völgyhajlatban.

— Gyerünk már! — sürgette a két féltékenyen ziháló férfit a csapat.

Milos, a szakács, ezalatt — váratlan elhatározással — mégis egy hátizsákba gyömöszölte a maradék kenyérdarabkákat, néhány üveget pedig vízzel töltött meg. Aztán — elkerülve a katonákat — elindult a völgybe lefelé. Bokrok között, sziklák mentén rövidítette le az utat. Sürgette az idő és belül a lelkiismeret. De amikor tágabb lett a kilátás, megtorpant. Szinte földbe gyökerezett a lába. Arca egyszerre lett viaszfehér.

— Szakadék! — ordította torkaszakadtából. — Sza-ka-dék....!

Hiába.

Látta az albinót, ahogy előrebukott, és magával rántotta a többieket is. Mintha fehér bot nyúlt volna a magasba segélykérőn. Aztán a mélybe csúsztak valamennyien. Néhány kő és téglagurult utánuk. Caruso teste rátekeredett a farúdra. És közben lőnek, lőnek rendületlen. A csapat azonban már hallani sem hall.

— Miért? — szakadt ki Milosból, és szája kiszáradt, mint a szomjazóké.

RÓNAY LÁSZLÓ

Pálmai Kálmánnal

Működésed során sok értékes, fontos emberrel hozott össze a sors. Ki nek az emlékét őrzöd?

Gyermek- és ifjúkorom első „fontos”, megőrzendő emléke játszópajtásom, a későbbi idők híres tenoristája, Udvardy Tibor volt, akivel az irodalomért, a zenéért és a nagy énekesekért egyszerre rajongtunk. Rajta kívül az örökre emlékezetes, felejthetetlen embereket egykori iskolámban, a budapesti fasori evangélikus gimnáziumban ismertem meg. Kerecsényi Dezsőt említem elsőként, aki nemcsak irodalomtanárom, de osztályfőnököm is volt, s akinek magyarázatai nyomán két rokonvilág tárult föl előttem: az irodalom és az irodalomtörténeté. Azt, hogy az irodalom „méltatlan bár, de alázatos” tanítója lehettem, s a pálya szélén az irodalomtörténet körül is tettem-vettem valamit, neki köszönhetem. Összeállításomban jelentek meg irodalomtörténeti tanulmányai, fontos kritikái *Kerecsényi Dezső válogatott írásai* címmel, s nem sokkal később róla szóló kismonográfiám az Akadémiai Kiadó *A múlt magyar tudósai* sorozatában. Jánosy István történelemtanárom volt. Nagy tudású, egyetemes szemléletű, nemzeti történelmünket józan értelmezéssel vizsgáló, zászlólengetés nélkül tisztelő tanár volt. Szinte a magam szégyenének is érzem, hogy az 1950-es években kocsikísérőként, éjjeliőrként kereste nagy családjá számára kevés kenyerét. Azonos nevű fia, a jeles költő máig jó barátom. Egykori iskolámat az értelem, a kultúra s a tudományok művelése és tisztelete, vallásfelekezeti hovatartozásra való tekintet nélküli humanizmus jellemezte.

1934-től 1939-ig voltál a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészkarának hallgatója. Olyan professzorokat hallgattál, mint például Horváth János.

Horváth János irodalomtörténész nemzedékek felejthetetlen mestere volt, rajta kívül fél évig hallgathattam a nagy nyelvészt, Gombocz Zoltánt, aki dékánként a kari tanácscon való elnöklés közben halt meg, s mi hallgatók is megrendülve láthattuk, amint a halottszállítók vitték első fakoporsóját a kar Múzeum-körúti lépcsőjén megrendült professzoraink kíséretében. Gombocz az Eötvös Kollégium igazgatója is volt, temetésén a kollégisták nevében Kosáry Domokos búcsúztatta, Sőtér István pedig — akinek sok regényéről írtam ismertetést — első regényében a *Fellegjárásban* formálta meg felejthetetlen alakját. Szívesen emlékezem másik szaktárgyam, a német irodalom híres professzorára, Thienemann Tivadarra is. Életszerető, kissé bohém ember volt, kevés órát tartott, de hallgatóival szívesen és hosszan elbeszélgetett, s mint a hajdanvolt Minerva szerkesztője, az *Irodalomtörténeti alaphogalmak* írója a hazai irodalomtörténetírás akkori megújulásához is hozzájárult. Tanárom volt a felejthetetlen nyelvész, Pais Dezső, becenevén Tosu is. Az írók

közül közül jó barátság fűzött Devecseri Gáborhoz, Mándy Ivánhoz, Végh Györgyhöz, s fűz ma is Rákos Sándorhoz, Szabó Magdához, Juhász Ferenchez. Igen szoros barátság kapcsolt Jékely Zoltánhoz, akit testvéremként szerettem — az Ő szavával — „a Szent Lukács congregatio”-ban, ami az elhíresült Lukács-uszodát jelentette, s olyan felejthetetlen barátokat adott, mint az emberi kedvesség s az irodalmi mindentudás birtokosát, Baránszky Jób Lászlót, Emicit, azaz Kolozsvári Grandpierre Emilt, a jeles prózaíró és Kállai Ferencet. De nem hagyhatom ki a fontosak közül Kenyeres Imrét sem. Meg kell emlékezni a fontos emberek között a barátomnak is igen kedves Bóka Lászlóról, akinek az egyetemre kerülésemet köszönhettem. Jó szívvel idézem fel a messze múltból Kardos László és fia, Kardos (Pándi) Pál emlékét is.

Az irodalom manapság mintha ugyanolyan „szívtelen” volna, mint környezetünk. Hogyan olvasod nyolcvan évnyi tapasztalattal a hátrad mögött a mai irodalmat?

Amikor ifjú voltam, a harmincas évek vége felé élet és irodalom egyet jelentett sokunk számára. Olvastuk és éltük a Nyugatot, a Választ, egy-egy új Babits- vagy Kosztolányi-versért rajongtunk, a kari folyosó ablakmélyedéseiben olvastuk, magyaráztuk őket. S rendkívüli hatást tettek ránk az új „magyar igék”-et hirdető népi írók is. Felejthetetlen emlékem 1937. március 15-e, vasárnap, a Márciusi Front zászlóbontásának délutánja a Múzeum-kertben, ahol barátaimmal együtt jelen voltam. Az élmény erejével hatott például Németh László *Villámfénynél* című drámájának 1937-es ősbemutatója a Nemzeti Kamarában az Andrássy úton. A korabeli magyar társadalmat, annak betegségeit, s az ifjúság, a magunk bizonytalan jövőjét emberi sorsokban ábrázoló színmű tíznél nem több előadásból hetet láttam barátaimmal.

Tudom, túlzónak tűnik ma mindez, a technika, a számítógép olykor rideg világában. Természetesen tudom, hogy nemcsak fölöttem, de az irodalom, s annak — leszűkítem: bennem élő — tudománya fölött is eljárt, elszállt az idő. Mert azt tapasztalom, hogy az irodalom emberformáló, ízlést alakító erejéről ma szó sincsen. Szélesebb társadalmi értelemben érzékelni sem lehet, van-e még irodalom egyáltalán. Hogy ez szívtelenség-e az irodalom részéről, azt nem tudom. De azt tudom, hogy a magyar közélet, a társadalom vált szívtelenné, közömbössé a szellem alkotásai iránt, az érdeklődő ember iránt. Igazából irodalom, színház, zene és filmművészet, amely a nemzeti és egyetemes értékeket gyarapítaná, csak a jeles alkotókban, s a megcsappant érdeklődésű közönségrétegekben van jelen. Sőhajnyi jelenlét ez. Így élem át az irodalom mai helyzetét. Reménysugár? „énekelek a lélekkel s az értelemmel is” — írta Szent Pál apostol egyik, a korintusiaknak szánt levelében. Azt gondolom, ez az egyetlen reménysugár. Enélkül az irodalom — Hamlettel szólva — csak „szó, szó, szó”. Szeretnék optimistább lenni, de nem tudok.

Múltunkat elvesztegetve nemzeti tudatunk is változni látszik. Természetes folyamat-e ez vagy igazi veszedelem?

Még a második világháborús katonai szolgálatból öt év után hazatérve gimnáziumi tanár koromban, 1945-52 között is arra törekedtem, hogy az irodalomtörténet tanítása révén formáljam tanítványaim történeti tudatát, természetesen az elcsépeelt pedagógiai szlogen szerint „az életkori sajátosságokhoz” igazodva. Azután jöttek a mindenfajta másképp-gondolkodást kiszorító évek: a történelemben a Dózsa-forradalom, 1848 és 1919, illetve 1945 köré sűrűsödött minden. Így például az volt a tankönyvben, hogy gróf Zrínyi Miklós azért állt a török elleni harcok élére, hogy saját birtokait védje, s csak mellékesen a hazáját. Az iskolai irodalomtanításban a Petőfi—Ady—József Attila vonal vált uralkodóvá. Soha nem felejttem el, hogy 1950-ben vagy 1955-ben a Vörösmarty-évforduló okán a korszak egyik fő ideológusa, Horváth Márton „rehabilitáló” előadást tartott a költőről, egyik-másik versét az ő szemléletének értéke szerint kiemelve. Én egy neves irodalomtanár, Makay Gusztáv mellett ültem, s ő felém fordulva halkán kérdezte, vajon újra szabad-e Vörösmartyt tanítani, meg Aranyt, meg a katolikus Babitsot, a szuperpolgár Kosztolányit úgy, hogy minden tanári szó hiteles és igaz legyen? Bizony, elvesztegettük, s ma is tovább vesztegetjük múltunkat, s magyarságtudatunk is megkopott. De ehhez hozzájárult a két világháború közötti, az úgynevezett Horty-korszakbeli nacionalista szemlélet, amely mind vadabb túlzásokra ragadtatta magát. E túlzásokra a veszített háború s a nyilas rémuralom bukása után egy-két polgári demokráciát ígérő év kivételével a kommunista internacionalizmus gyakorlata következett. Az orosz-szovjet történelemből ismert nacionalizmus a proletár internacionalizmus köntösében ugyancsak virágzott. A magyar történelem eseményei tényei elhomályosultak. Március 15-ét az iskolák évtizedeken át utolsó tanítási órán szinte leplezve „ünnepezték”, s a mutatós Múzeum-kerti kétféle zászlót lengető táncos tornabemutatók sem erősítették magyarságtudatunkat. Október hatodikáról a rádió megemlékezett ugyan, de ezen a napon az önkényuralom galádságára emlékeztetve megnyilatkozni nem lehetett. Ma már teljesen világos, miért. Az idegen hatalom önkényének véres mementója irritálta a „szabadság” fennálló rendjét.

Mit tehetünk? Szerintem a tanárképzésnek, az oktatásnak kell nagy szerepet vállalnia — sok egyéb mellett — annak érdekében, hogy 1848-49 eszméinek megünneplésével nemzeti, függetlenségi harcaink igaz bemutatása mellett a Széchenyi—Kemény Zsigmond—Ady Endre—Németh László-féle kritikai hazafiság múltunkat érdeme szerint megbecsülő, nemzeti értékeinkre jogosan és józanul büszke magyarságtudat alakuljon ki. Egyebek között Illyés *Fáklyaláng* és Németh László *Az áruló* című drámáinak újragondolása és részletes elemzése, a magyarság lényegét kereső nem napi politikai érdekű, szavazategyűjtő vitákat gerjesztő problémák tudományos megközelítése segítené talán a magyarságtudatot elfedő homály eloszlításában. Mert ez a ma is tartó folya-

mat nem természetes, hanem veszedelmes. De rendkívüli szellemi erőfeszítéssel, az értelmiség minden szempontú, nem szónoki, de valóságos, a benne rejlő értékeket a magyarságtudat érdekében mozgósító megbecsülésével talán lesz eredmény. Arra is vigyázni kell azonban — az eldurvuló pártharcok idején —, hogy a mell-döngető, zászlólengető, toroköblögető, az értelem és a hazaszereget szent értelme helyett indulatokat gerjesztő, gyűlöletet teremtő magyarkodás elszigetelődjék.

Kultúránk Európához kapcsol bennünket. Nem szívesen halom, hogy a magyarságnak, Magyarországnak Európába kell érkeznie. Nekünk nem kell Európába mennünk, mert ezeregyszáz éve itt élünk. Magyarságtudatunk fundamentuma — s ezt kell szellemileg erősíteni — a magyarság és Európa egysége. Ebben szűkebb szakmánknak, az irodalomtörténetnek is vannak feladatai.

Szerinted mi az emberi egyensúly és harmónia kialakításának, megőrzésének titka? Mit ad ehhez az irodalom?

Indulat helyett a gondolat vezérlése, hit a gondviselésben, értelmes és megalkuvás nélküli magatartás feltétele az egyéni, esetleg társadalmi tragédiák elviselésének. Egyszerű, emberi dolgok ezek, életünk ajándéka, ha meg tudjuk tartani őket. „Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat”. Ilyen bonyolultan egyszerű az egész. Az irodalom igen sokat adhat ehhez. A *Hajnali részegség* nagy, ismeretlen Urának vendégszeretetét, a „talán nem is olyan nagy dolog a halál” balázsoló Babitsának töretlen hitét, magyar mivoltunk Adyban megszólaló gyötrelmeit s a reményt, hogy „Lesz még egyszer ünnep a világon!” Ezt és ennél ezerszer többet csak az irodalom és a zene adhat. Kölcsey Ferencnek Döbrentei Gáborhoz írott levelével szólva: „Sokat, sokat köszönhetek ezen szép, de elhagyatott literatúrának, barátaimat, kultúrámat, s életemnek kevés, de egyedül szép óráit.” Ezt adta s adja mindmáig nekem is.

ROCHLITZ KYRA

Ítélet alatt

„...és maga az Isten lesz velük.
 Letöröl szemükről minden könnyet.
 Nem lesz többé halál, sem gyász,
 sem jajgatás, sem vesződség, mert
 a régi világ elmúlt.” (Jel 21, 3-4)

Született 1968-ban Budapesten. Az ELTE-n hallgatót magyar és filozófiát. Jelenleg a Pannonhalmi Bencés Gimnázium tanára. Legutóbbi írását 1995. 6. számunkban közöltük.

Az élet fája is a kert közepén áll. Nincs tilalom alatt. Ádám és Éva mégsem szakítanak gyümölcséből. A jó és rossz tudás fáját választják. A csábító ígérete szerint felnyílik a szemük. Ám az első, aminek még jó és rossz előtt ismerői lesznek, az saját védtelenségük, kitettségük és mezítelenségük. Birtokba veszik a tudást. De elveszítik a szeretet és az odaadás természetességét, az Istennél való lét bizonyosságát. A lét közvetlensége megszűnik. Bukásukat ugyanaz okozza, amit elnyertek engedetlenségük által: ettől fogva az ember maga próbál különbséget tenni helyes és helytelen között, s eszerint törekszik elrendezni maga körül a világot. Függetlenül, s ha kell, szembeszállva Isten rendjével és a mindenség ritmusával (Gyökössy Endre). Mostantól maga szabja magának a törvényt. Viszont jogot formálva arra, hogy — akár csak gondolatban is — *ítéljen* mások fölött, már nem a neki rendelt úton jár. Két világrend szétcsúszása következik be: a teremtés Urának szeretete és az ember igazsága nem felel meg egymásnak. Márpedig a teremtmény nem léphet a Teremtő helyére anélkül, hogy bűnt követne el. A csábító diadala ez: másokat megítélve az ember nem látja át, hogy *vádlóként* már nem az igazságot, hanem a gonosz ügyét szolgálja.

A farizeus és a vámos példázatában a farizeus bűne nem a rendszeres bűjtben vagy a parancsok szigorú megtartásában áll, hanem abban a vádló mozdulatban, amellyel embertársára mutat: „Isten, hálát adok neked, hogy nem vagyok olyan (...), mint ez a vámos”. Abban a gesztusban, mely a bűnbeesés következtében észre sem veszi, hogy az ítélkezés, a bírálat és a számonkérés isteni jogának kisajátításával az egyetlen Bírót sérti meg. Hasonlóképp nem a gyakorlatiasság a vétke Mártának sem, hanem a testvérét váddal illető harag: „Uram — méltatlankodott — nem törődöl velem, hogy húgom elnézi, hogy egyedül szolgáljalak ki? Szólj neki, hogy segítsen nekem!” Végül a tékozló fiú bátyjának eltevelyedése sem hosszú évekig tartó engedelmségéből fakad, hanem az öccse iránt érzett ellenszenvből, ami őt is a szemrehányás és az ítélkezés útjára viszi: „Látod, én annyi éve szolgálom neked és egyszer sem szegtem meg parancsodat. És nekem még egy gödö-

Lk 18, 11

Lk 10, 40

Lk 15, 29-30

lyét sem adtál soha, hogy egyet mulathassak a barátaimmal. Most meg, hogy ez a fiad megjött, aki vagyonodat rossz nőkre pazarolta, hízlalt borjút vágattál le neki”.

Iz 55,9

A tények, az emberi gondolkodás által feltételezett igazságosság világában a farizeusnak, Mártának és a tékozló fiú bátyjának igaza van. Csakhogy amennyivel magasabb az ég a földnél, annyival magasabbak az Úr gondolatai az ember gondolatainál, s ezért a jóról és rosszról ítéletet alkotó teremtmény akaratlanul is teremtetője ellen lázad. Nem a helyesre és a helytelenre vonatkozó meggyőződése, hanem az ebből levont következtetései okán. Már csak egyetlen lépés választja el attól, hogy akár erőszak útján is érvényt szerezzen vélt igazságának, vagy megtorolja az igazságtalanságot, ha kell.

Ter 4,4-5

Kain haragja ugyancsak a méltánytalanság érzéséből táplálkozik. „Az Úr kegyesen tekintett Ábelre és áldozatára, Kainra és áldozatára azonban nem tekintett”. De hogy mi válthatta ki ezt a felismerést, s mi indokolta a megkülönböztetést, arról mit sem tudhatunk. Talán Ábel szíve tiszta volt, míg Kain lelke romlott és sötét. Ábelt igaz-volta miatt emelte föl az Úr, Kain elől pedig gonoszsága miatt fedte el arcát.

Ám az is lehetséges, hogy eddig a pillanatig mindketten Isten útján jártak. Előfordulhat, hogy a kettejük közti különbségtétel éppen ok nélküliségében rejti magyarázatát. Hiszen Kain korábbi életéről nem szól a bibliai szöveg. A látszólag oktan megpróbáltatásokat szenvedő Jób sem titokban elkövetett bűneiért felel. Sorában sokkal inkább a teremtés drámai szabadsága nyilvánul meg (Mártonffy Marcell), mely minden létező számára lehetővé teszi a maga kibontakozását anélkül, hogy az egyes esetekben Isten közvetlen szándékát kellene látnunk. S miként nincs magyarázat arra sem, hogy miféle igazság ítél egyeseket emberi ésszel szinte fölfoghatatlan nyomorúságra, s másokat miért vesz oltalmába és halmoz el ajándékaival az ég, úgy Kain tapasztalatának sem láthatjuk feltétlen indokát. Nem tudhatjuk, vajon az idősebb testvér jogos vagy jogtalan minősítést nyert-e áldozatának elutasítása által, de ez csak tovább árnyalja és még sokrétűbbé teszi a történet üzenetét: a harag semmiképp nem lehet Istentől való.

Jób még a legteljesebb kétségbeesés állapotában is képes megőrizni lelkének tisztaságát. Ment marad az őt elítélő és cserbenhagyó „barátok” iránti gyűlöletből. A farizeus, Márta és a tékozló fiú bátyja megállnak a maguk igazságából leszűrt ellenszenv, számonkérés és düh fokán. Kain azonban képtelen gátat vetni indulatainak. Bűne nem az, hogy elszomorodik mellőzöttsége miatt, hanem hogy gyilkossá teszi a felháborodás.

Úgy tetszik, a Kainról és az Ábelről szóló elbeszélés egyidejűleg folytatása és következménye, ugyanakkor kiegészítése, új aspektusa is a bűnbeesésnek. Ádám és Éva kezdetben még munka nélkül élvezhették a kert gyümölcsseit. Kain és Ábel már fárad-

Ter 3,13 , Ter 4,10

Ter 4,9

sággal szerzik meg táplálékukat. Ádámot és Évát az istenné válás démona, Kaint a csábítás fejleménye, a kevélység kísérti meg. A bűn elkövetése után az ember mindkét esetben ugyanazzal a kérdéssel szembesül: „Mit tettél?” Ádám Évára, Éva a kígyóra hárítja a felelősséget, Kain cinizmusa kitér ez elől: „talán őrzője is vagyok testvéremnek?” Végül a büntetés következik, Ádám és Éva esetében a föld, Kain tettének nyomán az elkövető megátkozásával a középpontban. S ha ebben az összefüggésben Kain története a bűnbeesés második változataként (Claus Westermann) is föltárul előttünk, akkor hirtelen mintha a két főparancs ellen vétkező ember példázataival állnánk szemben: Ádám és Éva az istenszeretetet, Kain a felebarát iránti szeretet misztériumát gyalázza meg.

Ter 4, 1-2

Feltűnő, hogy Kain születésekor Évát mekkora öröm fogja el. „Isten segítségével *embert* hoztam a világra” (kiemelés tőlem, R.K.) — tör fel belőle az ujjongás szava. Ehhez képest az Ábel érkezéséről szóló tudósítás meglehetősen szürkén hangzik: „Aztán újra szült: Ábelt, a testvérét”. S míg Kain neve többek közt nyereséget, képmást, alkotott alkotót, addig Ábelé lehelletet, mulandóságot, esendőséget és semmiséget jelent. E rövid bevezetés a hagyományos értelmezés szempontjából talán az emberi gondolkodás esendőségére utal. Akit Éva „nyereségnek” hitt, az Isten előtt könnyen „semmivé” válhat, míg a csak mellékesen emlegetett másodszülött felmagasztalást nyer. Ugyanakkor egy másik megközelítésben arra hívja föl a figyelmet, hogy az elbeszélés elsősorban Kainról szól — ő az, akinek sorsában mintegy folytatódik a bűnbeesett isteni képmás, vagyis az ember története, s benne teljesedik ki az első emberpár tragédiája. A szöveg rendkívüli gazdagsága éppen abban rejlik, hogy egymást kiegészítő és elmélyítő tartalmak megjelenítésére képes a kinyilatkoztatott szó ereje által...

A *Teremtés könyve* arról tesz bizonyosságot, hogy az önmaga törvényhozójává váló ember egyik legősibb képessége és tevékenysége az *ölés*. Kain, testvére gyilkosaként a legégbekiáltóbb bűnt követi el, Ábel pedig az ártatlanul halálra adott, *egyetlen* áldozat előképe lesz. Isten azonban más utódot ad Ádámnak a meggyilkolt helyett, aki a *Szet* nevet kapja. Az ezt követő erkölcsi romlás idején az egyetlen igaz, akit a Teremtő a büntetéstől megkímél, nem Kain, hanem Szet leszármazottja: Noé. A két testvér utódai benépesítik a földet, de Isten látva, hogy szívük a megismert jó és rossz közül rendre az utóbbira hajlik, *megbánja*, hogy embert teremtett.

Ter 6, 5-6

Ter 6, 11-12

A Teremtő elhatározza, hogy eltörli a föld színéről teremtményeit, mert a föld romlottá lett általuk, megtelt erőszakkal és minden lény a rossz útjára tért. Ebben a képben már az emberiség valamennyi bűne összesűrűsödik, s nemcsak a két főparancs, hanem a lélek és a szeretet megannyi belső törvényének semmibe-

Vö, Ter 1, 26-31,
Ter 9, 1-7

Jel 21, 5-7

vételéről tanúskodik. A vízözön előtti, első teremtést a pusztulást követő új rend váltja föl. Az ember bűnössége megsebzí az eredendően jónak teremtett világ ártatlanságát is, így a büntetést szinte saját magának szabja ki. A vízözön után ember és állat, állat és állat egymás ellenségeivé lesznek. A föld minden állata, az ég minden madara és a tenger minden hala félni és rettegni kényszerül az ember láttán, aki *ettől fogva* eledelül használhat mindent, ami él és mozog. S ami a világnak ebben az új rendjében — mely az ölést fizikai, lelki és erkölcsi értelemben egyaránt már-már vezérlő elvvé tette — még reményt adhat, az nem saját ítéletének biztonsága, hanem a mennyei Jeruzsálem keresése, melynek eljövételkor az Úr új eget és új földet terem. „Lásd, újrate teremtek mindent! (...) Én vagyok az alfa és az ómega, a kezdet és a vég. A szomszédoknak én adok az élet forrásának vizéből ingyen. Ez lesz a győztes öröksége: az Istene leszek és ő az én fiam lesz”. Egyelőre azonban az ember — saját választása szerint — a tudás letéteményeseként törekszik kezébe venni sorsát, szinte teljesen megfedkezve arról, minek a jegyében kellene élnie.

TOMKA MIKLÓS: CSAK KATOLIKUSOKNAK

A katolikus egyház múltját és jelenét elemzi Tomka Miklós izgalmas könyve. A bevezetőben rögtön kérdőjellel látja el a címet, hiszen a kötet tanulmányai nemcsak az egyház helyzetét és magatartását vizsgálják, hanem mélyreható történelmi és társadalmi elemzést nyújtanak. Céljuk a katolicizmus mai helyzetének felmérése és iránymutatás: milyen lehetőségekkel kell élniük a hívő közösségeknek, hogyan kell viszonyulniuk a mai politikai helyzethez, és mennyire fontos megteremteniük az egyházon belüli párbeszédet.

A könyv arra az alapvető felismerésre épül, hogy alapos önvizsgálat és őszinte önértékelés nélkül aligha lehetséges a továbblépés. A kommunizmus negyven éve helyrehozhatatlan károkat okozott a magyar egyház életében, a jelenkori problémák vizsgálatakor mégsem hivatkozhatunk csak erre. Számba kell vennünk azt is, hogyan alakult a világ egyházának sorsa ez idő alatt, milyen kérdéseket vetett fel a modern katolicizmus, és hogyan hatott mindez a magyar hívők közösségére.

A legfontosabb kérdés az, mit tekint hivatásának az egyház, és hogyan értelmezi feladatát. Ha erre választ talált, végig kell gondolnia, mit jelent számára a múlt, értékelnie kell jelenét, és meg kell határozni a jövőben követendő irányokat. Mire törekszik? Az évtizedek kincseinek megőrzésére és helyzete stabilizálására, vagy fontosabbnak tartja prófétai hivatását, amely a társadalom nem katolikus többségének ismeretében hirdeti a jövő reményességét? A mai egyháznak hasznosítania kell a világegyház utóbbi három-négy évtizedes fejlődésének tapasztalatait, meg kell teremtenie a „missziós egyházat”, amit a pápa is sürget, és az Örömhír továbbadásán, az evangelizáción kell fáradoznia. Ezzel szoros összefüggésben tisztázni kell a papság és a világi hívek viszonyát, ami a kommunizmus idején bezárkózásra kényszerült egyházban eltorzult: megbomlott a kölcsönös felelősség nélkülözhetetlen egyensúlya, és háttérbe szorultak az autonóm világi szervezetek. Tomka könyvének egyik alapvetése a világiak szerepének értékelése: többszörösen hangsúlyozza, hogy meg kell teremteni végre a mellérendeltségi struktúrákat, ahol hitbeli

kérdésekben vitathatatlan a püspökök és a papok felelőssége és vezető szerepe, világi kérdésekben azonban meg kell adni az autonómiát a laikus híveknek, akik jártasabbak ezekben az ügyekben.

A tanulmányok egy része az elmúlt évtizedek hatását és a rendszerváltás során felmerült nehézségeket elemzi. A nyolcvanas évek végén a társadalom jelentős része nagy várakozással tekintett az egyházra. Ahhoz azonban, hogy az egyház meg tudjon felelni ennek a bizalomnak, a társadalmat kell szolgálnia. A szerző az alázatot emeli ki: szükség van mások elfogadására, megértő párbeszédre, és a vallási igazságoknak a gyakorlatban való érvényesítésére. Az egyház feladata nem a hatalom megszerzése, hanem a rászorulókkal való mély azonosulás, hiszen ezzel szolgálja a békét és így viheti előre a társadalmat.

A kötet tanulsága szerint a keresztény embernek politikai hivatása is van, amely a felebaráti szeretetből, az igazi szabadság fogalmából, és az istenországa-gondolatból táplálkozik. Szolgálnia kell a társadalmat, a legszegényebbek és a legtehetetlenebbek számára is az igazságosságot kell követelnie, és kerülnie kell az erőszakot. A mai magyar közéletben ez azt jelenti, hogy a keresztény eszméket hirdető mozgalmaknak el kell kerülniük az ideológiai és a hatalom kísértését. Ne a keresztény gondolat kihasználásával próbáljanak mindenáron választási sikereket elérni, hanem nagy távlatokban gondolkodjanak, és politikájukat a szolidaritás elve vezérelje.

E kötet annak a modern keresztény embernek tűnőéseit és reménységeit közvetíti, aki felelősséget érez a társadalom és az egyház iránt. A szerző kíméletlen önvizsgálattal és őszinte elkötelezettséggel értékeli a mai magyar katolicizmus helyzetét, mélyreható szociológiai elemzésekben rajzolja meg a hívő és nem hívő közösség képét, és mindnyájunk számára megfontolandó lehetőségeket tár fel. (Corvinus, 1995)

MONA KRISZTINA

A SZÁZADVÉG SZELLEMI KÖRKÉPE

„Tudatában voltunk annak, hogy a vállalkozás kérdése: lehetséges-e egyáltalán egy adott kultúrkorszak fogalom- és szótárkészletével,

argumentációs apparátusával *behatolni* egy megnyíló új kultúrkorszak jelenségeibe.” — írja *Innen és túl* című bevezető esszéjében a kötet szerkesztőbizottságának elnöke, Sándor Iván.

A kötetben huszonhárom magyar gondolkodó szólal meg, irodalmár, filozófus, esztéta, politikus, író, fizikus, szociológus, történész keresi saját és kora identitását. Esszéik látletek, kor- és kórképek, melyek századunk és ezredünk végéhez közeledő világunkat körvonalazzák, koordinátaikkal valami „körülhatárolt, bizonytalan formájú terület” kijelölésén fáradoznak. Belső, külső életterünk közel sem precíz orvosi analízise ez a könyv, sokkal inkább maguk — magunk, világuk — világunk felfedezése, újrafelfedezése. Török Endre *Az ember törvénye* című esszéjében erről így vall: „az ember az önpusztító teremtés jegyében vonszolja életét. A létesítmények követelésének alávetve, lényét áthatja a hiábavalóság, a tanácstalanság érzése, s hogy ezt a tanácstalanságot elfeledje, életét mindig újra próbálja szervezni, a létesítmények egyre magasabb szervezettségétől várva önléte jóváhagyását.” Megoldása az önpusztító teremtés ínségének kiáltására a Tanítás: „ahol elburjánzott a bűn, túlárad a kegyelem” (Róm 5,20), mely mindig „elégséges” még a legnagyobb elesettségben is, mert akkor tör elő hatalma (2Kor 12, 9).

Huszonhárom kortárs huszonhárom magánbeszéde az esszékötet, mely inspirálhat, hogy felelősen gondolkodó, önmagunk elé lépő századvégi, ezredvégi emberek legyünk.

(Jelenkor, 1995)

KISS ANTAL

BÉRCZES LÁSZLÓ: SZÉKELY KÖRVASÚT

Amikor a kolozsvári magyar nyelvű színjátás századik születésnapját ünnepelte, természetesen Tompa Miklós, az erdélyi rendezők doyenje is ott üldögélt a teátrum kantinjában — és mesélt. Mesélt arról a több mint nyolc évtizedről, mely tapasztalatait és tudását, alkotásait és oktatási módszerét fölhalmozta. Mesélt a fiáról, Tompa Gáborról, aki manapság a kolozsvári társulatot igazgatja, és európai híró előadások létrehozója. Miklós bácsi — akit egyébként semmi okunk bácsizni — úgy véli: a fiamban kitermeltem a saját ellenzékemet.

Ez a mondat már Bérczes László *Székely körvasút* című könyvében hangzik el. Abban a könyvben, amelyben Tompa Miklós — az alcím szerint is — mesél. Bérczes napjainkban a legrátermettebb interjúkészítők egyike. Viszonylag gyors egymásutánban ez a harmadik ilyen természetű munkája. Nagy önfegyelem és jó stiláris érzék szükséges ahhoz, hogy valaki hűséges hallgatója és precíz tolmácsolója legyen egy jelentékeny személyiségnek. Ha kifogást emelek a mű ellen, az nem egyéb, mint hogy Bérczes megint nem tűnik ki filológiai alaposságával. Annak azért nem lenne nehéz utánanézni, hogy Bertolt Brecht özvegye, Helene Weigel mikor hunyt el. Bár élne még az 1900-as születésű művésznő!

Tompa Miklós 1910. december 28-án született. A marosvásárhelyi Székely Színház egyik létrehozója, számos maradandó produkciót jegyez. Művészi tehetsége, alkotóereje részben mégis a mesélésben rejlik. Az a fajta mesélés ugyanis, amely Tompa Miklós sajátja, egyben színészképzés, életfilozófia, humor, örök fiatalság. Nem valami sötét történetmondásról van szó. E társalkodó hangneme, amely a riporterként oly visszahúzódozó Bérczessel éppúgy fraternizál, a szó jó értelmében, mint az olvasóval, nem egyéb, mint az életbölcesség és a fáradhatatlanság megosztása.

Említettem: Tompa Miklós úgy fogalmaz: a fia a saját ellenzéke. Mondhatni-e annál nagyobb dicséretet, hogy idősb Tompa meg a fia ellenzéke? (*Pesti Szalon*)

TARJÁN TAMÁS

TÜSKÉS TIBOR: A HASZNOS SZÉP KÖLTŐJE

Az irodalmi élet most tisztelgett a 85 éves *Ta-káts Gyula*, a harmadik nemzedék egyetlen még élő tagja előtt. A Kaposváron, nyaranta pedig többnyire a Balaton-menti Bece-hegyen élő író nemzedéke többi tagjához hasonlóan az egyetemesség megragadására törekszik. Ebben segíti klasszikus műveltsége. Utazásai során magába szívott élménye s mindennek előtt az a képessége, hogy mindig képes a megújulásra, mert a világgal létesített szinte elemi kapcsolata újra meg újra olyan általánosításokra készítetik, melyek az emberi élet és a művészi magatartás leglényegének ismeretére s folytonos haladásra készítetik. Emlékezetem szerint még nem írtak arról a kap-

csolatról, amely a görög bölcselőkhöz fűzi. Lírájában fontos a kérdező magatartás: a világgal és az alapvető emberi érzésekkel szembe-sülve a romlás okaira kérdez, és a továbblépés lehetőségeit kutatja. Prózái íásaiban humora is megcsillan, tanulmányaiban pedig az irodal-mat mint az erkölcs megnyilatkozását elemzi.

Legendákat lehetne elsorolni kedves em-berségéről, amelyet kikezddhetetlen erkölcsi tartása tesz igazán tiszteletre méltóvá. Nem véletlenül lett a dunántúli költészet vezér-alakja, hiszen készségesen támogatta a fiata-lokat, számon tartotta műveiket, leveleiben buzdította őket. Tüskés Tibor, aki Takáts Gyula 85. születésnapjára könyvbe gyűjtötte róla szóló tanulmányait, bírálatait és kisebb személyes írásait, ugyancsak mestereként tiszteli a költőt, s iránta érzett tiszteletének, szeretetének keresve sem találhatott volna hite-lesebb kifejezőmódot, mint ezt a gyűjte-ményt, amely igazi ajándékká kerekedett.

E sorok írója is elég sokat foglalkozott Ta-káts Gyula műveivel, de el kell mondani, hogy nem sikerült eljutni a megértés és azo-nosulás Tüskés Tiboréhoz hasonlatos mélysé-géig. Tüskés egymást követő írásainak az a legnagyobb érdeme, hogy a kötetekben min-dig kitapintja az új elemeket. Évtizedekkel ezelőtt elkészült a költőről egy iroda-lomtörténet számára írt elemzés, melynek szerzője a fák, füvek és madarak költőjének nevezte Takáts Gyulát. Verseiben, de egyéb íásaiban is valóban fontos a természet szere-pe. De az ő természetes emberi léptékű és arc-ú — folytonos benne a megújulás —, színei és az általa keltett nemes érzések a teremtet világ szépségére és harmóniájára figyelmez-tetnek, s arra, hogy szüntelenül a lényeket kell keressük a jelenségek mögött. A fák, fü-vek és madarak gyönyörű rendje valami ma-gasabb rendező elv jelenlétére figyelmezteti az olvasót, s Tüskés Tibor nagyszerű érzékkel mutat rá ezekre a kapcsolatokra. Azt is mondhatnánk: kismonográfia, de több annál, hiszen a személyes emlékek és benyomások lényegesen többet árulnak el a költői egyéni-ségéről és műveiről, mint azok a divatos elemzések, melyeknek írói inkább elméleti felvérteztségükkel dicsekednek, semmint az alkotást méltatják. Takáts Gyulát pedig csak versei, írásai és embersége révén lehet igazán megismerni. Ebben kapunk nagyszerű segítséget Tüskés Tibor kötetéről. (Kaposvár, *Megyei és Városi Könyvtár*)

RÓNAY LÁSZLÓ

FIN DU MONDE ET SIGNES DES TEMPS. Visionnaires et prophètes en France méridionale (fin XIIIe — début XVe siècle)

A középkori Dél-Franciaország vallástörténe-tével foglalkozó *Cahiers de Fanjeaux* sorozat a Toulouse-i Egyetem és a toulouse-i Institut Catholique gondozásában jelenik meg. Az eddig napvilágot látott kötetek a kathar eret-nekség különböző aspektusait, a languedoci népi vallásosságot, a szerzetesrendek langue-doci jelenlétét vizsgálták. E kötet a 14-15. szá-zadban Dél-Franciaországban különböző okok miatt megszorodott látnokokkal, pró-fétákkal és álprófétákkal foglalkozik. Ez a kor a eszkatologikus várakozások, az egyházi re-form és a „papa angelicus” várásának ideje.

A kötet tizenöt tanulmánya igen széles spektrumot fog át. Mindről részletesen szólni ehelyütt nincs mód, így közülük csak néhá-nyat emelünk ki. Giulia Barone az utóbbi né-hány évtized Olivi-kutatásának eredményeit összegzi, különös tekintettel Petrus Johannis Olivi és a joachimizmus kapcsolatára, vala-mint Olivi itáliai és provence-i recepciójára. Roberto Rusconi Joachim, fiorei apát dél-fran-ciaországi fogadtatását vizsgálja, Claude Ca-rozzi dolgozata Roger de Provence-ra, egy eddig kevésbé kutatott 13. századi ferences vízionáriusra hívja fel a figyelmet. Francesco Santi Arnaud de Villeneuve vízióinak auten-ticitását elemezve olyan érveket sorakoztat fel, amelyek Arnaud apokaliptikus vízióinak hitelességét cáfolják. Rámutat arra is, mi volt Arnaud célja ezekkel a „kitalált” víziókkal. Helène Millet és Dominique Rigaux a közép-korban igen népszerű *Vaticinia de summis pon-tificibus* című mű genezisének problematiká-jával, Sylvie Barnay pedig a ferences Jean de Roquetaillade-nak az eretnekség határát súró-ló látomásával foglalkozik. Martin Aurell ta-nulmányából megtudhatjuk, milyen szerepe volt az aragóniai vízionárius irodalom felvi-rágzásában az aragón udvarnak. Jean-Patrice Boudet az avignoni pápai udvar néhány be-folyásos személyiségének az asztrológia irán-ti érdeklődéséről, Bernard Montagnes pedig Ferrer Szent Vince eszkatologikus tárgyú prédikációiról szól.

A kötet számos új szemponttal gazdagítja a témáról alkotott képünket, eredményei minden bizonnyal nélkülözhetetlenek lesz-nek a középkori vallástörténet kutatásában. A

bőséges képanyaggal illusztrált könyvhöz jól használható névmutató tartozik. (*Privat, Toulouse, Cahiers de Fanjeaux* 27)

LŐKÖS PÉTER

PRELÜD HALÁL UTÁN Obersovszky Gyula versei

Obersovszky Gyulának mint közéleti és irodalmi személyiségnek valójában példázatos a szerepe: emberi sorsa az ötvenhatos magyar forradalom történelmi utóéletét példázza, és költészete ennek a példázatos emberi sorsnak a köznapi tapasztalatait és általánosabb tanulságait fejezi ki. Nem békések, igen sokszor drámaiak ezek a tapasztalatok, és nemegyszer megrendítőek a tanulságok. Annak a *Prelüd halál után* című kétkötetes, reprezentatív gyűjteménynek, amely Obersovszky fél-évszázados (1945-1994) költői életművét mutatja be, ugyancsak drámai íve van. Az ifjúkori költemények írója, még 1956 előtt, tulajdonképpen bármilyen irányba elindulhatott volna, talán csak a versek mögöttes terében égő lázasabb indulat mutatja, hogy ennek a költőnek a történelem egy nagy robbanásakor jön el az igazi ideje.

Ez következett el 1956. október 23-án, midőn a budai Bem-szobor előtt bekövetkezett a nagy pillanat. „Én magam is — olvasom a verseskötényv bevezetőjében — megláttam a *történelmet*, a történelmi akaratot (...), megértettem a népet (...) mint teremtő elemet, és a *csodát* is felfogtam, a felsőfokút (...), ami élet-elememmé vált egyszer s mindenkorra, ami nélkül képtelenné váltam érzésre és gondolatra, és képtelen vagyok érzésre és gondolatra azóta is.” Obersovszky így vált a forradalom költőjévé, aki ötvenhatos hűségét megőrizte a vereség után is, a halálos ítélet súlya alatt, a börtönének nyomasztó világában, majd a szabadulás nem kevésbé nyomasztó és kiábrándító tapasztalatai között is. (*Szabad Tér Kiadó*)

POMOGÁTS BÉLA

KABDEBŐ TAMÁS: PEZSDÜLÉS

Az Angliában élő jeles író *Danubius*, *Danubia* című, háromrészesre tervezett regényfolyamának középső darabját jelentette meg most. Az *Árapály* címet viselő első részben Dé és

Búbáj történetével ismertetett meg, akik az ötvenes években találtak egymásra. Sorsukat, szerelmüket a diktatúra, majd a forradalom időszaka határozta meg.

A *Pezsdülés* cselekménye két, egymástól látszólag független szálon fut, amelyek csak a regény végén kapcsolódnak össze. Úgy működnek, mint a regényfolyam címadója, a Duna, amelyhez számtalan mellékfolyó csatlakozik. Ezek önálló életet élnek, de végül egyesülnek a fővonallal, beletorkollanak a főfolyamba. A történet két vonala is így csatlakozik a Duna-medence több száz éves történelmének hatalmas folyamához.

A regényben egyrészt folytatódik Dé és — Búbáj helyett immár — Búbáj története. A hatvanas évek elején járunk. A történelem a két szerelmetes távol sodorta: Búbáj itthon él fiúkkal, Gyuróval, Dé pedig a bajorországi Neuburgba került. Ott esik áldozatául egy meglehetősen gyanús autóbalesetnek, és emiatt eszméletlen állapotban, a felépülés egyre csekélyebb valószínűségével fekszik a helyi kórházban. Búbáj minden követ megmozgat, így juthat ki szerelméhez Neuburgba, azzal a szilárd hittel, hogy akár a kuruzslás legvégső eszközeit is bevetve magához téríti Dét.

Neuburghoz és a Duna magyarországi szakaszához kötődik a történet másik szála is. Fettich Johanna, egy Pécsen letelepedett neuburgi borkereskedő lánya hozzámegy a mohácsi Szendrő Gáborhoz, boldog együttlétük azonban nem tarthat sokáig. Az 1849. év nem kedvez a békés családi életnek. Johanna gyermeket vár, de örömét csak levélben oszthatja meg a katonáskodó Gáborral. Életüket — ugyanúgy, mint Dé és Búbáj életét is — a történelem határozza meg, de bármilyen sorscsapásokkal, szenvedésekkel kell is szembenézniük, szerelmük és hitük megőrzi őket.

A *Pezsdülés* az élet regénye. A születés és az újjászületés csodálatos titkának bemutatásával azt sugallja, hogy a szenvedések, a történelmi viharok okozta fájdalmak nem törhetik meg az embert, mert a szeretetbe, a szerelembe vetett hit, az emberi kapcsolatok tisztasága megőrzi az életet, és mindig új lendület ad az újrakezdéshez. Az „árapályok” szüntelen hullámszásában mindig ott a „pezsdülés” reménysége.

Erre a tanulságra mutat rá a regényben feltűnő számtalan mellékalak is, akik mindnyájan hitelesen megrajzolt, egyszerre cselekvő és elmélkedő jellemek. Emberi kapcsolataik, a Dunához való kötődésük és az írói tudatot

fel-felvillantó töprengéseik újra és újra figyelmeztetik az olvasót, hogy bárhogyan alakul is az ember sorsa, bármilyen kiszámíthatatlannak és átláthatatlannak is a történelmi események, a szilárd érzelmek és az erős hit megvédhetik az emberi tisztaságot. (*Argumentum*)

MONA KRISZTINA

BÁNK JÓZSEF: AMI A SZEMNEK LÁTHATATLAN

A szerző először kánonjogászként szerzett nemzetközi tekintélyt magának, majd negyedszázadon át (s milyen nehéz időkben!) püspökként, illetve érsekként szolgálta a magyar egyházat. Nyugdíjba vonulásával munkálkodásának új szakasza kezdődött meg. Szinte minden esztendőben egy-egy új könyvvel örvendezteti meg olvasóit. Az idős kor bölcsessége, egy gazdag élet tapasztalata, egy sokat olvasott ember műveltsége, mindezek fölött azonban mélységes keresztény hit szólal meg írásaiban. Mondatai egyre inkább az „egyetlen szükséges”-re koncentrálnak: hogyan kell helyesen élni, hogyan érheti el az ember a (földi) boldogságot és az (örök) üdvösséget.

Legújabb könyvecskéje is — amint bevezetője mondja — „teljesen gyakorlati”. A szívünkre kíván hatni, bölcs mondásokkal, ismert emberek példájával, a mindennapi életből vett hasonlatokkal. Megkapóan egyszerű szavakkal tanít, világos okfejtésekre építi buzdításait, tanácsait. Írásait mégis vallomásos őszintesége teszi hitelessé. Érzik: a szerző saját életén szűri át minden szavát. Megható olvasni az ilyen mondatokat: „Embernek vagyunk, tele emberi gyengeségekkel. A püspökök sem tartják magukat kivételezettnek! Mi mindnyájan — Isten Népe és a klérus — csak fáradtsággal kitaposott úton juthatunk az égbe.”

Egyetlen egyet sajnáltam olvasás közben: a remek kis könyv gondosabb korrektúrát és lektorálást érdemelt volna, hogy a sajtóhibák ne zavarják az elmélkedést. Csupán a leginkább félrevezető elírást említeném: a 12. fejezet idézetének szerzője bizonyára Ernesto Cardenal, aki azonban nem kardinális, még csak nem is püspök. (*Korda Kiadó, 1995*)

BERNÁT LÁSZLÓ

MOLIÈRE: DON JUAN

Az Új Színház megnyitását igen nagy elvárások övezték. A különböző színházakból verbuválódott társulat nagy reményeket keltett, Székely Gábor „visszatérése” csak fokozta ezt a hangulatot. Ehhez képest az első bemutató, a *Csongor és Tünde* nem váltotta be a fenti reményeket. Igazolni látszott azt a félelmet, hogy a magyar színházi életben jól ismert autoriter értelmezésmód uralja majd a nevében is a modernség eredetiségmítoszára, tehát egy éppen elmúlni látszó művészi szerepfomrára utaló színházat.

Székely Gábor bemutatkozása új színházában nagyszabású kíván lenni, ezt mutatja a szereposztás, és a méregdrága díszlet is. A színházi műalkotás egészét mégsem tartom sikerültnek. Ennek oka pedig az össze nem illő játéknyelvekben lelhető fel. A korábban a Katona József Színházban játszott színészek Zsámbéki Gábor vezetésével olyan hagyományt hoztak magukkal, amelyik egy hipotetikus szövetségsszínházzal szembehelyezkedve a mozgások és gesztusok elsőbbségét hirdeti, s ezzel párhuzamosan kizárja közönség szükségyszerűen nyelvhez kötött interpretációs gyakorlatát (ennek köszönhető a Katona József Színház külföldi sikere is). Az előadás egészen a szöveg és mozgás ellentétét nem érvényesítő rendezői szólam érezhető, s ez a sokkal produktívabb szemlélet jellemző Cserhalmi György játékára is. Ez az ellentét legélesebben a főhős és Sinkó László (Sganarelle) színpadi párbeszédképtelenségében mutatkozik meg. Azok a nagyobb ívek, melyek felépítését Cserhalmi minduntalan megkísérli, a többi szereplőnek a közönség közvetlen reakcióit felkelteni akaró játékmodorán buknak el. Ez utóbbival azért igazán nehéz akár a közönségnek, akár más játéknyelveknek párbeszédbe lépnie, mert az előfeltevéseit képező művészetfelfogás a modernség utolsó horizontjának monológját ismétli.

PALKÓ GÁBOR

ÍRÁSOK PÉTER LÁSZLÓ 70. születésnapjára

Péter László szegedi irodalomtörténész, tudós kutatója és kiadója Juhász Gyula életművének. Sok könyv és fontos tanulmány szerzője. 70. születésnapján kutatási köreinek ki-

váló művelői tisztelegnek előtte tanulmányaikkal, a kötet utolsó részében pedig Apró Ferenc az ünnevelt művei bibliográfiájának második részét közli.

A sor értéke, különféle tudományterületek és korszakok jelenségeit, törekvéseit megvilágító tanulmányok sora Benyik György igen érdekes, rendkívül tanulságos írásával indul. Címe: *A Jézus-irodalom néhány műfaja a teológiai irányzatok fényében*. A szerző a hatalmas arányú Jézussal foglalkozó irodalom bibliatudományi és egyháztörténeti háttérét világítja meg az apokrifektől a himnuszokon és az eposzokon át a regényekig és költői alkotásokig. Külön érdeme, hogy a művészi értékre helyezi a hangsúlyt. Rendkívül tanulságos és elgondolkodtató az a névsor, amelyből megtudhatjuk, hogy századunkban hány magyar lírikus írt Jézusról vagy személyiségének kisugárzása és tanításának időszerűsége nyomán verset.

Az irodalomtörténeti tanulmányok java része József Attila és Juhász Gyula verseit és működését elemzi, ami természetes, hiszen Péter László is erről a két — szegedi kapcsolódású — íróról alkotta műveinek tekintélyes részét. Külön ciklusba kerültek a helytörténeti tárgyú tanulmányok, ezek közül felhívánk a figyelmet Kőhegyi Mihály *Szegedre vonatkozó adatok a bajai ferencesek Háztörténetében* című izgalmas dokumentum-anyagára és a Móra Ferencel és Tömörkény Istvánnal foglalkozó elemzésekre. Ez a két jeles író mintha az érdeklődés peremére szorult volna, holott fontos színekkel, mély emberi érzésekkel gazdagították a magyar prózát, nyelvük szépsége és ízei pedig sokat jelenthetnek azok számára, akik hűségesek a magyar nyelvhez.

A könyv utolsó ciklusában olyan személyes, de tudománytörténeti vonatkozásban is fontos írások szerepelnek, amelyek Péter László elveit világítják meg. A Somogyi könyvtár hajdani munkatársa épp oly sokat dolgozott Szeged kulturális életének felvirágoztatásáért, mint a Békési Élet munkatársa vagy a jeles bibliográfus. Egyetlen fiasokja az új magyar irodalmi lexikon volt, bár hogy miért is lett ez a lexikon hiányos, azt sosem fogjuk megtudni, hiszen a résztvevők és a kiadó sem vétkesek. Péter László egyébként mindig vállalta a „vidékiiséget” — ez természetesen nem munkássága színvonalára vonatkozik — s ugyanazokat a hátrányokat, amelyeket kedves írói is megszerveztek. Annál elismerésre méltóbb, hogy így is gazdag életművet alko-

tott, s azt reménységünk szerint újabb alkotásokkal egészítheti ki. (A *Somogyi könyvtár kiadványai*, 36. Szeged)

RÓNAY LÁSZLÓ

JÁLICS FERENC: TESTVÉREINK HITE

Jálics Ferencet immár nemcsak könyveiből, hanem egyre többen személyesen is ismerik Magyarországon, hiszen többször tartott már itthon is lelkigyakorlatot. Így sokan közvetlenül is megtapasztalták azt az egészen sajátos, a személyiség mélyeit Isten felé nyitó módszert, amely Jálics atyát világszerte ismertté tette. A lelki élet bestsellerévé vált ez a könyv, amely két évtized alatt harmincezer példányban kelt el. Akiknek nincs módjuk részt venni Jálics atya lelkigyakorlatain, azok e könyv alapján is végigjárhatják Istenhez vezető útját. (Korda Kiadó, 1995.)

BERNÁT LÁSZLÓ

WILLIAM SHAKESPEARE: OTHELLO

A klasszikus műalkotások a közfelfogás szerint abban különböznek a nem kánoni művektől, hogy folyamatos újraolvasásuk problémamentes, könnyű feladat. Ennek mechanikus tagadásából származik a színházi élet egyik jól ismert félreértése, mely a régi művek újraértését az erőszakos aktualizálással azonosítja. Míg az első módszer érdektelenül unalmas előadásokat hozhat létre, addig a második szemlélet következménye a művek és a közönség jelentésközlő potenciáljának lebecsülése. Ez utóbbi mind a drámák megértését, mind a közönség „esztétikai nevelését” az egyirányú, autoriter beszéd irányába viszi el. Ivánka Csabának mindkét előbb vázolt csapdát sikerült elkerülnie. A nézőnek az a jóleső érzése támad, hogy végre komolyan számítanak közreműködésére.

A Várszínház előadásának kétségtelenül Jago (Rubold Ödön) a főhőse. A kiváló alakítás átrendezi a hagyományos értelmezés értékrendjét, lehetetlenné válik a Jago-Othello páros etikai polarizálása. Othello (Oszter Sándor) ebben a felfogásban kisebbségi komplexusát kezelni képtelen kisebbségi, olyan „playboy”, aki képtelen elhinni, hogy méltó Desdemona idealizált szerelmére. Így lesz hihetőbb Jago indítéka is, amely szerint

Othello esetleg elcsábította volna Jago feleségét. Jago és Othello jellemének párhuzamos-sága a szokásosnál is jobban kiemeli Desdemona (Juhász Judit) áldozati státusát. Az egész viszonyrendszert a páratlan ötletességgel megoldott színpadkép az ember belső küzdelmének színterére vetíti.

Az előadás fő- és epizód szereplőinek igen jó játékát (például Bartal Zsuzsa, Lázár Csaba) a magyar színpadokon szokatlanul egy-ségesen magas színvonalú rendezés fogja össze.

PALKÓ GÁBOR

ZALÁN TIBOR: AVERSION

A Kortárs *Curriculum vitae* című sorozatában saját vallomását így fejezte be Zalán Tibor: „A napokban jelent meg a tizenegyedik kétnyelvű verseskötetem *Aversion* címmel. A cím meglehetősen pontos információ jelenlegi ér-zéseimről, állapotomról. És — szégyellem magam” Így, pont nélkül befejezve, ahogy a kötet minden versének végéről hiányzik az írásjel. Zalán Tibortól megszokott nyitottság, őszinte hangnem jellemző a kötetre, melynek a szolgálatába szegődött avantgárd alkotási forma további segítség, hogy egy megnyilat-kozni kényszerített költő bensőjébe lássunk: „vers hibernált angyal hátulról támadsz / s a tar-kómba harapsz megint. túlélem mert / nem aka-rod, hogy belédhaljak még és mind fárasztób-bak/mind üresebbek ezek a kiereszszakolt szeretkezé-sek.”

A kötet kétkedő, kérdező, a külsővel és belsővel viaskodó, szembeforduló versek, in-kább sorok egymásutánja. „S a létezése most sem felelet semmire, / s a kérdések sem rajzolódnak ki élesebben. Másolja őket gyermeki kéz” — írja *A kenyér húsa* című gondolatsor végén. Ki-mustrált, felégett, üres, csalódott világ képei mögött az aggodalom, a költő tehetetlen ag-godalma bújik meg, kinek a vers ion, elemi részecske. Mi lesz a kérdéseket mázólo gye-rek kezéből? „Valahogy majd csak felnő gyer-mekiünk/nyelviünkbe is marad valamennyi... a cí-me és kezdősora az utolsó versnek. A válasz: „ városok sem műemlékek sem kultúra, sem sem-milyen élet sem múlt sem jelen.”

Csak Isten ki a végső nagy csöndben sírdogál s a szétduitt égben magára hagyottan verejteke-zik”.

Zalán Tibornak nincs miért szégyelnie ma-gát. Kötete világunk tükre, amit arcunk elé tart. Köszönet érte.

(Chicago-Budapest, 1995.)

KISS ANTAL

ZSIRAI MIKLÓS: NYELV ÉS RÁDÍÓ

A húszas-harmincas években a Pázmány Pé-ter Tudományegyetemen legendás nyelvélv-eszek tanítottak. A korán elhunyt Gombocz Zoltán emlékét vers is, regény is megörökítet-te. Pais Dezső alakját pedig derűs legendák aranyozzák be. Zsirai Miklós ugyancsak jeles tudós volt: pedáns és szigorú, igazi „nyelv-őr”. E korszakban a rádió is nagy gondot for-dított a nyelvművelésre. Halász Miklós je-lentkezett előadásaival, amelyekkel szép és szabatos beszédre nevelte a hallgatókat. A nyelv védelmében, épségének óvásában összefogtak nyelvtudósok és irodalmárok: Kosztolányi volt az egyik leglelkesebb nyelv-védő, szenvedélyesen óvta, tisztogatta a ma-gyar nyelvet, örömmel csodálkozott rá szép-segeire, lelkesülten mutatta föl talált kincseit, az elfelejtett szavakat, kifejezéseket, s remek tanulmányt írt a magyar nyelvhasználat egyik legnagyobb alakjáról, Pázmány Péter-ről.

A háború után korántsem állt ennyire elő-terben a szép és szabatos beszéd ügye. Rit-kultak az ilyen tárgyú rádióelőadások is. De például Zsirai Miklós ekkor is jelentkezett az éter hullámhosszán. A jeles tudós 100. szüle-tsnapja alkalmából tavaly jelölték meg em-léktáblával lakhelyét, de emlékének legalább ennyire méltó őrzéséül rádióelőadásából is válogatott egy csokornyit egykori tanítványa, Fábán Pál, a magyar stilsztika kiváló tudósa. A kis kötet nemcsak Zsirai Miklósnak állít emléket, hanem a hetvenéves hazai rádiózás-nak is.

A *Nyelv és rádió* című kötet tanulmányaiból kis magyar nyelvtörténet tárul az olvasó elé. Zsirai Miklós világosan, tárgyszerűen vázolta fel nyelvünk természetét, helyét a világ nyel-vei között, a magyarság kialakulását, az első magyar nyelvemlékeket, részletesen szölt az első magyar nyelvű írott könyvről, az úgyne-vezett *Jókai-kódex*ről, s külön foglalkozott Páz-mánnyal s az „új magyar korszak” nyitányá-val. Bizonyára igaz az a megfigyelése, hogy Pázmánytól nem kecses, finom beszédmódot

lehet tanulni, hanem erőt, szilárd tartást, világosságot s tudatos nyelvhasználatot.

Zsirai Miklós kötete jónéhány időszerű kérdést vet föl. Az egyik: mi az oka a beszélt nyelv érezhető romlásának? Aztán: hogyan befolyásolja a tudomány nyelvhasználata az irodalmi nyelvet és fordítva? Azt már fel sem merem vetni, vajon mire vezet az az általánosnak mondható gyakorlat, mely szerint a középiskolák egy részében alig-alig jut idő nyelvi és stilisztikai ismeretek oktatására? Jó-e, hogy az újságírás nyelve a politika nyelvéhez alkalmazkodik?

Nem folytatom. Öröndetes, hogy Fábián Pál előásta Zsirai hagyatékából ezeket az előadásokat, amelyek a nyelv tiszteltére és szeretetére nevelnek. És öröndetes volna, ha a magyar nyelvhasználat ismét úgy lenne, hogy akik használják, érzéik át felelősségüket.

RÓNAY LÁSZLÓ

D. MOLNÁR ISTVÁN: VALLÁSI KISEBBSÉG ÉS KISEBBSÉGI VALLÁS Görög katolikusok a régi és mai Lengyelországban

D. Molnár István — a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem lengyel tanszékének vezetője hézagpótló és kitűnő munkával ajánlotta meg a görög katolikus egyház történetében járatos olvasókat.

A bevezetés megismertet a kelet-nyugati egyházszakadás tényével, teológiai vonatkozásaival, a felmerülő uniós törekvésekkel. Az első fejezet a breszti egyházi uniótól (1596) a 17. század végéig, a második a 17-18. század fordulójától 1772-ig, Lengyelország feldarabolásáig, a további négy a lengyel történelem fő periódusaihoz kapcsolódva tárgyalja a görög katolikus egyház viszonyosságos sorsát.

A szerzőnek fel kellett vázolni Litvánia, Belorusszia és Ukrajna görög katolikusainak történetét is, bizonyos összefüggések csak így váltak érthetőkké; etnikailag vegyes lakossággal kellett számolnia e területeken. Foglalkozik a görög katolikus egyház szervezeteivel, a lelkészkedő papság helyzeteivel a bazilita szerzetesrend szerepével, a szertartásrend változásaival, a hitélet kérdéseivel, a görög katolikusok egyházi művészetével és az oktatásügygel. Külön hangsúlyt kap a görög katolikusok és a pravoszlávok egymáshoz való

viszonya, valamint a nemzeti-nemzetiségi elmentések súlyos problémája.

A szerző lublini diákévei, évtizedes filológiai munkássága, Lengyelország történelmének és művelődéstörténetének kiváló ismerete hozzájárult a könyv magas szakmai színvonalához.

A szerző görög katolikus szülei emlékének ajánlotta művét, tollát a téma iránti odaadás és szeretet vezette, s ez meghozta gyümölcsét. (Balassi, 1995)

OJTOZI ESZTER

NEM VOLTAM EGYEDÜL Beszélgetés az evangélikus közelmúltról

Tizenkét vallomást tartalmaz az interjú. Tizenkét lelkipásztor mondja el benne küzdelmes életét, hányattatásait, a kommunista rendszer általi üldöztetését. Indulat és bosszúszomj nélkül, tárgyilagosan, a kikezdhetetlen hit erejével, amely akkor is kitartást, bátorítást adott nekik, amikor látszólag magukra maradtak. Nem voltak egyedül, segítette őket Isten, aki bizonyára igazságos bíráló lesz azoknak, akik behódoltak, elárulták társaikat, nem siettek segítségükre, hanem a saját bőrüket mentették, vagy karrierjüket építették.

Aki végigélte ezt a közel negyven esztendőt, hasonló történetek sokaságát idézheti föl emlékezetéből. Az egyházak történetének szomorú, mégis fölemelő időszaka volt ez, hiszen a hűtlenségek, gyávaságok nem árnyékolhatják be a hősi helytállás, a hűség — olykor a vértanúság — fölemelő példáit. A tizenkét evangélikus lelkipásztor vallomásaiból azt is megérthetjük, miért oly nehéz az újraindítás. Nemcsak az egyházak működésének anyagi feltételei sorvadtak el, hanem a lelkekben is súlyosak voltak a sérülések, megnövekedett a bizalmatlanság, a gyanakvás, nehéz volt tisztán látni, ki volt igaz, ki hamis. Nyilván hosszabb időnek kell elteltie, míg e sebek befornak, s ki-ki felismeri, hogy Isten ügyének képviselője és szolgálata a legfontosabb.

Erről beszélnek a megszólaltatottak, s ez a gesztus teszi nemcsak tanulságos, hanem keresztényi olvasmánnyá is a gyűjteményt. (Magyarországi Evangélikus Ifjúsági Szövetség)

RÓNAY LÁSZLÓ

JUAN GOYTISOLO SZARAJEVO-REGÉNYE

Juan Goytisolo, a neves, kétlaki (Marrakech-Párizs) spanyol író kétszer járt Szarajevóban. Az első, 1993-as út gyümölcse könyvalakban is kiadott riportsorozat, a '94-esé ez a regény. Címe, — fordítók, vigyázat! — *El sitio de los sitios*, tulajdonképpen szójáték, a *sitio* két jelentésével: hely, helység és ostrom. Értelmezhető mint a „városok városa” (a most legtöbbet emlegetett hely vagy „az ostromok ostroma” (napjainkban a leghíresebb), de mint „az ostromok városa” is. Ottani élményei megörökítésén, a tőlük való megszabaduláson kívül azonban a gyermekfejjel tudatosan át nem élt, spanyol polgárháború felidézésére is szolgált: akkor a kis Juan fiatal édesanyját veszítette el egy barcelonai bombázásban.

A regény nem könnyű olvasmány, s egyáltalán nem az, amit az ember az első fejezet — *Téli látomás* — szemléletes leírása után várna. Újonnan érkezett vendég kémleli a várost a sérült szálló ablakából az üveget helyettesítő plasztikfólia hasadékán keresztül, lesi, hogyan igyekszik átjutni egy fejkendő asszony a szabadlövészek tüze alatt tartott főúton. A próbálkozás végén azonban a szemlélő nem éri meg, mozsárlövedék vet véget az életének. Az idegen holttestének és útlevelének eltűnése, titokzatos kiléte utáni nyomozás és különböző kéziratok felfedezése aztán szinte detektívregényre változtatja a történetet. A fejezetekben hivatalos jelentések váltakoznak fantáziákkal, apró eseményekkel, állátalan értelmiségiek eszmecseréivel és a kéziratok elbeszéléseivel.

A szerző szerint bárhol megismétlődhet a tragikusan esztelen helyzet. Ez adja az ötletet, hogy átröptse Párizsba: az ottani második kerületet zárják körül, ott kezdenek „etnikai tisztogatásba” arabok, nemzedékek óta francia állampolgár örmények és zsidók ellen. A külvilág, Párizs többi része azonban rá sem hederít: „Mintha Szarajevo vagy Csecsenföld volnánk!” — háborognak az ostromoltak.

Bosznia népi összetétele alkalmat ad arra is, hogy szóba kerüljenek a Goytisolónak oly kedves mohamedán bölcsek, misztikusok, s egyikük leszármazottja vagy talán reinkarnációja, Ben Szidi Abu al Fadail. Nem hiányoznak irodalmi utalások (Plautus, Ibn Arabi, Keresztes Szent János, a Don Juan-monda, Swift), nemzetközi szervek, nyugat-európai nagyáruházak és személyek emlegetése — a spanyol püspöki kar elnökét néven is nevezi.

Amikor az olvasó leteszi a valóban virtuóz módon megírt könyvet — a Doktor Zsivago mintájára függelékben közölt bonyolult versek és töredékek élvezete után vagy anélkül — nem biztos benne, hogy megértett mindent. Mely kéziratot kinek kell tulajdonítani? Mi a kapcsolat J.G. — a regényíró monogramja! — és Al Fadail között? S miért kellett a skizofrénia gyanújával ideggyógyintézetbe utalt, spanyol nyomozó tiszt régen elhunyt, homoszexuális nagybátyját az egészbe belekeverni? De megértette, hogy a regény irodalmi köntösbe öltöztetett, szenvedélyes tiltakozás egyrészt az embertelenség, az örült háború, a tisztogatások, másrészt a nemzetközi szervek tehetetlensége, gyávasága és képmutatása ellen (*Alfaguara*, Madrid, 1995)

RÓNAI ZOLTÁN

MÖNCHTUM, ORDEN, KLÖSTER ...

A müncheni C. H. Beck kiadó programjában mindig is előkelő helyet foglaltak el a kereszténység kultúrtörténetével foglalkozó tudományos-népszerűsítő munkák. A kiadó ezúttal a szerzetesrendekkel foglalkozó lexikonnal lepte meg olvasóit. A könyv közel 300 szócikkben tájékoztat a legfontosabb szerzetesrendekről, a szerzetességgel, a szerzetesi életformával kapcsolatos alapvető fogalmakról. A nagy szerzetesrendekről (például benecésekről, ferencesekről, szaléziakról) szóló szócikkek megírását Georg Schwaiger az illető rend egy-egy teológus professzorára bízta.

A kötet elején a szerkesztő tanulmánya olvasható, amely rövid áttekintést ad a keresztény szerzetesség történetéről. Schwaiger professzor a Müncheni Egyetem Katolikus Teológiai Fakultásán tanít egyháztörténetet.

Mint azt az előszóból is megtudjuk, terjedelmi okokból sok — főleg női — rend kimaradt, örömmel nyugtázhajuk viszont, hogy a magyar alapítású pálos rend, ha csak egy féloldalas szócikk formájában is, de helyet kapott a kötetben. A jelentősebb szócikkek után a témára vonatkozó s a további tájékozódást megkönnyítő fontosabb szakirodalom is fel van tüntetve. Itt is terjedelmi okok magyarázzák, hogy nem minden szócikk után található irodalomjegyzék.

A kötetet remélhetőleg nemcsak a szakemberek forgatják majd haszonnal, hanem minden, a téma iránt érdeklődő olvasó. (C. H. Beck, München, 1994)

LŐKÖS PÉTER

SOMMAIRE

Leçon d'une enquête:

PÁL TAMÁS—	
ÖZSÉB HORÁNYI:	Les conflits sociaux et l'Église
PÁL TAMÁS:	Champs d'action de la société
EDIT RÉVAY:	Les éléments du renouveau de l'Église
GÁBOR ISTVÁN CSELÉNYI:	Un nouveau rôle
IMRE ANDRÁS:	L'image interne de l'Église
EGON KEMENES:	La politique sociale de notre pays
IVÁN BÉLYÁ CZ:	Commerce ou solidarité sociale
	Ilse Aichinger et Zoltán Mensáros: Nouvelle

INHALT

Lehren einer Meinungsforschung:

PÁL TAMÁS—	
ÖZSÉB HORÁNYI:	Die Gesellschaftskonflikte und die Kirche
PÁL TAMÁS:	Kirchliche Bewegungsräume in der Gesellschaft
EDIT RÉVAY:	Bausteine der sich erneuernden Kirche
GÁBOR ISTVÁN CSELÉNYI:	Die Annahme neuer Rollen
IMRE ANDRÁS:	Das innere Bild der Kirche
EGON KEMENES:	Die sozialpolitische Situation unseres Landes
IVÁN BÉLYÁ CZ:	Geschäftliche Aktivität oder gesellschaftliche Solidarität
	Erzählungen von Ilse Aichinger und Zoltán Mensáros

CONTENTS

The lessons of a questionnaire:

PÁL TAMÁS—	
ÖZSÉB HORÁNYI:	Social conflicts and the church
PÁL TAMÁS:	Areas of activity of the church in the society
EDIT RÉVAY:	Corner-stones of a renewing church
GÁBOR ISTVÁN CSELÉNYI:	New roles of the church
IMRE ANDRÁS:	The self-image of the church
EGON KEMENES:	The socio-political situation of our country
IVÁN BÉLYÁ CZ:	Business activity or social solidarity
	Short stories by Ilse Aichinger and Zoltán Mensáros

Főszerkesztő és felelős kiadó: LUKÁCS LÁSZLÓ

Szerkesztőség: BITSKEY BOTOND, HORÁNYI ÖZSÉB, KISS SZEMÁN RÓBERT, MORVAY EDIT

Szerkesztőbizottság: BÉKÉS GELLÉRT, KALÁSZ MÁRTON, KENYERES ZOLTÁN, MOHAY TAMÁS, NAGY ENDRE, POMOGÁTS BÉLA, RÓRAY LÁSZLÓ, SZÖRÉNYI LÁSZLÓ, VÁRNAI JAKAB

Indexszám: 25 921 HU ISSN 0042—6024; Nyomás: Veszprémi Nyomda Rt.; Felelős vezető: Fekete István igazgató

Lapunk megjelenését a József Attila Kulturális és Szociális Alapítvány támogatja

Szerkesztőség: Budapest V., Kossuth Lajos u. 1. III. l. II. em. Telefon: 117-7246; telefax: 117-7682. Kiadóhivatal: Budapest, V., Kossuth Lajos u. 1. I. l. I. em. Tel.: 117-3661. Postacím: 1364 Budapest, Pf. 111. Előfizetés, egyházi és templomi árusítás: Vigilia Kiadóhivatala. Terjeszti a Magyar Posta, a HÍRKER Rt., az NH Rt. és alternatív terjesztők. A Vigilia csekk számla száma: OTP. VII. ker. 11707024-20373432. Előfizetési díj: 1 évre 1000,— Ft, fél évre 500,— Ft, negyed évre 250,— Ft egy szám ára 95,— Ft. — Előfizethető külföldön a KKV-nál (H-1389 Budapest, POB 149.) vagy az Inter-Europa Bank Rt.-nél (1053 Budapest, Szabadság tér 15) vezetett 11100104-1971941402 sz. számláján. Ára: 35,— USD vagy ennek megfelelő más pénznem/év.

SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRA: KEDD, CSÜTÖRTÖK 10—14 ÓRA KÖZÖTT.

KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA.

Ára: 95 Ft

VIGILIA

SZEMLÉ

TOMKA MIKLÓS	Csak katolikusoknak
■	A századvég szellemi körképe
BÉRCZES LÁSZLÓ	Székelő körvasút
TÜSKÉS TIBOR	A hasznos szép költője
■	Fin du Monde et Signes des Temps
■	Prelüd halál után (Obersovszky Gyula versei)
KABDEBŐ TAMÁS	Pezsdülés
BÁNK JÓZSEF	Ami a szemnek láthatatlan
MOLIÉRE	Don Juan
■	Írások Péter László 70. születésnapjára
JÁLICS FERENC	Testvéreink hite
WILLIAM SHAKESPEARE	Othello
ZALÁN TIBOR	Aversion
ZSIRAI MIKLÓS	Nyelv és rádió
D. MOLNÁR ISTVÁN	Vallási kisebbség és kisebbségi vallás
■	Nem voltam egyedül
JUAN GOYTISOLO	El sitio de los sitios
■	Mönchtum, Orden, Klöster...
A SZEMLÉKET ÍRTÁK:	Bernát László, Kiss Antal, Lőkös Péter, Mona Krisztina, Ojtozi Eszter, Palkó Gábor, Pomogáts Béla, Rónai Zoltán, Rónay László és Tarján Tamás

KÖVETKEZŐ SZÁMAINKBÓL

- A kultúra esélye és válságai
- A kollektív kisebbségi jogokról
- A milicentenáriumi tanulságai
- Emlékszám Pilinszky Jánosról